T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

VEKALET SAVAŞININ İRAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ ROLÜ: IRAK VE YEMEN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED TOPÇU

HAZİRAN 2021

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

VEKALET SAVAŞININ İRAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ ROLÜ: IRAK VE YEMEN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED TOPÇU

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMANİL DÖNER

HAZİRAN 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Muhammed TOPÇU

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil DÖNER

İMZA SAYFASI

Muhammed Topçu tarafından hazırlanan 'Vekalet Savaşının İran Dış Politikasındaki Rolü: Irak ve Yemen Örneği' başlıklı bu yüksek lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ **İMZA**

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil DÖNER .....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Helin SARI ERTEM .....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma Aslı KELKİTLİ .....

Kurumu: İstanbul Arel Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 21.06.2021

ÖNSÖZ

Bu çalışmada İran'ın devlet dışı aktörler ile ilişkisi vekalet savaşları çerçevesinde incelenmiş ve İran'ın Arap Baharı'nın ardından Irak ve Yemen'de yürüttüğü vekalet savaşları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu tez ile mevcut çalışmalardaki kavram karmaşasını giderebilmek adına İran'ın vekalet savaşlarına yönelik kuramsal bir çerçeve sunulmuş ve bu alanda gelecekte yapılacak çalışmalara naçizane katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Bu tezin hazırlanmasında bana destek olan ve her birine ayrı ayrı teşekkür borçlu olduğum hocalarım var. Öncelikle tez danışmanım ve değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil DÖNER'e akademik rehberliği ve desteği için teşekkür ederim. Onun kıymetli görüşleri ve yönlendirmeleri için minnettarım. Ayrıca tez jürisinde yer alarak yapıcı yorum ve katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Helin Sarı ERTEM ve Doç. Dr. Fatma Aslı KELKİTLİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam süresince desteklerinden ve anlayışlarından dolayı Süleyman Demirel Üniversitesi'ndeki hocalarıma da teşekkür ederim. Ayrıca çalışma arkadaşım Merve AYTAÇ'a çalışmalarımı kolaylaştıran her türlü fedakârlığı ve yardımları için teşekkürlerimi iletirim. Bu vesile ile yalnızca bu çalışmada değil hayatımın birçok alanında desteğini her zaman yanımda hissettiğim Abdülbaki KESKİN ve Serdar SERDAROĞLU'na da teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak karşılaştıkları tüm zorluklara rağmen tüm hayatım boyunca beni desteklemekten geri durmayan ve bugün bu noktada olmamı sağlayan aileme sonsuz şükranlarımı sunarım. Bu çalışmanın en başından beri yeni bir şey üretmenin sancısını en az benim kadar çeken sevgili eşim Betül'e ne kadar teşekkür etsem az. Bu çalışma onun emeği ve katkıları olmasaydı gerçekleşmezdi. Bu süreçte gösterdiği sabır ve tahammül için ona minnettarım.

Muhammed Topçu

Isparta, 2021

ÖZET

VEKALET SAVAŞININ İRAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ ROLÜ: IRAK VE YEMEN ÖRNEĞİ

TOPÇU, Muhammed

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil DÖNER

Haziran, 2021. 142 Sayfa.

Bu çalışma, dolaylı müdahalenin bir biçimi olan vekalet savaşının İran dış politikasındaki rolünü incelemektedir. Zira İran'ın devlet dışı aktörler eliyle yürüttüğü vekalet savaşı, dış politikasının en önemli yapı taşlarından birisidir. Bu durum şu soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur: Vekalet savaşı İran'ın dış politikasında neden ve nasıl bu denli etkili bir araç haline gelmiştir? İran'ın vekalet savaşlarının motivasyonları nelerdir? Bu sorulara cevap bulabilmek amacıyla çalışmada ilk olarak İran'ın dış politikasındaki realist ve sosyal inşacı motivasyonlar belirlenmiş ve daha sonra İran'ın siyasi yapısı ile Ortadoğu'daki parçalı devlet yapısının İran'ın vekalet savaşlarına olan katkısı incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma, İran'ın devrimci kurumları ve söylemi ile Ortadoğu'daki zayıf devlet egemenliğinin uyum içerisinde olduğunu ve bu durumun da İran'ın vekalet savaşları için elverişli bir zemin sağladığını ileri sürmektedir.

Çalışma, İran'ın vekalet savaşlarına yönelik kavramsal bir çerçeve sunmanın yanı sıra son dönemde literatürde önem kazanan devlet dışı aktörlerin rolü ile ilgili tartışmalara da katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda literatürdeki tartışmalara odaklanarak bir vekalet savaşı tanımına erişildikten sonra T. L. Groh'un ortaya koyduğu dört farklı vekalet savaşı türü üzerinden İran'ın Irak'ta Haşdi Şabi ve Yemen'de Husiler ile olan vekalet ilişkisi incelenmiştir. Bu inceleme göstermektedir ki, İran hayati çıkarlarına yönelik algıladığı tehditler karşısında yoğun destek içeren bir vekalet savaşı tercih ederken arzulanan çıkarlarına yönelik tehditlere karşı sınırlı bir vekalet savaşı yürütmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran Dış Politikası, Vekalet Savaşı, Irak, Yemen

ABSTRACT

THE ROLE OF PROXY WAR IN IRANIAN FOREIGN POLICY: THE CASES OF IRAQ AND YEMEN

Topçu, Muhammed

Master's Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Fatmanil DÖNER

July, 2021. 142 Pages.

This study examines the role of proxy war, a form of indirect intervention, in Iranian foreign policy. Iran's proxy war waged by non-state actors is one of the main pillars of its foreign policy. This situation brings about to the following questions: Why and how has proxy war become such an effective tool in Iran's foreign policy? What are the motivations for Iran's proxy wars? In order to find answers to these questions, first of all, the realist and social constructivist motivations in Iran's foreign policy are determined, and then the contribution of the political structure of Iran and fragmented state structure in the Middle East to Iran's proxy wars are examined. In this context, the study argues that Iran's revolutionary institutions and discourse are consistent with the weak state sovereignty in the Middle East, and this situation provides a suitable ground for Iran's proxy wars.

In addition to presenting a conceptual framework for Iran's proxy wars, the study also aims to contribute to the discussions about the role of non-state actors, which have recently gained importance in the literature. In this way, after getting a certain definition of proxy war by focusing on the discussions in the literature, Iran's proxy relationship with the Hashd al-Shaabi in Iraq and the Houthis in Yemen is examined through four different types of proxy wars put forward by T. L. Groh. This analysis shows that Iran prefers a densely supported proxy war against perceived threats to its vital interests while it is conducting a limited proxy war against threats to its desirable interests.

Key Words: Iran Foreign Policy, Proxy War, Iraq, Yemen

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM ..... **i**

İMZA SAYFASI ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

ÖZET. ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vi**

KISALTMALAR ..... **viii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **ix**

HARİTALAR LİSTESİ ..... **x**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM I **9**

1. ULUSLARARASI DÜZENDE ÇATIŞMA VE VEKALET SAVAŞLARI **9**

1.1. ULUSLARARASI SİSTEM VE ESKİ SAVAŞLAR **9**

1.1.1. Vestfalyan Düzen **10**

1.1.2. Eski Savaşlar **11**

1.1. KÜRESELLEŞME VE YENİ SAVAŞLAR **14**

1.1.3. Küreselleşme **14**

1.1.4. Yeni Savaşlar **19**

1.2. VEKALET SAVAŞLARI **23**

1.1.5. Vekalet Savaşı Aktörlerinin Niteliği **24**

1.1.6. Vekalet İlişkisinin Niteliği **27**

1.1.7. Vekalet Savaşının Motivasyonu **28**

1.3. VEKALET SAVAŞI TÜRLERİ **32**

BÖLÜM II **37**

2. İRAN'IN POLİTİK YAPISI VE DIŞ POLİTİKASINDAKİ MOTİVASYONLARI **37**

2.1. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN POLİTİK YAPISI **37**

2.1.1. Devrim Rehberi **39**

2.1.2. Cumhuriyetçi Yapılar **40**

2.1.3. Dini Denetim Organları **44**

2.1.4. Dini Vakıflar (Bonyad) 46
2.1.5. Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi 47
2.2. İRAN DIŞ POLİTİKASININ MOTİVASYONLARI 49
2.2.1. Realist Motivasyonlar 49
2.2.2. İran'ın Realist Motivasyonları 52
2.2.3. Sosyal İnşacı Motivasyonlar 62
2.2.4. İran'ın Sosyal İnşacı Motivasyonları 64
BÖLÜM III 76
3. İRAN'IN VEKALET SAVAŞLARI: IRAK VE YEMEN ÖRNEĞİ 76
3.1. İRAN'IN VEKALET SAVAŞININ BİLEŞENLERİ 76
3.1.1. Vekalet Savaşının Temel Motivasyonları 78
3.1.2. İran'ın Siyasi Yapısının Vekalet Savaşındaki Rolü 81
3.1.3. Ortadoğu'nun Siyasi Yapısının Vekalet Savaşındaki Rolü 85
3.2. IRAK VE HAŞDİ ŞABİ 90
3.2.1. Tehdit: IŞİD ve İdeolojisi 90
3.2.2. Vekil Aktör: Haşdi Şabi 92
3.2.3. Irak'taki Vekalet Savaşının Motivasyonları 94
3.2.4. Vekalet Savaşının Niteliği: Kazanmak için Müdahale 99
3.3. YEMEN VE HUSİLER 102
3.3.1. Tehdit: Yemen İç Savaşı 102
3.3.2. Vekil Aktör: Husiler 104
3.3.3. Yemen'deki Vekalet Savaşının Motivasyonları 106
3.3.4. Vekalet Savaşının Niteliği: Kaosu Beslemek 110
SONUÇ 116
KAYNAKÇA 122

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGIT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CAR:	Çatışma ve Silahlanma Araştırmaları
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
ECOMOG:	Batı Afrika Ülkeleri Ekonomi Topluluğu İzleme Grubu
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IKBY:	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
IMF:	Uluslararası Para Fonu
IŞİD:	Irak Şam İslam Devleti
İDMO:	İran Devrim Muhafızları Ordusu
İHA:	İnsansız Hava Aracı
KİK:	Körfez İşbirliği Konseyi
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SWAPO:	Güneybatı Afrika Halk Örgütü
UNITA:	Angola'nın Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Müdahalenin Dinamikleri 33

Şekil 2. Müdahale Eşiği ve Vekalet Savaşı Türleri 33

Şekil 3. İran İslam Cumhuriyeti'nin Politik Yapısı 38

Şekil 4. İran Dış Politikasının Öncelikleri 69

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. İran'ı Çevreleyen ABD Üsleri 53

Harita 2. İran'ın Sınır Ötesi Gücü 77

Harita 3. Haşdi Şabi Çatısı Altındaki Örgütlerin Irak'taki Dağılımı 92

GİRİŞ

Bu çalışma vekalet savaşlarının İran dış politikasındaki rolünü inceleyecektedir. Çalışmada İran'ın devrimden sonra oluşan siyasi yapısı ile Ortadoğu'daki zayıf devlet egemenliğinin vekalet savaşlarına nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda vekalet savaşlarının İran'ın ulusal güvenlik ve çıkarlarının yanı sıra devrimci söylemini yaymasına olan katkısı da incelenecektir. Ayrıca İran'ın vekalet savaşlarının motivasyonlarını belirlemek adına neden farklı tür vekalet savaşları yürüttüğü Irak ve Yemen örneği üzerinden ele alınacaktır.

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi, elli dört yıllık Pehlevi Hanedanlığı'na son vermiş ve İran İslam Cumhuriyeti'nin doğuşuna neden olmuştur. Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin görüşleri çerçevesinde şekillenen bu yeni rejim, İran'ın hem iç hem de dış politikasında önemli kırılmalara işaret etmektedir. Devrimin revizyonist dünya görüşü doğrultusunda İran, mevcut uluslararası sisteme meydan okuyarak yeni bir alternatif düzen ile sistemi dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu idealist yaklaşımın amaç ve gerçekliği birçok açıdan sorgulanmaya müsait olsa da uluslararası ilişkiler açısından önemli sonuçlar doğurduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bu sonuçların başında İran'ın uluslararası toplumdan izole olması gelir. Zira İran'ın devrim ihracı ve direniş söylemi gibi mevcut statükoyu tehdit eden politikaları hem komşularını hem de sistemin ABD gibi hegemon güçlerini endişelendirmiştir. Bunun neticesinde İran uluslararası toplum tarafından haydut *(rogue)* ve kanunsuz *(outlaw)* devlet gibi kavramlarla damgalanmış ve teröre destek olmak ile suçlanmıştır. Dolayısıyla İran bugün Juneau ve Razavi'inde deyimiyle "dünyada yalnız" bir ülkedir.[1]

Saddam Hüseyin'in İran'ı işgali ile başlayan ve sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı (1980-88) İran'ın karşı karşıya kaldığı uluslararası tecridinin ispatıdır. Zira İranlıların "Kutsal Savunma" olarak tanımladığı bu savaşta -Suriye ve Libya hariç- tüm bölge ülkeleri başta olmak üzere neredeyse uluslararası aktörlerin tamamı Irak'ı desteklemiş ve Saddam Hüseyin'in kimyasal silah kullanması gibi insanlık suçlarına sessiz kalmıştır. İran uygulanan yaptırımların da etkisiyle savaşı sürdürecek silah ve askeri teçhizata erişmekte dahi zorluk yaşamıştır.

[1] Thomas Juneau ve Thomas Razavi, ed., *Iranian Foreign Policy Since 2001: Alone in the World* (London: Routledge, 2013).

İran'ın savaş tecrübesi güvenlik ve askeri stratejini derinden etkilemiştir. İran, ulusal güvenliğini ve çıkarlarını korumak için sayı ve teknik bakımdan kendisinden üstün olan rakipleriyle doğrudan karşı karşıya gelmeyeceği bir askeri strateji benimsemiştir. İleri savunma *(forward defence)*, saldırgan savunma *(offensive defence)* ve mozaik savunma *(mosaic defence)* gibi farklı isimlerle anılan bu stratejinin temeli İran'a yönelik saldırıların maliyetini arttıracak caydırıcı bir güce erişmektir. İran güçlü ittifak ilişkilerinden mahrum olduğu için kendine yeterlilik ve devlet dışı aktörler[2] ile geliştirilen vekalet ilişkisi bu stratejinin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Nitekim İran bugün nükleer teknoloji, balistik füze ve insansız hava aracı (İHA) gibi askeri teknoloji alanında kendine yetebilen bir savunma sanayine sahiptir. Benzer şekilde İran, Ortadoğu'daki güç boşluklarından faydalanarak Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki vekil aktörleri ile de etkin bir caydırıcı güce erişmiştir. Zira Ostovar'ın da belirttiği gibi "21. yüzyılda hiçbir devlet, sınırları dışındaki milis aktörleri stratejik amaçları için kullanma konusunda İran kadar başarılı olamamıştır."[3] Ayrıca vekil aktörler ile geliştirilen bu ilişki İran'ın devrimci ve revizyonist söylemini canlı tutmaktadır.

Bu arka plan göz önüne alındığında vekalet savaşının İran dış politikasında neden ve nasıl bu denli etkili bir araç haline geldiği sorusu doğmaktadır. Bu soruya kavramsal bir çerçeve sunmayı hedefleyen bu çalışma şu sorular etrafında şekillenecektir: İran'ın vekalet savaşlarının motivasyonları nelerdir? İran'ın devrimci kurum ve söylemlerinin vekalet savaşlarına olan etkisi nedir? Ortadoğu'daki zayıf devlet egemenliğinin İran'ın vekalet savaşlarına olan etkisi nedir? İran hangi motivasyonlar ile farklı tür vekalet savaşı yürütmektedir? Bu çalışma iki iddiayı öne sürmektedir: (i) İran'ın devrimci söylemi ve kurumları ile Ortadoğu'daki zayıf devlet egemenliği İran'ın vekalet savaşlarına elverişli bir zemin sağlamaktadır. (ii) İran hayati çıkarlarına yönelik

[2] Bu çalışmada devlet dışı aktör kavramı ile Aydınlı'nın tanımladığı şekliyle (i) isyancılar, (ii) diğer yerli militan gruplar, (iii) savaş ağaları/şehirli çeteler, (iv) özel milisler/güvenlik şirketleri (v) teröristler ve (vi) suç örgütleri kastedilmektedir. Ersel Aydinli, "Assessing Violent Nonstate Actorness in Global Politics: A Framework for Analysis", *Cambridge Review of International Affairs* 28, sy 3 (03 Temmuz 2015): 427.

[3] Afshon Ostovar, "The Grand Strategy of Militant Clients: Iran's Way of War", *Security Studies* 28, sy 1 (Ocak 2019): 159.

algıladığı tehditler karşısında yoğun destek içeren bir vekalet savaşı tercih ederken arzulanan çıkarlarına yönelik tehditlere karşı sınırlı bir vekalet savaşı yürütmektedir.

Bu çalışma İran'ın devlet dışı aktörler ile olan ilişkisini vekalet savaşı kavramı üzerinden ele alacaktır. Vekalet savaşı kavramı T. L. Groh'un çalışması temel alınarak ele incelenecektir.[4] 21. yüzyılda küreselleşmenin de etkisi ile savaşların geçirdiği dönüşüm devlet dışı aktörleri savaşın bir aktörü haline getirmiştir. Savaşın bu yeni dinamiklerini açıklayabilmek için vekalet savaşı dışında birçok yeni kavram ortaya atılmıştır. Hibrit savaş, asimetrik savaş, gerilla savaşı, dördüncü nesil savaş ve düzensiz savaş bu kavramların başlıcalarıdır.

Birçok açıdan birbirine benzeyen bu çalışmaların temel noktası devletlerin geleneksel savaşların getirdiği siyasi ve ekonomik maliyetlerden kaçınmak için savaşları devlet dışı aktörler ve onların yöntemleriyle yürüttüğüdür. Buna karşın Groh'un çalışması fayda-maliyet analizinin dışında devletlerin kimliğini ve ideolojisini de vekalet savaşının motivasyonlarına dahil etme fırsatı sağlamaktadır. Çıkar kavramını hayati ve arzulanan olmak üzere iki şekilde açıklayan Groh devletlerin bu çıkarlarına yönelik tehditlere karşı dört farklı tür vekalet savaşı yürüttüğünü ileri sürmektedir.[5] Dolayısıyla bu bakış açısı devletlerin vekalet savaşlarına bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu çalışmada vaka analizi olarak Arap Baharı'nın ardından İran'ın Irak ve Yemen'de yürüttüğü vekalet savaşları incelenecektir. Bu tercihin ilk nedeni teorik çerçevenin incelenebilmesi adına çalışmanın sınırlandırılmasına ihtiyaç duyulmasıdır. Bu nedenle Arap Baharı'nın yaratmış olduğu dinamikleri esas almak adına çalışma, bu dönem ile kısıtlanmıştır. Diğer yandan İran'ın Irak'ta Haşdi Şabi ve Yemen'de Husiler eliyle yürüttüğü farklı tür vekalet savaşları İran'ın vekalet savaşlarının motivasyonlarını karşılaştırma fırsatı sunmaktadır.

Vaka çalışmasının Irak ve Yemen ile sınırlandırılmış olmasının bir diğer nedeni çalışmadaki vekalet savaşının tanımı ile ilgilidir. Groh'un çalışmasından hareketle, vekalet ilişkisi bir devlet ile siyasi olarak motive olmuş yerel devlet dışı aktör

[4] Tyrone L. Groh, *Proxy War: The Least Bad Option* (Stanford University Press, 2019).
[5] Groh'un ortaya koyduğu dört tür vekalet savaşı şunlardır: (i) kazanmak için müdahale *(in it to win it)* (ii) sürüncemede bırakmak (*holding action)* (iii) müdahil olmak *(meddling)* (iv) ve kaosu beslemek *(feed the chaos)* Groh, 35-37.

arasındaki hiyerarşik bir ilişki olarak tanımlanmıştır. Bu ilişki çerçevesinde müdahaleci devlet çatışmaya doğrudan kendi birlikleri ile değil vekil aktör eliyle dahil olmaktadır. Bu tanım gereği aynı dönemde İran'ın Suriye'deki iç savaşa müdahalesi bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bunun nedeni İran'ın müdahale biçimi ve destek sağladığı aktörlerin niteliği ile ilgilidir. Zira İran, Suriye'de Afgan ve Pakistanlı yabancı milislerden oluşan Fatimiyyun ve Zeynebiyyun gibi paramiliter örgütlerden yararlanmıştır. Bu örgütler dini ve ekonomik gerekçeler ile motive olmuş ve bölgeye dışarıdan getirilmiş aktörlerdir. Dolayısıyla bu aktörler vekalet ilişkisinde ortaya konan vekil aktör niteliğini taşımamaktadır. Benzer şekilde İran'ın Suriye hükümetine sağladığı destek de iki devlet arasındaki ilişkiyi içermektedir. Ayrıca İran'ın Suriye'deki varlığı dolaylı müdahalenin çıkarlarını korumada yetersiz kaldığı noktada doğrudan müdahaleye dönüşmüştür. Dolayısıyla İran'ın Suriye'deki müdahalesi vekalet savaşının niteliklerini taşımadığı için bu çalışmanın konusu değildir.

Veri kaynakları açısından bu çalışmada büyük ölçüde ikincil kaynaklar kullanılacaktır. Çalışmada makale ve tanınmış haber kaynaklarının yanı sıra siyasi karar vericilerin ve askeri şahsiyetlerin açıklamalarından faydalanılacaktır. Ayrıca çalışmada ileri sürülen tezleri desteklemek adına Birleşmiş Milletler (BM) ve Çatışma ve Silahlanma Araştırmaları (CAR) gibi kuruluşlarının raporları ile Wikileaks belgeleriyle sızan diplomatik yazışmalara da başvurulacaktır.

Vekalet savaşı ile ilgili yapılan çalışmalardaki en büyük zorluk güvenilir ve yeterli veriye ulaşmaktır. Zira vekalet savaşlarının alameti farikası onun devletlere gizlilik ve inkâr edilebilirlik imkanı sağlamasıdır. Bu nedenle devletlerin resmi belgelerinde vekalet savaşlarıyla ilgili yeterli düzeyde bilgiye ulaşmak neredeyse imkansızdır. Dolayısıyla vekalet savaşları ile ilgili yapılan çalışmalarda, en yaygın başvurulan kaynak medyaya sızan bilgi ve raporlar olmaktadır. Fakat medyanın toplumları manipüle edecek bir dezenformasyon kaynağı olarak kullanılması mevcut bilgi ve raporlara daima kuşkuyla yaklaşılmasını gerektirmektedir. Zira küreselleşme ile birlikte medya artık savaşın doğrudan bir enstrümanı haline gelmiştir.

Güvenilir veriye ulaşmak İran'ın vekalet savaşları söz konusu olduğunda daha da zorlaşmaktadır. Leverett ve Leverett, İran söz konusu olduğunda doğru bilginin bir

"lüks" olduğunu belirtir.[6] Bunun nedeni ise araştırmacıların yaptıkları çalışmaların büyük ölçüde İran kaynaklarından mahrum olmasıdır. Ayrıca İran ile ABD, Suudi Arabistan ve İsrail gibi rakipleri kendi "haklı savaşlarını" uluslararası topluma kabul ettirebilmek için birbirlerini çeşitli ithamlarla damgalamaktadır. Bu doğrultuda İran'ın vekalet savaşının bir cephesinin de medyada sürdüğü söylenebilir. Bu nedenle bu çalışmada dezenformasyondan kaçınmak adına kullanılan haber ve bilgilerin mümkün olduğunca farklı kaynaklardan teyit edilmesine özen gösterilecektir. Fakat yine de çalışmanın Farsça ve Arapça kaynaklardan yoksun olması bu çalışmanın bir eksiğidir.

Bu çalışma İran'ın vekalet savaşı ile ilgili literatürdeki mevcut çalışmalarda görülen iki temel probleme yönelik katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu sorunların ilki İran'ın dış politikasına yönelik bakış açısıyla ilgilidir. Zira İran'ın dış politikasını inceleyen çalışmalar genel olarak bu politikanın saldırgan yönüne vurgu yapmaktadır. Benzer tutum İran'ın vekalet ilişkilerinde de mevcuttur. İran'ın vekalet savaşlarını bu perspektif ile inceleyen çalışmalar vekalet savaşlarını yayılmacı bir politika olarak değerlendirmektedir.[7] Bu doğrultuda bu politikanın amacı bölgesel hegemon olmak, devrim ihracı ve Şiilerin liderliği gibi gerekçeler ile ele alınmaktadır. Bu durum İran'ın vekil aktörler ile ilişkisinin mezhep savaşı ya da teröre destek şeklinde ele alınmasına neden olmaktadır. Fakat bu yaklaşım İran'ın ulusal güvenliğini arka planda bırakmaktadır. Oysa her ulus devlet gibi İran'ın da dış politikasını şekillendiren kimlik ve ideolojisinden bağımsız motivasyonları bulunmaktadır. Ayrıca bu bakış açısı vekalet savaşlarını genellikle devrimin dinamikleri doğrultusunda ele aldığı için Şah döneminde Irak ve Lübnan'da geliştirilen vekalet ilişkilerini göz ardı etmektedir.

---

[6] Flynt Lawrence Leverett ve Hillary Mann Leverett, *Going to Tehran: why the United States must come to terms with the Islamic Republic of Iran* (New York: Metropolitan Books/Henry Holt and Company, 2013), 10.

[7] Ofira Seliktar ve Farhad Rezaei, *Iran, Revolution, and Proxy Wars* (Philadelphia, PA: Palgrave Macmillan, 2020); Emmet Hollingshead, "Iran's New Interventionism: Reconceptualizing Proxy Warfare in the Post-Arab Spring Middle East", Political Science Honors Projects, 2018; Dilip Hiro, *Cold war in the Islamic world: Saudi Arabia, Iran and the struggle for supremacy* (Oxford ; New York, New York: Oxford University Press, 2018); Amin Saikal, ed., *The Arab World and Iran: A Turbulent Region in Transition* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016); Daniel Byman, *Deadly Connections: States That Sponsor Terrorism* (Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 2007); Mahan Abedin, *Iran Resurgent: The Rise and Rise of the Shia State* (London: Hurst & Company, 2019).

İran'ın vekalet savaşlarını savunmaya yönelik motivasyonlar ile ele alan çalışmalar da mevcuttur.[8] Bu çalışmalar, İranlıların toplumsal hafızasındaki işgaller ve İran'ın izole bir devlet olmasından hareketle, vekalet savaşlarını hayatta kalmak ve caydırıcı güce erişmek gibi motivasyonların bir parçası olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım ise İran'ın vekil aktörler ile geliştirdiği ilişkinin niteliğinin tam anlamıyla incelenmesini engellemektedir. Zira devrimin ideolojisi ve söylemi vekil aktörler ile geliştirilen ilişkilere elverişli bir zemin sağlamaktadır. Dolayısıyla yapılan çalışmalarda İran'ın devrimci dünya görüşünün katkısını göz önünde bulundurmak İran'ın vekalet savaşlarının başarısını anlamak açısından önem arz etmektedir.

İran'ın vekalet savaşlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda görülen bir diğer problem literatürde vekalet savaşının tanımı ile ilgili bir uzlaşı olmamasından kaynaklanmaktadır. Zira Mumford'un da belirttiği gibi vekalet savaşı "tarihsel olarak her yerde bulunur fakat kronik olarak yetersiz analiz edilir."[9] Dolayısıyla vekalet savaşının farklı ve geniş şekillerde yorumlanması, kavramın ayırt edici özelliklerinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Groh bu anlamıyla kavramın "sulandırıldığını" belirtmiştir.[10] Dolayısıyla hangi aktörler arasındaki ne tür bir ilişkinin vekalet ilişkisi kabul edilebileceği üzerinde bir belirsizlik mevcuttur.

Bu durum İran'ın vekalet savaşlarını inceleyen çalışmalarda da mevcuttur. Bu anlamda yapılan çalışmalarda İran'ın ilişki içerisinde olduğu yabancı savaşçılar da dahil her tür devlet dışı aktöre vekil aktör denilmekte ve sağlanan her tür destek vekalet ilişkisi olarak kabul edilmektedir. Bu durum İran'ın devlet dışı aktörler ile geliştirdiği ilişkilerin niteliğinin doğru bir şekilde incelenmesini engellemektedir. Örneğin İran'ın Yemen'deki Husiler ile devrimden itibaren bir vekalet ilişkisine sahip olduğunu iddia etmek bu ilişkinin Arap Baharı ile beraber geçirdiği dönüşümün göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

---

[8] Kayhan Barzegar ve Abdolrasool Divsallar, "Political Rationality in Iranian Foreign Policy", *The Washington Quarterly* 40, sy 1 (02 Ocak 2017): 39-53; Ariane Tabatabai, *No Conquest, No Defeat: Iran's National Security Strategy* (New York, NY: Oxford University Press, 2020); Arash Reisinezhad, "Iran's Geopolitical Strategy in the West Asia: Containment of 'Geography' and 'History'", *Iranian Review of Foreign Affairs* 11, sy 1 (2021): 31-60.
[9] Andrew Mumford, *Proxy Warfare* (Cambridge: Polity, 2013), 1.
[10] Groh, *Proxy War*, 28-29.

Literatürde İran'ın devlet dışı aktörler ile etkili bir nüfuz ağı geliştirmesini İran Devrim Muhafızları Ordusu (İDMO) ve Kudüs Gücü gibi devrimci kurumların yapısı ve İran siyasetindeki etkinlikleri ile ele alan çalışmalar da mevcuttur.[11] Bu çalışmada bu görüşlerden faydalanılarak Ortadoğu'daki zayıf devlet egemenliğinin bu kurumların faaliyetlerine olan katkısı da incelenecektir. Ayrıca bu çalışma İran'ın çıkarlarını hayati ve arzulanan olmak üzere iki başlık altında ele alarak İran'ın vekalet savaşlarına bütüncül bir çerçeve sunmayı hedeflemiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vekalet savaşı ile ilgili kavramsal bir çerçeve sunulacaktır. Bu kapsamda ilk olarak uluslararası sistemin yapısındaki değişimin savaşlar üzerindeki etkisi incelenecektir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni savaşların geleneksel savaşlardan farklılaştığı noktalara değindikten sonra vekalet savaşının yeni savaşlar içerisindeki rolü belirlenecektir. Bölümün devamında mevcut kavram karmaşasını önlemek adına vekalet savaşındaki aktör ve ilişkinin niteliği ortaya konacaktır. Son olarak bu bölümde devletlerin vekalet savaşı yürütmesinin ardındaki motivasyonlar belirlenecek ve T. H. Groh'un ortaya koyduğu dört farklı tür vekalet savaşı incelenecektir.

İkinci bölümde İran'ın vekalet savaşını şekillendiren siyasi yapısı ve dış politika motivasyonları incelenecektir. İlk olarak İran'ın dış politika yapımındaki kompleks yapıyı ortaya koyabilmek adına İran'ın siyasi yapısı; (i) cumhuriyetçi devlet yapıları, (ii) dini denetim organları ve (iii) dini vakıflar olmak üzere üç başlık altında ele alınacaktır. Bu karmaşık ağ içerisinde Devrim Rehberi'nin önemi vurgulanıp devrimin ardından oluşturulan kurumların dış politikadaki etkinliğine değinilecektir. Bölümün devamında İran'ın dış politikasındaki motivasyonlar realist ve sosyal inşacı perspektif ile incelenecektir. Bu sayede İran'ın dış politikasındaki ideolojik ve pragmatik motivasyonlarına yönelik bütüncül bir yaklaşım sunmak hedeflenmiştir.

[11] Afshon Ostovar, *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards* (New York, NY: Oxford University Press, 2016); Bayram Sinkaya, *The Revolutionary Guards in Iranian Politics: Elites and Shifting Relations* (Routledge, 2017); Hamza Demirel, "Assessing the Role of the Islamic Revolutionary Guards Corps' Extraterritorial Activities in Attaining Iran's Foreign Policy Goals" (Old Dominion University, 2016); Khoshnood Ardavan, "The Role of the Qods Force in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Central European Journal of International and Security Studies* 14, sy 3 (2020).

Son bölümde ise İran'ın vekalet savaşı bileşenleri incelenecek ve Irak ile Yemen örnekleri üzerinden farklı türde vekalet savaşı tercih etmesinin dinamikleri ortaya konulacaktır. Bu kapsamda ilk olarak İran'ın vekalet savaşının temel motivasyonları İran-Irak Savaşı'nın doğurduğu sonuçlar kapsamında ele alınacaktır. Bunun ardından İran'ın devrimci kurum ve söylemleri ile Ortadoğu'nun zayıf devlet yapısının İran'ın vekalet savaşlarına olan katkısı değerlendirilecektir. Sağlanan bu kavramsal çerçeve ile İran'ın Irak'ta IŞİD'e karşı Haşdi Şabi; Yemen İç Savaşı'nda ise Husiler eliyle yürüttüğü vekalet savaşları incelenecektir.

BÖLÜM I

1. ULUSLARARASI DÜZENDE ÇATIŞMA VE VEKALET SAVAŞLARI

Devletler savaşları, savaşlar da devletleri yapar.[12]
Charles Tilly

1.1. ULUSLARARASI SİSTEM VE ESKİ SAVAŞLAR

Toplumlar arasında kaynakların, bölgelerin veya gücün kontrolü üzerindeki bir mücadele olarak tanımlanan savaş, tarih boyunca insanlığın evriminde merkezi bir rol oynamıştır. Savaşlar bir taraftan insanlığın itici gücü olurken diğer taraftan kendisi de içinde bulunduğu tarihsel bağlama göre şekillenmiştir. Savaşın doğası, avcı toplayıcı gruplar arasındaki ilkel yöntemlerden günümüze kadar tarih boyunca önemli ölçüde değişime uğramıştır. Clausewitz, dönemin koşullarına göre sürekli şekil değiştirmesinden dolayı savaşı bukalemuna benzetmiştir.[13] Dolayısıyla savaşın dinamiklerini inceleyen her çalışma, onun içinde bulunduğu koşulları göz önünde bulundurmalıdır.[14] Bu sebeple bu bölümde yeni savaş teorisi, onu şekillendiren küreselleşme ile birlikte ele alınırken; yeni savaşların kendine has niteliklerini ortaya koymak için vurgulanan eski (geleneksel) savaşlar ise Vestfalyan düzen ile birlikte incelenmiştir.

[12] Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, NY: Univ. Press, 1975), 42.
[13] Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak (İstanbul: Doruk Yayınları, 2019), 47.
[14] Thomas X. Hammes, *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century* (Voyageur Press, 2006), 16.

1.1.1. Vestfalyan Düzen

Vestfalyan düzen, belirli sınırlar içerisinde egemenlik sahibi olan devletler üzerinde örgütlenmiş bir uluslararası ilişkiler sistemidir. Devlet merkezli bu anlayışın zaman içinde tüm dünyada hâkim olması ile birlikte uluslararası sistem mevcut feodal düzenden radikal bir biçimde farklılaşmıştır. Egemen devlet anlayışına dayalı bir uluslararası sistemin ortaya çıkışı yüzyıllar süren bir süreç olsa da yeni düzene adını ve ruhunu Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Vestfalya Barışı (1648) vermiştir. Günümüz uluslararası ilişkilerin yapı taşları olarak kabul edilen toprak bütünlüğü, sınırların ihlal edilmezliği, iç işlere karışmama ve sekülerizm gibi ilkelerin temeli bu anlaşmaya dayandırılmaktadır.[15]

Vestfalyan düzen, dünya üzerindeki alanların birbiri ile çakışmayacak şekilde ülkeler arasında bölünmesi anlamına gelmektedir. Bu sınırlar devletlerin kimliğini oluşturduğu gibi devletlerin otorite alanını da belirlemektedir.[16] Devlet belirlenen sınırlar içerisinde güvenlik, düzen ve adalet gibi konularda tek otoritedir. Bu sebeple Max Weber modern devleti belirli bir bölgede egemenlik için örgütlenmiş, meşru fiziksel şiddet kullanma tekeline sahip siyasal bir birlik olarak tanımlamıştır.[17] Bu mutlak otorite devlete kendi sınırları içerisinde geniş yetkiler verirken devletin uluslararası arenada da birtakım haklar elde etmesini sağlamıştır. Zira Vestfalyan düzen ile birlikte devletler yasal olarak eşit ve bağımsız aktörler olarak değerlendirilmektedir.

Vestfalyan düzenin bir diğer özelliği modern devlete kazandırdığı ulusal kimliktir. Bir devleti oluşturan tüm insanların ortak kültür, tarih ve geleneklere sahip olduğu fikrine dayanan ulus-devlet anlayışı devletlerin egemenliğinin güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca sürekli orduların kurulması, düzenli vergi toplanması ve merkezi bürokrasi ağının genişlemesi gibi toplumsal organizasyondaki köklü değişimler de devletlerin egemenliğini pekiştirmiştir. Benzer şekilde savaşlar da böyle bir düzende devletlerin

---

[15] Gianfranco Poggi, *The development of the modern state: a sociological introduction* (Stanford, Calif: Stanford Univ. Pr, 1992).

[16] Özlem Kaygusuz, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", içinde *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, ed. Evren Balta (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 36-37.

[17] Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, ed. Hans Gerth ve C. Wright Mills, çev. Taha Parla, 6. bs (İstanbul: İletişim, 2004), 131.

etkinliklerini arttırmaya hizmet etmiştir.[18] Diğer devletlerle yapılan savaşlar sayesinde devletler nüfusları harekete geçirme ve vergi toplama kabiliyetlerini geliştirerek gücün her anlamda merkezileşmesini sağlamıştır.[19] Bu sayede devletler yalnızca kendi sınırları içerisindeki feodal beylikler, aşiretler gibi ulus-altı aktörlerin değil, imparatorluklar ve kilise gibi evrensel bir düzen fikrine sahip otoritelerin de egemenliğini ortadan kaldırabilmişlerdir.

1.1.2. Eski Savaşlar

Geleneksel savaş tanımı, Clausewitz'in savaş hakkındaki görüşlerine dayanmaktadır. *Savaş Üzerine* adlı eserinde Clausewitz, savaşın neyi gerektirdiğini sorgulamıştır. O savaşı, "düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir şiddet kullanma eylemi" olarak tanımlamıştır.[20]

Düelloya benzeyen savaş, iki taraf arasında zıt amaçları olan bir çatışma türüdür. Bu sebeple savaşın amacına tam anlamıyla ulaşabilmesi için düşman silahtan arındırılmalı, ülke zapt edilmeli ve düşmanın savaşma iradesi ortadan kaldırılmalıdır.[21] Bu noktadan hareketle Clausewitz'in tanımı, savaşın aktörünün devletler olduğunu ve dolayısıyla savaşın merkezinde ulusal çıkarların yer aldığını varsaymaktadır.[22] Clausewitz bu sebeple savaşı "politikanın farklı araçlar ile sürdürülmesi" olarak değerlendirmektedir.[23] Bu perspektif ile geleneksel savaş; (i) devlet çıkarına dayalı, (ii) belirli kurallarla karakterize edilen, (iii) toplumsal olarak meşru (iv) rasyonel bir faaliyet olarak tanımlanabilir. Ayrıca bu tanım gereği savaşlar; devletlerarasında, profesyonel ordular eliyle ve belirli bir alanda gerçekleşmektedir. Resmi olarak ilan edilen savaşlar genellikle taraflardan birisinin mutlak zaferiyle ve bir anlaşma ile son

[18] David Held, "The development of the Modern State", içinde *Formations of Modernity*, ed. Stuart Hall ve Bram Gieben (Cambridge: Polity Press, 1992), 71-126.
[19] Mary Kaldor, "Peacemaking in an Era of New Wars", Carnegie Europe, 14 Ekim 2019, https://carnegieeurope.eu/2019/10/14/peacemaking-in-era-of-new-wars-pub-80033.
[20] Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 30.
[21] Clausewitz, 49-50.
[22] David Keen, "War and Peace: What's the Difference?", *International Peacekeeping* 7, sy 4 (Aralık 2000): 1.
[23] Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 45.

bulmaktadır.[24] Savaşın bu denli sınırlı bir çerçevede gerçekleşmesi, savaş ve barış arasındaki ayrımın netleşmesini de sağlamıştır. Fakat bu ayrım daha sonra savaşların *topyekûnleşmesi* ile birlikte bulanıklaşmaya başlamıştır.

Topyekûn savaş, sivil ile asker arasındaki ayrım göz ardı edilerek yürütülen savaş anlamına gelmektedir. Böylesi bir savaşta sadece askeri yetenekler değil aynı zamanda savaşan ülkelerin ekonomik, teknolojik ve manevi potansiyelleri de sonuna kadar seferber edilmektedir. Ayrıca, gündelik yaşamın tamamı savaş yürütmek için düzenlenmiştir. Bu sayede bir ulus bütünüyle savaşa dahil olmaktadır. Bu sebeple düşmana yönelik bir saldırı, sadece cephedeki askeri birliklere yönelik değil aynı zamanda iç cephedeki askeri, endüstriyel ve gıda üretimini de kapsayacak şekilde gerçekleştirilmektedir.[25] Bu anlayış içerisinde sivil ve ekonomik hedefler meşru askeri hedefler olarak kabul edilmekte ve sivillerin bombalanması askeri bir gereklilik olarak görülmektedir.

Çok kısa sürede yaşanan iki Dünya Savaşı, topyekûn savaş anlayışının zirvesini temsil etmektedir. Fakat savaşın geride bıraktığı yıkım neticesinde bu anlayış birçok açıdan sorgulanır hale gelmiştir. Bu sorgulamaların ilki savaşın rasyonalitesi ile ilgilidir. Nükleer silahlar gibi yeni teknolojik silahlar ile birlikte savaşların maliyet ve riskleri çok yüksek bir hal almıştır. Bu durum da savaşların devletlerin politik çıkarlarını sürdürmede etkisiz kaldığı irrasyonel bir hal almasına neden olmuştur.

Savaşların sorgulandığı bir diğer konu savaşın ahlaki boyutudur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan insanlık dışı katliamlar neticesinde savaşlar uluslararası toplum nezdinde "itici, ahlaksız ve vahşi" olarak değerlendirilmiştir.[26] İki Dünya Savaşı'nın sağladığı korkunç öğrenme deneyimleri sayesinde devletler savaştan kaçınmaya çalışmışlardır. Mueller'in "Hollandalaşma"[27] olarak adlandırdığı

[24] Mary Kaldor, *New and Old wars: Organized Violence in a Global Era*, 3. bs (Chichester: Polity Press, 2012), 15-22.
[25] Alman General Erich von Ludendorff'un topyekûn savaş teorisini ortaya koyduğu ünlü eseri için bkz. Erich von Ludendorff, *Topyekûn Harp*, çev. Erhan Çifci ve Aynur Onur Çifci (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017).
[26] John E. Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War* (University of Rochester Press, 1996), 217.
[27] Mueller, Hollandalaşma kavramını Hollanda, İsveç ve İsviçre gibi, savaş sisteminden çıkmış ulusları tanımlamak için kullanılır. Bu ülkelerin ortak özelliği şu iki fikri reddetmektedir: (i) savaşın insan doğasına özgü olduğu, (ii) savaşın döngüsel olduğu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mueller, 19-20.

bu süreç neticesinde uluslararası kurumlar aracılığıyla şiddet kullanımı kısıtlanmaya çalışılmış ve "insani müdahale", "koruma sorumluluğu" gibi kavramlar uluslararası hukuk literatüründe tartışılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Mueller, savaşların uluslararası toplum normlarına ters düştüğü için tıpkı kölelik ve düellolar gibi modasının geçtiğini belirtmiştir.[28]

Soğuk Savaş döneminde bu tartışmaları doğrular biçimde iki kutup arasında oluşan *dehşet dengesi*[29] ile devletler arasındaki savaşlarda azalma görülmüştür. Sonraki dönemde SSCB'nin de dağılmasıyla birlikte ABD egemenliğindeki tek kutuplu *Yeni Dünya Düzeni*'nin, çoğulcu demokratik sistemleri teşvik edeceği, insanlığın refahını sağlayacağı dolayısıyla da uluslararası barışın tesis edilebileceği öngörülmüştür.[30] Bu iyimser hava başlangıçta her ne kadar ebedi barış teorisi[31] ya da demokratik barış teorisi[32] gibi tezleri haklı çıkarmış gibi gözükse de kısa süre içerisinde bunun bir yanılgı olduğu ortaya çıkmıştır.[33] Çünkü savaşların irrasyonel ve gayri ahlaki bir hal alması onun sonunu getirmemiş, yalnızca şekil değiştirmesine neden olmuştur. Artık yeni savaşlar devletler arasında *(inter-state)* olmaktan çok devletlerin içinde *(intra-state)* gerçekleşmeye başlamıştır. Örneğin 1990'lı yıllardaki uluslararası çatışmaların

---

[28] Mueller, 13.

[29] Dehşet dengesi nükleer silahların yaratacağı karşılıklı yıkımdan kaynaklanan bir dengedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abramo F. K Organski, *World Politics* (New York: Alfred A. Knopf, 1968), 300-337.

[30] Bu görüşlerden en popüler olanlarından birisi Fukuyama'nın liberal demokrasinin zaferini ilan ettiği "tarihin sonu" tezidir. Fukuyama Batılı değerlerin toplumsal düzene en uygun değerler olduğunu belirtir. Ona göre Batı Bloğu'nun Soğuk Savaş'ta galip gelmesiyle bu değerler tüm dünyaya yayılacak, bu sayede de tüm dünya istikrara kavuşacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli (İstanbul: Profil, 2011).

[31] Kant'a göre savaş, hukukun olmadığı bir durumda hakkını kuvvet kullanarak savunmak için başvurulan zorunlu bir araçtır. Dolayısıyla bağlayıcı hukuk kurallarının bulunduğu bir ortamda savaşın varlık sebebi ortadan kalkacaktır. Bu noktadan hareketle Kant, insanlığın "aklını kullanma cesareti göstererek" oluşturacağı evrensel yasalar ile ebedi bir barışı tesis edebileceğini öngörür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Immanuel Kant, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960).

[32] Demokratik barış teorisi, demokratik ülkelerin barışı koruyacağı fikrine dayanır. Russet'e göre sağlıklı demokrasiler birbirleri ile savaşmayacağı için demokrasinin tüm dünyada yaygınlaşması ile dünya daha barışçıl bir hal alacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bruce M. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1995).

[33] K. J. Holsti, *The State, War, and the State of War*, Cambridge studies in international relations 51 (New York: Cambridge University Press, 1996), 25.

%90'ını iç savaşlar oluşturmuştur.[34] Savaşlarda görülen bu değişimler onun yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Fakat yeni savaşların bu yeni dinamiklerini incelemeden önce küreselleşmenin savaşları dönüştüren etkilerinden bahsetmek gerekmektedir.

1.1. KÜRESELLEŞME VE YENİ SAVAŞLAR

1.1.3. Küreselleşme

Küreselleşme toplumların ekonomik, sosyal, politik ve kültürel sözleşmeler yoluyla birbirlerine son derece bağlandığı bir süreçtir. Küreselleşme ile birlikte toplumlar arasındaki ilişki daha önce hiç olmadığı kadar yoğunlaşmış ve dünya McLuhan'ın deyimiyle "küresel bir köye" dönüşmüştür.[35] Fakat küreselleşmenin getirdiği yeni dinamikler ulus devletlerin egemenliklerini zayıflatmış; otoritenin ulus-altı ve ulus-ötesi birimlere kaymasına neden olmuştur.[36] Küreselleşmenin Vestfalyan düzenin çözülmesine neden olan nitelikleri politik, ekonomik ve kültürel olmak üzere üç başlık altında incelebilir.

Küreselleşme ile birlikte dünya, ulusal ölçekte çözülemeyecek birtakım sorunlar ile karşılaşmıştır. Terörizm, ekonomik krizler, kitle imha silahlarının yayılması ve çevresel felaketler gibi uluslararası toplumun tamamını ilgilendiren sorunlar uluslararası kurumların önem kazanmasına neden olmuştur. Fakat bu durum belirli bir alanda mutlak egemenliğe sahip ulus devlet yapıları ile küresel çapta karar alma yetisine sahip uluslararası kurumlar arasında bir yetki çatışmasına neden olmuştur. Bu sebeple devlet, ulusal olduğu kadar uluslararası güçlerin de faaliyet gösterdiği bir alan haline gelmiştir.[37] Örneğin devletler IMF, BM ve NATO gibi uluslararası örgütler ile yaptıkları sözleşmeler neticesinde hem iç hem dış politikalarındaki karar alma

[34] 20. Yüzyılın ilk yarısında bu rakam %50'nin altındadır. Daniel Byman ve Stephen Van Evera, "Why They Fight: Hypotheses on the Causes of Contemporary Deadly Conflict", *Security Studies* 7, sy 3 (Mart 1998): 24.
[35] Marshall McLuhan ve Bruce R. Powers, *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21th Century* (New York: Oxford Univ. Press, 1992).
[36] Philip G. Cerny, "Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization", *Government and Opposition* 32, sy 2 (Nisan 1997): 271.
[37] David Held, *Models of Democracy*, 3. bs (Cambridge, UK ; Malden, MA: Polity, 2006), 291.

yetkilerini kısıtlayabilmektedir. Benzer şekilde "koruma sorumluluğu" ve "insani müdahale" gibi anlayışlar doğrultusunda yapılan müdahaleler devletlerin kendi sınırları içerisindeki egemenliğini sınırlayan eylemler olarak değerlendirilmiştir.

Küresel dünyada ekonominin temel özelliği, sermayenin ulusal sınırları aşarak liberal piyasada serbestçe dolaşımının sağlanmasıdır.[38] Ulus devletlerin içe dönük ulusal ekonomi yerine uluslararası finans piyasalarına entegre olmaları ise sınırları içerisindeki otoritesinin sınırlanması anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda ekonominin küreselleşmesi ulus devletlerin para ve maliye politikalarının, ekonomik özerkliklerini kısıtlayacak şekilde, uluslararası finans piyasalarına bağlı olarak belirlenmesine neden olmuştur. Zira bu sayede o ülkedeki ekonomik kararlar yalnızca devlet tarafından değil uluslararası kurumlar, çok uluslu şirketler gibi uluslararası piyasa aktörleri tarafından alınmaktadır.[39] Artık devletler ekonomik alanda dış etkenlere daha fazla bağımlı oldukları için vatandaşlarının refahını sağlama konusunda eskisi gibi tek egemen aktör olmaktan çıkmışlardır. Ayrıca sınır ötesi ticaretin bu denli yaygınlaşması ve devletlerin tekelinden çıkması ile devlet dışı aktörler küresel ağlar sayesinde yeni savaşları da finanse etmelerini sağlayacak gölge ekonomiler oluşturabilmişlerdir.[40]

Ulusal kültürler ve kimlikler, küreselleşmenin yarattığı etkileşime bağlı olarak homojenleşmiştir. Çünkü küreselleşme, yerel kültürleri farklı yaşam biçimleriyle tanıştırarak onları etkileme imkânı sunmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi ile birlikte bilhassa kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, göç ve turizm gibi faktörler ile yerel kültürler, yeni üretim ve tüketim biçimlerine maruz kalmaktadır. Tüm bunlar yeni kültür anlayışları, vatandaşlık ilişkileri gibi sosyal hayatın birçok alanında küresel fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.[41] Ulus devlete ait vatandaşlık kavramını reddeden "dünya vatandaşlığı"[42] gibi kavramlar bu yeni küresel fikirlere örnek olarak

[38] Susan Strange, "The Limits of Politics", *Government and Opposition* 30, sy 3 (01 Temmuz 1995): 294-95.
[39] Paul Hirst ve Grahame Thompson, "Globalization and the Future of the Nation State", *Economy and Society* 24, sy 3 (Ağustos 1995): 409.
[40] Mark R. Duffield, *Global Governance and the New Wars: the Merging of Development and Security* (London; New York: Zed Books, 2001), 14.
[41] Hirst ve Thompson, "Globalization and the Future of the Nation State", 419.
[42] Dünya vatandaşlığı kavramı ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Irene Victoria Langran ve Tammy Birk, *Globalization and Global Citizenship: Interdisciplinary Approaches*, 2018.

verilebilir. Bu durum da tıpkı küreselleşmenin ekonomik ve politik sonuçları gibi ulus devletin egemenliğini kısıtlayan bir durumdur. Çünkü kültür ve kimlik, ulus devlet düzeninin korunmasında dayanak teşkil eden, her devletin temel bir unsuru olarak kabul edilmektedir.

Küreselleşme ile birlikte devlet egemenliğinin bu denli aşınmış olması devletler üzerinde bütünleşme ve parçalanma olmak üzere iki farklı sonuç doğurmuştur.[43] Ulus devlet inşasının başarılı olduğu Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkeler, uluslararası kurumlar vasıtasıyla sağladıkları entegrasyon ile politik, ekonomik ve kültürel alanda kolektif bir bütünleşme yaşamıştır. AB, BM, AGIT, DTÖ ve OECD gibi uluslararası kurulumlar bu amaca hizmet etmek için bölgesel veya küresel çapta faaliyet göstermektedir. Ortak tehdit algısı, artan küresel sermaye akışı ve yoğunlaşan sosyal etkileşim ağları ile bu ülkeler vatandaşlarının refahını iyileştirme becerisi elde ettikleri gibi uluslararası alanda da yeni bir güç dengesi tesis etmişlerdir.[44]

Başarısız veya suni bir ulus inşası süreci yaşayan devletler ise, hali hazırda zayıf olan egemenliklerinin daha da parçalandığı bir kriz dönemine girmişlerdir. Bu ülkeler egemenliklerini diğer egemen aktörler üzerinde hiyerarşik olarak inşa edememiş; aksine güçlerini mevcut aktörler ile paylaşacak şekilde heterarşik bir biçimde örgütlenerek sağlamışlardır.[45] Yeni bir ortak "biz" algısı ile toplumda kolektif bir kimlik oluşturmayı hedefleyen ulus devlet anlayışı bu devletlerde, Batı Avrupa'daki gibi din, akrabalık ve aşiret gibi geleneksel kimlikleri ortadan kaldırmamış; onlarla birlikte varlık sürdürmüştür.[46] Örneğin Avrupa'da ulus devletler kilise ve yerel güçlere karşı verilen mücadele sonucunda ortaya çıkmışken Ortadoğu veya Afrika gibi bölgelerde ise ulus devlet fikri bizatihi bu güçler eliyle pekiştirilmek istenmiştir. Bu

[43] Jan Aart Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, 2. bs (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 201.
[44] Scholte, 206-7.
[45] Bu tür ülkeler literatürde genellikle başarısız *(failed)*, kırılgan *(fragile)*, zayıf *(weak)* gibi sıfatlar ile değerlendirilir. Risse ise bu tanımları Batı merkezli olarak değerlendirir ve devletin meşruiyetini diğer aktörler ile paylaştığı bölgeler için "sınırlı devletleşme alanları" *(areas of limited statehood)* kavramını önerir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas Risse, "Governance Configurations in Areas of Limited Statehood: Actors, Modes, Institutions, and Resources", SFB-Governance Working Paper Series, sy 32 (Nisan 2012): 38; Thomas Risse, ed., *Governance Without a State? Policies and Politics in Areas of Limited Statehood* (New York: Columbia University Press, 2011).
[46] Ulus inşa süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 2015).

durum da zayıf bir yurttaşlık bilinci ile birlikte aşiret veya dini kimliklerin de varlıklarını sürdürmesine neden olmuştur.

Hali hazırda şiddet araçları üzerinde meşru tekeli bulunmayan, kural koymak ve uygulamaktan yoksun devletlerin egemenliği küreselleşme ile birlikte daha da zedelenmiştir. Bu durum da bu devletlerin kontrol ettiği bölgelerde, nüfus desteği ve kaynak elde etmek için devlet ile rekabet edecek devlet dışı aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[47] Örneğin Ortadoğu'nun en kozmopolit ülkelerinden birisi olan Lübnan'da dayatılan ulus devlet modeli, farklı dini veya etnik alt kimlikleri Lübnanlılık potasında eritemediği için tam anlamıyla meşru bir egemenlik tesis edememiştir. Şii ideoloji etrafında örgütlenmiş Hizbullah, devletin bu zayıflığından yararlanmış ve devletin erişemediği Lübnan'ın güneyindeki yoksul (çoğunluğu Şii) bölgelerinde alt yapı, sağlık tesisleri ve okullar inşa ederek kamusal faaliyetler yürütmüştür. Bu sayede Lübnan'ın güneyinde Şiilik, Lübnanlılıktan daha meşru bir kimlik; Hizbullah da devletten daha meşru bir aktör haline gelmiştir. Tıpkı devlet gibi düzenli silahlı birlikleri bulunan Hizbullah, kendi çıkarları doğrultusunda devletten bağımsız bir dış politika ve hatta savaş bile yürütebilecek otonom bir yapı halini almıştır.[48] Hizbullah gibi devlet dışı aktörler, sağladıkları bu toplumsal meşruiyet ve sahip oldukları ulus ötesi dini ideoloji ile yalnızca Lübnan sınırları içerisinde kalmamış tüm Ortadoğu'da ve hatta Latin Amerika dahil dünyanın birçok yerinde kendisinden söz ettirebilmiştir.

Sonuç olarak küreselleşme devlet merkezli Vestfalyan düzenin temellerini derinden sarsmıştır.[49] Özellikle SSCB'nin de dağılıp dünyanın tek kutuplu bir hale gelmesi ile birlikte uluslararası ilişkiler yalnızca "devletler-arası değil; sermayeler-arası,

[47] Aydinli, "Assessing Violent Nonstate Actorness in Global Politics", 426.
[48] Hizbullah'ın Lübnan'daki egemenlik alanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Meier, "Hizbullah's Shaping Lebanon Statehood", *Small Wars & Insurgencies* 29, sy 3 (04 Mayıs 2018): 515-36.
[49] Küreselleşmenin uluslararası sistem üzerindeki etkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. David Held ve Anthony G. McGrew, ed., *The global transformations reader: an introduction to the globalization debate*, 2. bs (Cambridge: Polity Press, 2008); James A. Caporaso, "Changes in the Westphalian Order: Territory, Public Authority, and Sovereignty", *International Studies Review* 2, sy 2 (2000): 1-28; Kurt Burch, "Changing the Rules: Reconceiving Change in the Westphalian System", *International Studies Review* 2, sy 2 (Eylül 2000): 181-210; J. Mearsheimer, "Why We Will Soon Miss the Cold War", *The Atlantic Monthly* 266, sy 2 (1990): 35-50.

kültürler-arası, medeniyetler-arası güç ve rekabet ilişkilerini içeren" bir hal almıştır.[50] Yeni Orta Çağ[51] veya post-Vestfalyan[52] düzen gibi isimlerle tanımlanan bu yeni uluslararası düzen kaçınılmaz olarak savaşların da değişmesine neden olmuştur. Zira küreselleşmenin doğurduğu sonuçlar ile savaşlar Krieg ve Rickli'nin deyimiyle "küreselleşmiş, özelleşmiş, güvenlikleştirilmiş ve medyalaşmıştır."[53] 21. yüzyıldaki savaşların dinamiklerini açıklayabilmek adına birçok kavram ortaya atılmıştır. Hibrit savaş[54], dördüncü nesil savaş[55], post-modern savaş[56], düzensiz savaş[57] ve yeni savaşlar[58] bu kavramların başlıcalarıdır. Bu kavramlar birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olsa da tamamı savaşın değişen doğasını ve karakterini ortaya koymayı hedeflediği için temel noktalarda birbirine benzemektedir. Bu doğrultuda bu çalışma savaşın değişen doğasını Kaldor ve Münkler'in çalışmalarını esas alarak yeni savaşlar kavramı üzerinden incelemiştir. Bu sayede vekalet savaşının küreselleşme ile beraber uğradığı dönüşüme alt yapı sunmak hedeflenmiştir.

---

[50] E. Fuat Keyman, "Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya", *Uluslararası İlişkiler* 3, sy 9 (Bahar 2006): 6.

[51] Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4. ed (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012); Philip G. Cerny, "Neomedievalism, Civil War and the New Security Dilemma: Globalisation as Durable Disorder", *Civil Wars* 1, sy 1 (Mart 1998): 36-64.

[52] Edward Newman, "Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World", *Contemporary Security Policy* 30, sy 3 (Aralık 2009): 421-43.

[53] Andreas Krieg ve Jean-Marc Rickli, "Surrogate Warfare: The Art of War in the 21st Century?", *Defence Studies* 18, sy 2 (03 Nisan 2018): 113-30.

[54] Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars* (Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007).

[55] William S. Lind vd., "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", *Marine Corps Gazette*, Ekim 1989; Terry Terriff, Aaron Karp, ve Regina Cowen Karp, *Global Insurgency and the Future of Armed Conflict: Debating Fourth-Generation Warfare* (Abingdon: Routledge, 2008).

[56] Christopher Coker, "Post-modern War", *The RUSI Journal* 143, sy 3 (Haziran 1998): 7-14; Hans-Georg Ehrhart, "Postmodern Warfare and the Blurred Boundaries between War and Peace", *Defense & Security Analysis* 33, sy 3 (03 Temmuz 2017): 263-75.

[57] James D. Kiras, "Irregular Warfare", içinde *Understanding Modern Warfare:*, 2. bs (Cambridge University Press, 2016), https://doi.org/10.1017/CBO9781316460276; Kiras.

[58] Kaldor, *New and Old Wars*; Herfried Münkler, *Yeni Savaşlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

1.1.4. Yeni Savaşlar

Geleneksel savaşların değişen doğasını ilk fark eden araştırmacılardan biri askeri tarihçi Martin Van Creveld olmuştur.[59] Ona göre örgütlü bir şiddet eylemi yalnızca "devlet tarafından, devlet için ve devlete karşı" yürütülmesi halinde savaş olarak değerlendirilebilmektedir. Bu sebeple devletlerin şiddet kullanma tekelini kaybetmeleri ve doğrudan müdahalenin maliyetli hale gelmesi ile ulus devletler arasındaki geleneksel askeri çatışmalar azalacak; onun yerini devlet dışı gruplar tarafından yürütülen dolaylı ve düşük yoğunluklu çatışmalar alacaktır.[60] Hammes bu savaşları şu şekilde tanımlamaktadır:

> Ayaklanmadan evirilmiş ve geleneksel savaş tanımları dışında savaş ile barış arasındaki sınırları, savaş alanı ve cephesi belirsiz, asker-sivil arasındaki kesin ayrımı ortadan kaldıran; tarafları devletler olduğu gibi devlet dışı aktörlerin de olabildiği, klasik gerilla harekatının ve terörizmin modernite ile revize edildiği bir savaş türüdür.[61]

Kaldor ve Münkler gibi araştırmacılar bu savaşları "yeni savaşlar" olarak tanımlamış ve onları geleneksel savaşlardan ayıran bazı ortak noktalar belirlemişlerdir.[62] Bunlar savaşın: (i) aktörleri, (ii) hedefleri ve yöntemleri ile (iv) finansmanı başlıkları altında incelenebilir.

- **Aktörler**

Yeni savaşların aktörleri, ulusal ordular gibi geleneksel aktörler ve bunların yanı sıra devlet dışı aktörlerdir. Devletlerin egemenliğini kaybetmesiyle hem ulus-altı hem de ulus-ötesi devlet dışı aktörler savaşların birer aktörü haline gelmiştir. Kaldor yeni savaşlarda beş aktör olduğunu belirtmektedir. Bunlar: (i) düzenli ordular, (ii) paramiliter gruplar, (iii) meşru müdafaa birlikleri, (iv) yabancı paralı askerler ve (iv) düzenli yabancı birlikler.[63]

Düzenli ordular, geleneksel savaşların aktörleridir ve devletlerin yaşadığı siyasal, ekonomik ve kültürel güç kaybının bir sonucu olarak zayıflamış durumdadır. Devletlerin yaşadığı bu egemenlik krizi sonucunda ulusal ordu birlikleri savaşların

[59] Martin Van Creveld, *The Transformation of War* (New York: Free Press, 1991).
[60] Van Creveld, 36.
[61] Hammes, *The Sling and the Stone*, 2.
[62] Kaldor, *New and Old Wars*; Münkler, *Yeni Savaşlar*.
[63] Kaldor, *New and Old Wars*, 96-100.

yeni aktörlerinin saflarına geçmektedir. IŞİD gibi terör örgütlerinde ya da Wagner veya Blackwater gibi özel güvenlik şirketlerinde yer alan eski ordu mensupları bu durumun göstergesidir.

Paramiliter gruplar, yeni savaşlardaki en yaygın aktörlerdir. Genellikle bir lider etrafında toplanmış özerk silahlı gruplardır. Bu gruplar sıklıkla uygun bir eğitimden geçmiş ve maaş alan işsiz gençlerden oluşur. Kaldor'a göre bu gruplar yeni savaşların yeni düzenli silahlı güçleridir. Zira genellikle savaşın maliyetlerinden kaçınmak için devletler tarafından kurulmakta ya da aktif olarak desteklenmektedir. Paramiliter gruplar düzenli olarak aşırılık yanlısı partiler veya siyasi hiziplerle ilişkilendirilmektedir. Suçlular ve hatta çocuk askerleri içerebilmektedir. Düzenli birlikler gibi sürekli üniforma giymeseler de kendilerine özgü kıyafet veya sembolleri bulunmaktadır.

Meşru müdafaa birlikleri bölgelerini savunmaya çalışan gönüllülerden oluşmaktadır. Fakat küreselleşen dünyada eylemleri bölgesel düzeyde kalamayacağı için zamanla çatışmanın diğer aktörleri ile iş birliği yapmakta veya o gruplara katılmaktadırlar.

Yabancı paralı askerler, yabancı bir ülke için para karşılığında savaşan asker anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla orta çağ savaşçılarını andıran bu savaşçılar genellikle devletler ve çok uluslu şirketler tarafından işe alınan emekli askerlerden oluşmaktadır. Bu aktörler çatışma bölgesine dışarıdan geldikleri için meşru müdafaa birlikleri gibi yerel politik motivasyonlar taşımamaktadır. Devletlerin savaşın maliyetlerinden kaçınmak amacıyla çatışmaya doğrudan müdahil olmak yerine özel güvenlik şirketleri aracılığıyla dolaylı müdahaleye başvurması bu grubun önemli bir fenomen haline gelmesine neden olmuştur. Günümüzde dünyanın birçok bölgesindeki çatışmalarda faaliyet yürüten bu özel güvenlik şirketlerinin başlıcaları: Blackwater, Wagner, Executive Outcomes ve Sandline International'dir.

Düzenli yabancı birlikler kolektif güvenlik anlayışının bir sonucu olarak kurulmuştur. NATO, BM, ECOMOG gibi uluslararası örgütlerin çatısı altında faaliyet gösteren bu birlikler doğrudan savaşa dahil değildir. Barışı ve güvenliği tesis etmek amacıyla kurulan bu birlikler, gerekli durumlarda çatışmalara müdahil olup diğer savaş aktörlerinin görevlerini üstlenmektelerdir. Düzenli yabancı birlikler Bosna, Kosova, Afganistan, Liberya, Darfur gibi çatışma alanlarında çeşitli görevler yürütmüşlerdir.

Yeni savaşların aktörleri genellikle küçük ölçekli birimlerdir. Bu aktörler savaşlara ister bireysel ister ittifak içinde katılsın aralarında hiyerarşik merkezi bir komuta sistemi bulunmamaktadır. Dolayısıyla yeni savaşlarda birbirinden bağımsız amaçlarla hareket eden çok fazla aktör bulunmaktadır. Barış için ikna edilmesi gereken aktör sayısını arttıran bu durum, yeni savaşların sona ermesini uzatan bir faktördür.[64] Ayrıca yine düzenli yabancı birlikler hariç yeni savaşların aktörleri; maliyet, lojistik ve yetersiz altyapı nedeniyle nadiren ağır silah kullanmaktadır. Kısa menzilli roketler, el bombaları ve kara mayınları gibi düşük teknoloji ürünü olarak değerlendirilen hafif silahlar sayesinde, çocuklar dahil vasıfsız kişiler kolaylıkla savaşa herhangi bir eğitim dahi almadan dahil olabilmektedir.[65]

- **Hedefler ve Yöntemler**

Eski savaşların amacı askeri yollarla bir bölgeyi ele geçirmektir. Bu nedenle savaşlar sınırlı bir bölgede ve askeri birlikler arasında gerçekleşmiştir. Yeni savaşlar ile birlikte ise savaş alanı düşman toplumunun tamamını kapsar hale gelmiştir. Yeni savaşlarda aktörler düşmanın askeri güçlerini değil doğrudan savaşacak siyasi iradelerini yok etmeyi amaçlamaktadır.[66] Bu sebeple yeni savaş yöntemleri insanlar üzerinde kontrol sağlamaya odaklanmaktadır.

Sivillere yönelik şiddet, insanlar üzerinde kontrol sağlamanın en etkili yolu olarak görülmektedir. Zira artık savaşlar cephe gibi belirli bir hat üzerinde değil gerilla savaş taktikleri, ayaklanmalar ve halk savaşları gibi yöntemler ile sivil alanları da kapsayacak şekilde yürütülmektedir. Bu sebeple etnik temizlik, göçe zorlama gibi şiddet yöntemleriyle insanları silahlı grupların kontrolündeki bölgelerden ayrılmaya teşvik eden yöntemler yaygınlaşmaktadır. Bu yöntemler ile sivil kayıplar yeni savaşların istenmeyen yan etkisi değil bizatihi amacı olmaktadır. Bunun sonucunda yeni savaşlar; savaş, suç ve insan hakları ihlallerinin bir karışımı haline gelmiştir.[67] Bu doğrultuda bir önceki yüzyılın başına kadar askerler savaştaki kayıpların %90'ını

[64] Münkler, *Yeni Savaşlar*, 28-29.
[65] Kaldor, *New and Old Wars*, 101; Münkler, *Yeni Savaşlar*, 39.
[66] Hammes, *The Sling and the Stone*, 208.
[67] Kaldor, *New and Old Wars*, 104-7.

oluştururken, 20. yüzyılın sonlarında savaşa bağlı ölümlerin yalnızca %20'si askerlerden oluşmaktadır.[68]

- **Finansman**

Geleneksel olarak savaş ekonomisi kavramı, ülke nüfusunun ve kaynaklarının çeşitli şekillerde savaş için seferber edildiği merkezi ve otarşik bir sistem olarak anlaşılmıştır.[69] Bu sebeple geleneksel savaşların aktörleri güçlü bir ekonomiye sahip ve savaşa geniş kitlelerin katılımını sağlayan devletlerdir. Oysa günümüz savaşları genellikle merkezi otoriteden yoksun alanlarda devlet dışı aktörler eliyle gerçekleştirildiği için savaşı finanse edecek bu tarz merkezi bir güç söz konusu değildir.[70] Bunun sonucunda ise yeni savaşlar küresel ağlar tarafından finanse edilmekte ve özellikle işsiz gençler için ekonomik bir cazibe kazanmaktadır.[71]

Savaşın aktörlerinin toplumsal meşruiyetlerinin düşük olması, aktörleri ekonomik olarak dışa bağımlı hale getirmektedir. Bu sayede yeni savaşların finansmanı ulus ötesi ağların yardımıyla silah ve uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı, karaborsa gibi yasadışı ticaret ile gerçekleşmektedir. Ayrıca savaşların dışa bağımlı çok sayıda aktör içermesi, savaşın dışında kalan devletlere de dolaylı yollardan savaşa müdahil olma fırsatı sağlamaktadır.[72] Dolayısıyla yasa dışı ticaret dışında savaşa dolaylı yoldan müdahil olan devletlerin savaşın aktörlerine sağladığı yardımlar da savaşın finansmanında önemli bir rol oynamaktadır. Yeni savaşların küresel çaptaki faaliyetlere bu denli bağımlı olması, savaşa dahil olan aktörlerin artmasına neden olmaktadır. Bu aktörlerin savaştan elde ettikleri menfaatler ise savaşların sona ermesinin önünde engel teşkil etmektedir. Zira yeni savaşlar yalnızca dolaylı yoldan müdahil olan devletler için çıkarlarını ucuz yoldan yürütmenin bir yolu değil aynı zamanda savaşı sahada yürüten aktörler için de birer geçim kaynağıdır.

Merkezi ekonominin olmadığı yoksul bölgelerde savaş, insanlar için hayatta kalmanın, gelir elde etmenin ve hatta bazı durumlarda servet kazanmanın etkili bir yoludur.

---

[68] Münkler, *Yeni Savaşlar,* 30-31.
[69] Kaldor, *New and Old Wars,* 94.
[70] Mary Kaldor, "In Defence of New Wars", *Stability: International Journal of Security and Development* 2, sy 1 (07 Mart 2013): 4.
[71] Münkler, *Yeni Savaşlar,* 128-29.
[72] Edward Newman, "The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective Is Needed", *Security Dialogue* 35, sy 2 (Haziran 2004): 176-77.

Savaşların gençler ve hatta çocuklar için bu şekilde cazibe kazanması ise savaşların ucuzlaması anlamına gelmektedir. Çünkü bu gençleri savaşa sokmak geleneksel anlamda eğitim görmüş nizami bir ordu kurmak ve beslemekten daha az maliyetlidir.[73] Ayrıca yeni savaşlarda kullanılan hafif silahların görece ucuz, yaygın ve profesyonellik gerektirmemesi de gençlerin savaşlara katılımını kolaylaştırmış ve savaşların toplumsal bir zemin kazanmasına neden olmuştur.

Münkler bu haliyle yeni savaşları 18. ve 20. Yüzyıl arasındaki devletlerarası savaşlardan çok Otuz Yıl Savaşları'na benzetmiştir.[74] Bir dizi savaştan oluşan çok aktörlü Afganistan Savaşı, Kongo Savaşı ve Lübnan Savaşı gibi savaşlar, bir iç çatışma ile başlamış ve din ve mezhep gibi faktörlerin yanı sıra savaşın aktörlerinin servet ve iktidar elde etme hırsları neticesinde küresel bir hal almıştır. Savaşın sınırlarının her anlamıyla ortadan kalktığı bu durum ise yıkıcı sonuçlara neden olmuştur. Örneğin 13 milyon nüfuslu Afganistan'daki savaşlarda 400 bini çocuk 1 milyon kişi ölmüş, 1,7 milyon kişi sakat kalmış ve mülteci sayısı 4 ila 5 milyona ulaşmıştır.[75]

1.2. VEKALET SAVAŞLARI

Soğuk Savaş dönemi, ABD ile SSCB arasındaki stratejik ve ideolojik rekabete dayanan iki kutuplu bir uluslararası sistemin var olduğu bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın irrasyonel ve gayri ahlaki olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, bu dönemde nükleer silahlar sayesinde oluşan dehşet dengesi ile devletler çıkarlarının çatıştığı noktalarda doğrudan karşı karşıya gelmek yerine dolaylı müdahale biçimlerini tercih etmişlerdir. Bu dönemde ABD ile SSCB'nin sıcak çatışmaya girmesini engelleyen en önemli dolaylı müdahale biçimi ise vekalet savaşıdır. Soğuk Savaş döneminde Guatemala'dan Angola'ya kadar dünyanın birçok farklı noktasında bu iki süper güç destekledikleri vekiller eliyle birbirlerine karşı örtük savaş yürütmüşlerdir. SSCB'nin 1991 yılında dağılması ile ABD'nin küresel hegemon olması ve daha sonra dünyanın çok kutuplu bir hal alması ile uluslararası sistemin

[73] Peter Warren Singer, *The Enablers of War: Casual Factors behind the Child Soldier Phenomenon* (The Brookings Institution, 2006), 14.
[74] Münkler, *Yeni Savaşlar*, 14.
[75] Münkler, 82-83.

güvenlik paradigmasında köklü değişimler yaşanmıştır. Bu gelişme de bir önceki bölümde ele alındığı şekilde savaşların köklü bir dönüşümüyle sonuçlanmıştır.

Uluslararası sistemde yaşanan bu dönüşüme rağmen vekalet savaşları günümüzde büyük ölçüde Soğuk Savaş dönemine ait çift kutuplu ve devlet merkezli paradigma çerçevesinde anlaşılmaktadır. Fakat küreselleşme ile gittikçe daha otonom bir hal kazanan devlet dışı aktörler ve çok kutuplu uluslararası sistem, günümüzde tekrar fenomen haline gelen vekalet savaşlarını yeniden tanımlamayı gerekli kılmaktadır. Zira Soğuk Savaş döneminde yapılan vekalet savaşı tanımları günümüz vekalet savaşı dinamiklerini açıklamaktan uzaktır.[76] Bu sebeple bu bölümde literatürde var olan tartışmalara odaklanılarak vekalet savaşı tanımının çerçevesinin çizilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada çalışmanın amacı yeni bir vekalet savaşı tanımı yapmak veya yeni bir vekalet ilişkisi ortaya koymak değil, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecek olan vekalet savaşı türleri ve vekalet ilişkilerinin niteliklerini net bir biçimde ortaya koymaktır.

1.1.5. Vekalet Savaşı Aktörlerinin Niteliği

Vekalet savaşı veya daha geniş bir tabirle vekil müdahalesi en temel düzeyde "çatışmanın stratejik çıktılarını etkilemeyi arzulayan üçüncü tarafın çatışmaya dolaylı olarak müdahil olması"[77] anlamına gelir. Görüleceği üzere vekalet savaşının diğer müdahale biçimlerinden ayrılan özelliği, müdahaleci devletin çatışmaya doğrudan kendi birlikleri ile değil dolaylı yoldan bir vekil aracıyla dahil olmasıdır. Bu yüzden vekalet savaşı, asil aktör ile vekil aktör arasındaki hiyerarşik ilişkiye dayalıdır. Fakat vekil aktörlerin niteliği üzerinde bir uzlaşı mevcut değildir. Bu belirsizliği ortadan kaldırmak için vekalet ilişkisinin hiyerarşik yapısını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Soğuk Savaş dönemindeki tartışma, devletlerin vekil aktör olarak kabul edilip edilmeyeceği üzerinedir. Bazı düşünürler aynı kutup içerisinde yer alan devletlerin

[76] Candace Rondeaux ve David Sterman, "Twenty-First Century Proxy Warfare: Confronting Strategic Innovation in a Multipolar World" (Washington, DC: New America, Şubat 2019), 11-13, https://www.newamerica.org/international-security/reports/twenty-first-century-proxy-warfare-confronting-strategic-innovation-multipolar-world/.
[77] Mumford, *Proxy Warfare*, 1.

aynı çıkarlar doğrultusunda hareket edeceğinden hareketle bu dönemde süper güç ile diğer devletler arasındaki ilişkiyi hiyerarşik ve dolayısıyla da vekalet ilişkisi olarak değerlendirmiştir. Örneğin Soğuk Savaş döneminde Bar-Simon-Tov, vekalet savaşını "nükleer silaha sahip süper güçlerin doğrudan karşı karşıya gelmesinin yerini tutan, bölgesel devletler arasındaki bir savaş"[78] olarak tanımlamıştır. Ona göre devletler bazen zorlama ile bazen de kendi rızaları ile başka devletlerin vekili olarak hareket etmektedir. Örneğin Küba, Angola İç Savaşı'nda ve Afrika Boynuzu'ndaki müdahalelerinde SSCB'nin vekili rolünü oynamıştır.[79] Vekalet savaşının en eski ve klasik tanımlarından birini yapan Karl Deutsch da yaptığı tanımda Tov'a benzer şekilde vekalet savaşının aktörünü yalnızca devletler olarak belirtmiştir.[80]

Aynı dönemde iki devlet arasında hiçbir zaman tam anlamıyla çıkar uyumunun mümkün olamayacağını savunan görüşler de mevcuttur. Bu sebeple bazı düşünürler hiyerarşik bir ilişki biçimi olan vekil ilişkisinin ancak bir devlet ile devlet dışı aktör arasında mümkün olabileceğini belirtmiştir. Örneğin Bertil Dunér'a göre "başka bir devletin vekili olarak davranan bir devlet örneği göstermek imkansızdır".[81] Çünkü her devlet ancak kendisi ile ilgili olumlu ya da olumsuz bir yaptırım söz konusu olduğunda bir çatışmaya dahil olmaktadır. Dolayısıyla Dunér, Tov'un aksine Küba'nın aldığı müdahale kararını açıklamak için vekalet ilişkisi yerine devlet içi siyasi motivasyonlara işaret etmiştir.

Devletlerin vekil aktör olarak kabul edildiği görüş iki kutuplu Soğuk Savaş'ın koşullarında geçerli kabul edilebilir. Zira bu dönemde, bilhassa küçük devletlerin ait oldukları kutup dışında karar almaları imkansıza yakındır. Bu dönemde devletler için kullanılan "müşteri", "kukla" ve "uydu" gibi kavramlar da bu görüşü destekler niteliktedir. Fakat bahsi geçen bu görüşün çok kutuplu bir uluslararası sistemde geçerliliği yoktur. Zira çok kutuplu sistem, devletlere dış politika kararlarında çok geniş kabiliyete sahip oldukları bir zemin sağlamaktadır. Nitekim Hughes bu dönemde

[78] Yaacov Bar-Siman-Tov, "The Strategy of War by Proxy", *Cooperation and Conflict* 19, sy 4 (Kasım 1984): 263.
[79] Bar-Siman-Tov, 269.
[80] Karl W. Deutsch, "External Involvement in Internal Wars", içinde *Internal War: Problems and Approaches,* ed. Harry Eckstein (New York: Free Press of Glencoe, 1964), 102.
[81] Bertil Dunér, "Proxy Intervention in Civil Wars", *Journal of Peace Research* 18, sy 4 (Aralık 1981): 357.

yaptığı çalışmasında, devletlerin bağımsızlığını hafife aldığı gerekçesiyle, devletlerin vekil aktör olma fikrine karşı çıkmıştır.[82]

Soğuk Savaş döneminde devlet merkezli olan bu tartışma günümüzde devlet dışı aktörlerin öneminin artmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda Mumford tıpkı devletler gibi devlet dışı aktörleri de asil ve vekil aktör olarak kabul etmektedir.[83] Mumford'u bu tanıma iten, devlet dışı aktörlerin günümüzde otonom bir yapıya dönüşüp görece bağımsız hareket edebilmesidir. Fakat Mumford, devlet dışı aktörün bir devleti veya devlet dışı aktörü vekil olarak kullandığı bir örnek vermemiştir. Ayrıca bu değerlendirme vekalet savaşı kavramının geniş çapta yorumlanmasına ve vekalet ilişkisi ile ittifak ilişkisinin arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına neden olmuştur. Bu sebeple Hughes, kavramın kapsamını daraltmak amacıyla vekil aktörü "bir dış güçten doğrudan yardım alan devlet dışı paramiliter grup"[84] olarak tanımlamıştır. Groh da benzer sebeple yalnızca devlet dışı aktörlerin vekil aktör olabileceğini kabul etmektedir.[85]

Sonuç olarak devlet dışı aktörlerin uluslararası arenada otonom bir yapıya dönüşmesi onların birçok açıdan bağımsız hareket etmelerini sağlamış olsa da bu bağımsızlık onların çıkarlarının müdahaleci devletin çıkarlarından ayrışmasını sağlayacak derecede değildir. Bu açıdan bu durum Soğuk Savaş dönemindeki devletler arasındaki tartışmaya benzemektedir. Devlet dışı aktörler, tıpkı iki kutuplu sistemdeki zayıf devletler gibi destek aldıkları devletlerin çıkarları ile uyumlu hareket etmek zorundadır. Dolayısıyla devlet dışı aktörleri vekalet savaşlarına dahil ederken onları devletler ile eşit statüde değerlendirmek yerine Şan-Akça[86] gibi devlet dışı vekil aktörlere asil aktörlerini seçebilme kabiliyetinin olduğunu kabul etmek vekalet ilişkisinin hiyerarşik yapısı açısından daha uygundur.

---

[82] Diğer yandan devletleri vekil aktör olarak değerlendiren güncel çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Loveman, vekil aktörün doğrudan çatışmaya girmiş devletler de olabileceğini belirtmiştir. Geraint Hughes, *My Enemy's Enemy: Proxy Warfare in International Politics* (Brighton: Sussex Academic Press, 2012), 11; Chris Loveman, "Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention", *Conflict, Security & Development* 2, sy 03 (Aralık 2002): 32.
[83] Mumford, *Proxy Warfare*, 45.
[84] Hughes, *My Enemy's Enemy*, 13.
[85] Groh, *Proxy War*, 27.
[86] Belgin San-Akca, *States in Disguise: Causes of State Support for Rebel Groups*, 1 edition (Oxford University Press, 2017).

1.1.6. Vekalet İlişkisinin Niteliği

Vekalet savaşı kavramının berraklaştırılması için öncelikle vekil ilişkisinin kapsamı ve devlet dışı vekil aktörlerin nitelikleri incelenmelidir. Bu noktada devletlerin vekil aktöre sağladığı desteğin hangi türlerinin vekalet savaşı kapsamında olduğu ve hangi tür devlet dışı aktörlerin vekalet ilişkisinin konusu olabileceği belirlenmelidir.

Vekalet savaşını diğer müdahale biçimlerinden ayıran en temel fark, müdahaleci devletin çatışmaya doğrudan kendi birlikleri ile değil dolaylı yoldan bir vekil aracıyla dahil olmasıdır. Burada dolaylı müdahaleden kasıt müdahaleci devletin vekile doğrudan destek olmasıdır. Bu destek silah, askeri mühimmat, istihbarat, eğitim ve danışmanlık gibi vekilin askeri kapasitesini arttırmaya yönelik olabileceği gibi[87], vekilin hedef ülke karşısındaki veya uluslararası arenadaki konumunu iyileştirmek için girişilen diplomatik hamleler de olabilmektedir.[88]

Devletlerin yeni savaşlar ile birlikte uluslararası sistemin aktörü haline gelen devlet dışı aktörler ile kurdukları ilişkilerin tamamını vekalet ilişkisi olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Innes gibi bazı araştırmacılar devletlerin yabancı paralı asker, özel güvenlik şirketleri ya da çeşitli paramiliter gruplar aracılığıyla giriştikleri dolaylı müdahale biçimlerini de vekalet savaşı olarak kabul etmiştir.[89] Vekil aktörün ve onunla girişilen ilişkinin bu kadar geniş bir şekilde tanımlanması vekalet savaşı kavramı üzerinde de bir belirsizliğe neden olmuştur.

Vekalet ilişkisi kavramının bulanıklaşmasının önüne geçmek için bu ilişkiyi dar şekilde yorumlayan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin Rauta ve Mumford, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını vekalet savaşı çerçevesinde inceledikleri çalışmalarında, vekil aktör ile yardımcı kuvvet arasında bir ayrım yapmışlardır.[90] Scheipers'e ait bir kavram olan yardımcı kuvvetler, ordunun altında veya yanında çalıştıkları için doğrudan müdahalenin bir parçası kabul edilmiştir. Bu noktadan

---

[87] Hughes, *My Enemy's Enemy*, 12; Loveman, "Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention", 31.
[88] Groh, *Proxy War*, 28.
[89] Michael A. Innes, William C. Banks, ve William C. Banks, *Making Sense of Proxy Wars: States, Surrogates & the Use of Force* (Potomac Books Inc., 2012), xiii.
[90] Vladimir Rauta ve Andrew Mumford, "Proxy Wars and the Contemporary Security Environment", içinde *The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence*, ed. Robert Dover, Huw Dylan ve Michael S. Goodman (London: Palgrave Macmillan UK, 2017), 101.

hareketle Rauta ve Mumford, Kırım'ın ilhakında Rusya'nın işbirliği yaptığı Yeşil Adamları yardımcı kuvvet olarak değerlendirmiş ve Rusya ile Yeşil Adamlar arasında bir vekil ilişkisinin bulunmadığı gerekçesiyle Kırım'ın ilhakının bir vekalet savaşı örneği olmadığını belirtmişlerdir.

Vekalet savaşını bu kadar geniş şekilde değerlendirmeyi kavramı "sulandırmak" olarak değerlendiren Groh da vekil aktörü "siyasi olarak motive olmuş yerel aktör" olarak tanımlamaktadır.[91] Fakat bu tanımın dışında kalan aktörlerin ve ilişki biçimlerinin de dolaylı müdahalenin bir unsuru olabileceğini reddetmemiştir. Bu sebeple dolaylı müdahaleyi "destek bağışı" ve "vekalet savaşı" olmak üzere ikiye ayırmıştır.[92] Bu iki kavram arasındaki en önemli fark, vekalet savaşında müdahaleci devletin vekilin hareketlerini belirli bir ölçüde de olsa kontrol etme niyetinin bulunmasıdır. Destek bağışında ise müdahaleci devlet, vekili yönlendirmek için herhangi bir çaba harcamadan çatışmaya katılmış yerli bir aktöre yardım etmektedir.

Sonuç olarak çalışmanın devamında bahsedilen vekalet ilişkisi, bir devlet ile devlet dışı aktör arasındaki hiyerarşik bir ilişkidir. Devlet dışı aktörden kasıt, siyasi motivasyonu olan yerel bir aktördür. Bu tarz bir ilişkide müdahaleci devlet çatışmaya doğrudan kendi askeri birlikleri ile dahil olmak yerine vekil aktöre sağladığı çeşitli desteklerle dahil olmaktadır ve bu destek karşısında vekil aktörün hareketleri üzerinde kısıtlı da olsa söz sahibidir.

1.1.7. Vekalet Savaşının Motivasyonu

Carl von Clausewitz savaşı "politikanın farklı araçlar ile sürdürülmesi" olarak tanımlamıştır.[93] Dolayısıyla devletler savaşı politik çıkarlarını ilerletmek için kullanırlar. Fakat bütün devletler çıkarlarına ulaşmayı sınırlayan çeşitli engeller algılarlar. Groh, bu engelleri şu şekilde sıralar: (1) doğrudan müdahalenin çatışmanın tırmanma riskini artırması (2) ülke içi desteğin eksikliğinin müdahalenin sürdürülebilirliğini tehdit etmesi (3) uluslararası desteğin eksikliğinin müdahalenin maliyet/fayda oranını olumsuz etkilemesi ve (4) kapasite eksikliği.[94] Vekalet savaşı devletlerin bu engelleri aşmak için başvurduğu yöntemlerden birisidir. Devletleri

[91] Groh, *Proxy War*, 28-29.
[92] Groh, 28.
[93] Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 45.
[94] Groh, *Proxy War*, 26.

dolaylı müdahaleye yönlendiren sebepler ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Örneğin Daniel Byman on iki; Idean Salehyan ise sekiz madde sıralamıştır.[95] Bu çalışmalar arasında farklılıklar bulunsa da devleti vekalet savaşına iten motivasyonlar fayda-maliyet ve fikirsel işbirliği başlıkları altında incelenebilir.

- **Fayda-Maliyet**

Savaş birçok açıdan maliyetli bir stratejidir. Devletler bu maliyetlere katlanmadan hedeflerine ulaşabilmek için dolaylı müdahaleyi bir tercih olarak görebilirler. Savaşın potansiyel maliyetlerini azaltma arzusu da vekalet savaşı yürütmedeki en güçlü motivasyonlardan birisidir. Bu gerekçeyle ABD Başkanı Edwight Eisenhower vekalet savaşını "dünyanın en ucuz sigortası" olarak değerlendirmiştir.[96]

Vekalet savaşını maliyetsiz kılan en önemli özelliği müdahaleyi gizli bir şekilde yürütebilmeye imkân sağlamasıdır. Müdahaleci devlet vekil aktöre hem ulusal hem de uluslararası toplumdan gizli bir şekilde destek sağlayarak hedefine ulaşabilir.[97] Bu destek gün yüzüne çıksa dahi doğrudan müdahale kadar net bir müdahale olmadığı için müdahaleci devlete kısmi bir inkâr edilebilirlik sağlar. Bu da müdahaleci devletin uluslararası alanda tepki ve yaptırımlardan kurtarır. Ayrıca rakip devlet veya diğer uluslararası aktörler ile doğrudan karşı karşıya gelmeyi de engeller.

Vekalet savaşının uluslararası alanda müdahaleci devlete sağladığı faydaya benzer şekilde ulusal alanda da bir fayda sağlar. Zira yönetim biçimine bakılmaksızın tüm devletler iç politikada da dış politika kararlarından sorumludur. Dolayısıyla karar alıcı olası bir doğrudan müdahalenin ulusal çaptaki meşruiyetini veya desteği sarsacağını düşündüğünde de gizli vekalet müdahalesine yönelebilir.[98]

Gizli müdahalenin aksine bazen karar vericiler açıktan da vekalet savaşı yürütebilir. İç siyasette hayatta kalma mücadelesi veren karar verici, ülke içinde biriken öfkeyi

[95] Daniel Byman vd., "Trends in Outside Support for Insurgent Movements": (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2001); Idean Salehyan, "The Delegation of War to Rebel Organizations", *Journal of Conflict Resolution* 54, sy 3 (Haziran 2010): 508-9.
[96] C. Anthony Pfaff, "Proxy War Ethics", *Journal of National Security Law and Policy* 9, sy 2 (Ağustos 2017): 310.
[97] Navin A. Bapat, "Understanding State Sponsorship of Militant Groups", *British Journal of Political Science* 42, sy 1 (Ocak 2012): 1-2.
[98] Henning Tamm, "The Origins of Transnational Alliances: Rulers, Rebels, and Political Survival in the Congo Wars", *International Security* 41, sy 1 (Temmuz 2016): 154-57.

dışarıdaki bir düşmana yönlendirebilirse kendisine olan desteği arttırabilir. Bayrak etrafında toplanma *(rally 'round-the flag)* olarak tanımlanan bu durumu gerçekleştirmek için karar alıcı doğrudan müdahale yeteneklerinden yoksun olabilir.[99] Bu durumda da vekil müdahalesi geçerli bir ihtimaldir.

Bir devlet ister gizli ister açıktan vekalet savaşı yürütsün vekalet savaşı ile yine çeşitli maliyetlerden kurtulabilir. Devletler dolaylı müdahale için vekil aktörlerine silah, askeri mühimmat gibi yardımlar yapacaklardır. Bu yardımın ekonomik maliyeti genellikle doğrudan müdahale kadar olmaz. Ayrıca devletler çatışmaya kendi birlikleri ile müdahil olmayacağından dolayı verilen zayiata karşı ülke içinde verilen tepkinin toleransı düşük olacaktır. Ayrıca vekil müdahalesi ile olası başarısızlığın getireceği ulusal ve uluslararası utançtan da kurtulmayı sağlayacaktır.[100]

Vekalet savaşı yöntemleri itibariyle de doğrudan müdahaleye nazaran birçok avantaja sahiptir. İlk olarak bir bölgeyi işgal eden devlet müdahale sırasında zarar görmüş altyapıyı onarmak ve bölgede asayişi sağlamak gibi yönetim maliyetlerini de üstlenmek zorunda kalır. Ayrıca yerel halk olası bir işgalde müdahaleci devleti meşru kabul etmeyebilir. Oysa yürütülen vekalet savaşı ile bu maliyetlerden kaçınmak mümkündür.[101] Halihazırda yerel bir siyasi motivasyonu bulunan vekil aktörün bölgede kuracağı hakimiyet ile asil aktör müdahalesine yeni bir imaj kazandırabilir.

- **Fikirsel İşbirliği**

Fikirsel işbirliği ile kastedilen müdahaleci devletin etnik, dini, ve ideolojik nitelikler ile vekâlet savaşı yürütmesidir. Nitekim Soğuk Savaş döneminde hem ABD hem SSCB ideolojik gerekçeler ile vekalet savaşları yürütmüşlerdir. Bunu yapmalarındaki amaç kendi sınırlarından uzakta olsa bile ideolojik olarak düşman olarak gördükleri hükümetleri devirmeyi veya zayıflatmayı bir gereklilik olarak algılamalarıdır. Örneğin SSCB; El Salvador, Etiyopya ve Güney Afrika gibi ülkelerde kendi ideolojisine yakın aktörleri desteklerken ABD ise Afganistan, Angola ve Tibet gibi ülkelerde SSCB'ye karşı mücadele eden aktörler ile ilişkiler geliştirmiştir.[102] Böyle bir ilişkide müdahaleci devlet ile vekil aktör arasında ideolojik bir ortaklık şart değildir. Müdahaleci devlet,

[99] San-Akca, *States in Disguise*, 31.
[100] Salehyan, "The Delegation of War to Rebel Organizations", 501.
[101] Salehyan, 503-4.
[102] Byman vd., "Trends in Outside Support for Insurgent Movements", 39.

ideolojik motivasyonlar ile kendisiyle aynı ideolojiyi paylaşmayan vekil aktör ile vekalet savaşı yürütebilir. Burada "ortak bir düşmana karşı koymak için paylaşılan karşılıklı arzu" önemlidir.[103] Diğer taraftan müdahaleci devlet, ortak bir düşman bulunmasa dahi arasında fikirsel işbirliği bulunan devlet dışı aktörü de destekleyebilir. Devletlerin devrim ihracı ile ideolojisini yaymak için devlet dışı aktörler ile geliştirdiği ilişkiler buna örnek olarak verilebilir.

İdeolojinin Soğuk Savaş dönemindeki çatışmalarda bu denli etkili bir faktör olması karşısında realist teorinin öncülerinden Hans J. Morghenthau dahi vekalet savaşlarını ulusal çıkarlar tarafından motive edilen "ideolojik gölge boksu" olarak nitelendirmiştir.[104] Bununla birlikte daha Soğuk Savaş bitmeden bile önce bu ideolojik çatışmalar yerini daha çok dini ve etnik çatışmalara bırakmıştır.

Samuel P. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" adlı ünlü eseri bu tarz çatışmaları açıklamak için ortaya atılmış bir tezdir.[105] Huntington Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası ittifaklardaki belirleyici unsurun ideolojiler değil medeniyetler olacağını belirtir. Dokuz farklı medeniyet listeleyen Huntington, Batı ve İslam medeniyetleri arasında bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ileri sürer. Huntington'ın tezi birçok açıdan problemli bulunmuş olsa da günümüz vekalet savaşlarındaki fikirsel iş birliği trendini doğru tespit etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak devletler vekalet savaşı yürütmek için çeşitli motivasyonlara sahiptir. Fakat bu motivasyonlar birbirini dışlamanın aksine çoğu zaman birbirinden ayırt edilemeyerek birlikte var olur. Örneğin bir devletin bir devlet dışı aktörü desteklemesi hem ideolojik gerekçeler hem de maliyet açısından fayda taşıyabilir. Bu noktada tartışılması gereken durum devletlerin hangi durumlarda hangi yoğunlukta vekalet savaşı yürüttüğü; yani vekalet savaşı türleridir.

---

[103] Loveman, "Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention", 32.
[104] Hans J. Morgenthau, "To Intervene or Not to Intervene", *Foreign Affairs* 45, sy 3 (Nisan 1967): 430.
[105] Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, ed. Hande Şarman, çev. Cem Soydemir ve Mehmet Turhan, 17. bs (İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2019).

1.3. VEKALET SAVAŞI TÜRLERİ

Devletler farklı çıkar türlerine yönelik olarak algıladıkları risklere karşı farklı yoğunlukta dolaylı müdahalelerde bulunabilmektedir. Groh farklı çıkar türlerini, Robert J. Art'ın ABD'nin büyük *(grand)* stratejisi için ortaya koyduğu iki tip çıkardan hareketle açıklamıştır.[106]

Art'a göre devletlerin hayati *(vital)* ve arzulanan *(desirable)* olmak üzere iki tür çıkarı vardır. Hayati çıkarlar, bir devletin varlığını ve güvenliğini sürdürmeye yönelik çıkarlardır. Örneğin Art, ABD'nin hayati çıkarlarını; (i) vatanın güvenliğini sağlamak, (ii) Avrasyalı büyük güçler (Rusya ve Çin) ile arasındaki barışı sürdürmek ve (iii) istikrarlı fiyat ile güvenli bir petrol arzına sahip olmak şeklinde belirtir.[107] Fakat hayati çıkarlar dış politikadaki kararlara bütüncül bir yaklaşım getirmekten acizdir. Zira devletlerin kararlarını belirleyen hayati olmayan çıkarları da söz konusudur.

Art'ın arzulanan çıkarlar olarak tanımladığı hayati olmayan çıkarlar, bir ülkenin hem kendi halkının ve hem de uluslararası toplumdaki ortaklarının refahına ve değerlerine yönelik çıkarları tanımlamaktadır. Art'a göre ABD'nin arzulanan çıkarları (i) açık bir uluslararası ekonomik düzeni korumak (ii) demokrasinin yayılmasını teşvik etmek ve (iii) doğayı küresel ısınmanın olumsuz etkilerinden korumaktır. Art'a göre arzu edilen çıkarların korunmaması (en azından kısa vadede) hayati çıkarların korunmaması kadar maliyetli değildir. Fakat bu yine de onların önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Yalnızca devletler, hayati çıkarlar ile arzulanan çıkarları arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığında hayati çıkarlarını tercih etmelidir.[108]

Hayati çıkarlar daha çok realist teorinin (geleneksel) güç ve çıkar kavramlarıyla uyumluyken arzulanan çıkarlar ise daha çok devletlerin kimlikleri ile ilgilidir. Bir devletin arzulanan çıkarları, ideolojisi ve değerleri tarafından belirlenmektedir. Devletlerin bu çıkarlarına karşı algıladıkları riskler belirli bir eşiği geçtiği zaman devletler müdahalede bulunmaktadır. (bkz. Şekil 1.)

---

[106] Groh, *Proxy War,* 32.
[107] Robert J. Art, "Geopolitics Updated: The Strategy of Selective Engagement", *International Security* 23, sy 3 (Ocak 1999): 84-95.
[108] Art, 95-99.

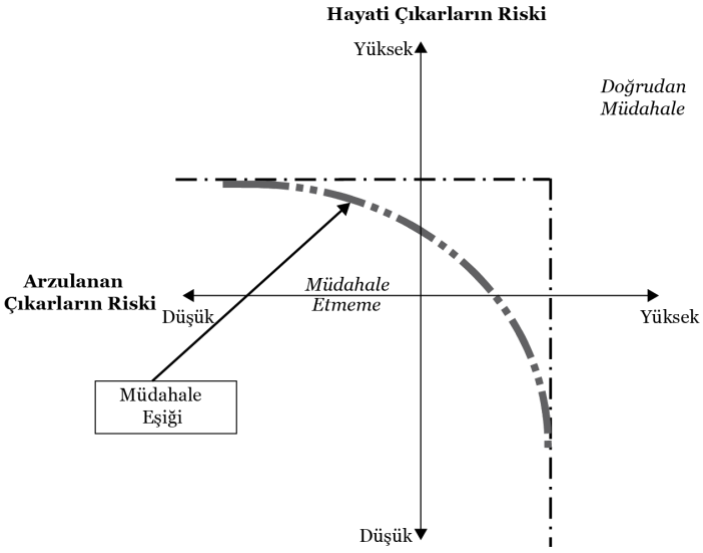

Şekil 1. Müdahalenin Dinamikleri[109]

Groh, Art'ın teorisini doğrudan müdahalenin mümkün olmadığı dolaylı müdahale biçimlerine uyarlamıştır. Ona göre devletlerin hayati ve arzulanan çıkarlarına bağlı olarak yürüttüğü dört farklı çeşit vekalet savaşı vardır: (i) kazanmak için müdahale *(in it to win it)* (ii) sürüncemede bırakmak (*holding action)* (iii) müdahil olmak *(meddling)* (iv) ve kaosu beslemek *(feed the chaos)*.[110] (bkz. Şekil 2.)

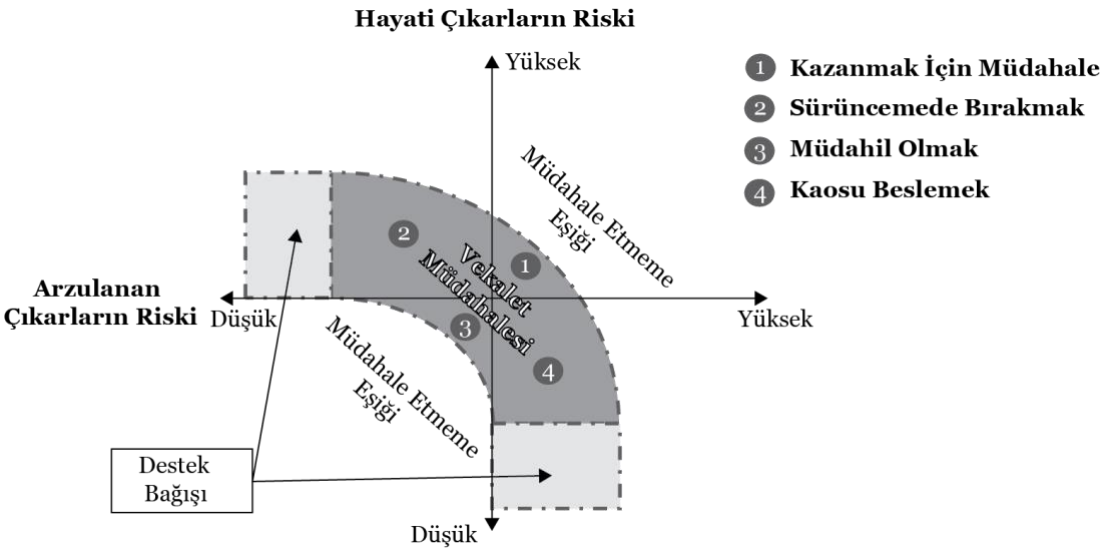

Şekil 2. Müdahale Eşiği ve Vekalet Savaşı Türleri[111]

[109] Groh, *Proxy War*, 33.
[110] Groh, 35-37.
[111] Groh, 36.

- **Kazanmak İçin Müdahale**

Kazanmak için müdahale, devletlerin bir çatışmanın sonucunu etkilemeye çok fazla ihtiyaç duyduğu durumlarda başvurduğu bir vekalet savaşı çeşididir. Bu tür bir vekalet savaşında hem hayati hem de arzulanan çıkarlar risk altında bulunabilmektedir. Bu sebeple bu tarz bir müdahalenin gerekçesi devletin kendi güvenliğini sağlamak olabileceği gibi o devletin dünya görüşüne dayalı birtakım sonuçlar elde etmek de olabilmektedir. Algılanan risk yüksek olduğundan müdahaleci devlet, vekil aktörünün kazanması için yoğun düzeyde bir destek sağlamaktadır. Örneğin 11 Eylül saldırılarını hem ulusal güvenliğine hem de değerlerine bir saldırı olarak değerlendiren ABD, buna karşılık olarak uluslararası desteği de arkasına alarak Taliban'a karşı savaşan Kuzey İttifakı'nı vekil aktör olarak desteklemiştir.

- **Sürüncemede Bırakmak**

Sürüncemede bırakmak, hayati çıkarlar doğrudan müdahaleyi gerektirecek kadar büyük bir risk altında olduğunda gerçekleşmektedir. Fakat hayati çıkarların aksine arzulanan çıkarlara yönelik tehdit düşük olduğundan müdahaleci devlet çatışmanın sonucuna çok fazla duyarlı değildir. Bu sebeple vekil aktörün çatışmayı fiilen kazanma ihtimali olmasa dahi müdahaleci devlet vekili desteklemeye devam etmektedir. Fakat bu destek, *kazanmak için müdahale*ye göre daha düşük ve kısıtlıdır. Dolayısıyla vekil aktörden beklenen yalnızca birtakım taktiksel askeri zaferler elde etmesidir.

Müdahaleci devletin vekile destek sebebi, savaşın uzamasının kendi faydasına olması veya pazarlık masasında elini güçlendirmesidir. *Sürüncemede bırakmak*, daha büyük bir çıkara yönelik riskleri önlemeyi veya en aza indirmeyi sağladığı için de sürdürülebilirdir. Groh, Güney Afrika'nın Angola İç Savaşı'nda UNITA'ya verdiği desteği *sürüncemede bırakmak* olarak değerlendirmiştir. Bu desteğinin asıl sebebi Angola'yı üs olarak kullanan ve Güney Afrika'nın Güney Batı Afrika'dan (Namibya) çekilmesi için faaliyet yürüten SWAPO ile başa çıkmaktır.

- **Müdahil olmak**

Müdahil olmak, her iki çıkara yönelik riskin en düşük olduğu müdahale biçimidir. Bu sebeple bu müdahale biçimi bir gereklilik arz etmemektedir. Bu tarz bir müdahalede devletler herhangi bir güç veya prestij kaybına uğramamaktadır. Devletler herhangi

bir risk almadan çatışmaya dahil oldukları için kazanımın ne kadar büyük olduğu çok önemli değildir.

Müdahil olmak genellikle devletlerin mevcut statükoyu değiştirmek istediği durumlarda başvurduğu bir müdahale biçimidir. *Müdahil olmak* vekil aktöre kaynak sağlamaya yönelik ulusal veya uluslararası engellerin bulunduğu durumlarda iyi bir seçenektir. ABD öncülüğündeki NATO birliklerinin Arap Baharı sürecinde Batılı ülke ve değerlere düşmanlığı ile bilinen Kaddafi'den kurtulmaları bu tarz bir müdahaleye örnek olarak verilebilmektedir. ABD, Fransa ve İtalya gibi ülkeler isyancı güçlere sağladıkları hava desteği ve danışmanlık ile çok düşük risk ve maliyet ile çatışmadan fayda sağlamışlardır.

- **Kaosu Beslemek**

Kaosu beslemek, müdahaleci devletin hayati çıkarlarına yönelik risklerin düşük olduğu durumlarda gerçekleşmektedir. Arzulanan çıkarlara yönelik algılanan riskler ise çatışmanın mutlaka kazanılmasını gerektirecek yoğunlukta değildir. Müdahaleci devletin amacı rakip devletin çıkarlarına ulaşmasını engellemektir. Aslında *kaosu beslemek*te müdahaleci devlet, vekil aktörün çatışmayı kazanmasını istememektedir. Çünkü bu durumda müdahaleci devlet, rakip devletin hali hazırda boğuştuğu sorunların kendisine miras kalacağını bilmektedir. Dolayısıyla bu müdahalede devletler vekil aktörü çatışmanın uzamasını sağlayacak kadar desteklemektedir.

Kaosu beslemek, çözülmesi zor ve derin çatışma alanları yaratacağı için uluslararası sistemin devamlılığını sağlayan hegemon veya statükocu devletler tarafından tercih edilmemektedir. Bu doğrultuda *kaosu beslemek*, uluslararası düzeni sarsma fırsatı sunduğu için mevcut uluslararası sistemden rahatsız revizyonist devletler tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Bu sebeple daha sonraki bölümde ayrıntılı şekilde ele alınacak olan İran'ın Yemen'deki Husiler'e olan desteği *kaosu beslemek* için iyi bir örnektir. İran için hayati risk barındırmayan Yemen'deki çatışmalar, Suudi Arabistan'ın güney sınırında kendisi için hayati risk olarak bulunmaya devam etmektedir.

Yukarıda detaylı şekilde açıklandığı gibi vekalet savaşı hem uluslararası sistemin hem de devletlerin içinde bulunduğu şartların gerekliliği olarak kullanılan bir dış politika aracıdır. Devletler farklı tip çıkarlarına karşı algıladıkları belirli seviyelerdeki tehditler

için bu tür müdahalelere başvurmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde İran'ın hangi tehditlere karşı ne tür vekalet savaşı yürüttüğü Irak ve Yemen örnekleri üzerinden incelenmiştir. Fakat bundan önce İran'ın vekalet savaşı yürütmedeki motivasyonlarını daha geniş bir çerçevede analiz edebilmek için dış politika yapımındaki aktörleri ile ulusal çıkarları ele alınmıştır.

BÖLÜM II

2. İRAN'IN POLİTİK YAPISI VE DIŞ POLİTİKASINDAKİ MOTİVASYONLARI

Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.[112]
(Enfâl Sûresi, 8:60)

2.1.İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN POLİTİK YAPISI

İran'ın dış politika karar alma mekanizması, devletin devrim sonrası siyasi sisteminin benzersiz ikili yapısı nedeniyle karmaşık ve çok yönlüdür. Siyasi sistemin teokratik ve cumhuriyetçi kurumlarına ek olarak, devletin resmi ve gayri resmi güç merkezleri de dış politika yapımında etkili olmaktadır.[113] Bu nedenle İran dış politikası karmaşık ağların pazarlıklarının sonucunda oluşmaktadır. Bu kompleks yapı, İran'daki güç yapılarına odaklanmayı gerektirmektedir. Çalışmanın konusu gereği mevcut kurumlar iç politikadaki etkilerinden çok dış politikaya bakan yönleriyle incelenecektir.

İran siyasi yapısı; (i) cumhuriyetçi devlet yapıları, (ii) dini denetim organları ve (iii) dini vakıflar olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.[114] Cumhuriyetçi yapılar meclis, güvenlik güçleri ve cumhurbaşkanlığı gibi İran İslam Devrim'i öncesine ait seküler modern kurumları içermektedir. Dini denetim organları ise Anayasayı Koruyucular Konseyi, Uzmanlar Meclisi ve Düzenin Maslahatını Teşhisi Konseyi gibi devrimin ardından cumhuriyetçi kurumların işleyişini kontrol etmek için kurulmuş yapıları temsil etmektedir. Dini vakıflar ise devrimin ardından, devrimin ideolojik ve

[112] Bu ayet İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın giriş bölümündeki "Öğreti'ye Göre Ordu" bölümünde yer almaktadır. Ayrıca bu ayet İDMO'nun sloganı olarak armasında da bulunmaktadır.
[113] Eva Patricia Rakel, "Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006", *Perspectives on Global Development and Technology* 6, sy 1-3 (2007): 164.
[114] Mehdi Moslem, *Factional Politics in Post-Khomeini Iran* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2002), 33-34.

kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan ve daha sonra elde ettiği ekonomik güç ile özerk yapılara dönüşen kurumlardır.

İran'ın dış politika yapımını etkileyen birçok kurum olmasına rağmen elde ettiği dini otorite ile Rehberlik kurumu en etkili aktördür. Ortak kararların alınması için kurulan ve tüm kurumların temsilcilerinin bulunduğu Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nde alınan kararların Rehber'in onayına tabi olması bu durumun en somut göstergesidir. Bu nedenle yukarıdaki üç başlık ile birlikte Rehberlik kurumunun ve Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nin de incelenmesi gerekmektedir.

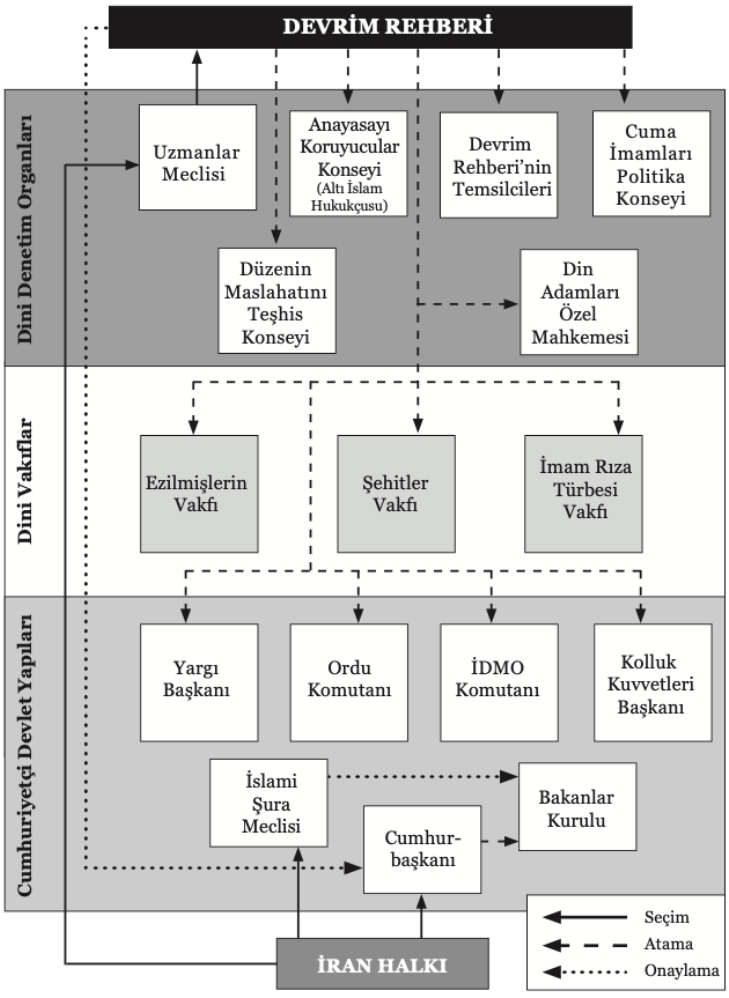

Şekil 3. İran İslam Cumhuriyeti'nin Politik Yapısı[115]

[115] Eva Patricia Rakel, *Power, Islam, and political elite in Iran: a study on the Iranian political elite from Khomeini to Ahmadinejad*, International Comparative Social Studies (Leiden; Boston: Brill, 2009), 53.

2.1.1. Devrim Rehberi

Meşruiyeti, Ayetullah Humeyni'nin *velayet-i fakih* teorisine dayanan Devrim Rehberliği, İran siyasi sisteminin zirvesinde yer almaktadır. Humeyni'nin Şii doktrinini yeniden yorumlayarak geliştirdiği siyaset teorisi, gayb aleminde bulunduğuna inanılan On İkinci İmam Muhammed Mehdi'nin yokluğunda İslam hükümlerinin devlet eliyle sürdürülmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu doğrultuda Devrim Rehberi, On İkinci İmam Muhammed Mehdi tekrar zuhur edene dek onun dünyadaki vekilidir.[116] Bu sebeple yasama yürütme ve yargı erkleri üzerinde mutlak bir yetkiye sahiptir. Rehberi belirleme ve azletme yetkisi Uzmanlar Meclisi'ne aittir.

Devrim Rehberi'nin sağladığı dini meşruiyet ile gücünün sınırları pratikte belirli olmasa da anayasada Rehber'in yetkileri şu şekilde belirlenmiştir: (i) İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarını belirlemek ve denetlemek, (ii) devletin organları arasındaki ilişkiyi düzenlemek ve anlaşmazlıkları gidermek, (iii) savaş ile barışa karar vermek ve seferberlik ilan etmek, (iv) silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını yürütmek ve (v) aşağıdaki makamların atanması, azli ve istifasını kabul etmek:

- Anayasa Koruyucular Konseyi'nin altı üyesi
- Ülkenin en yüksek yargı organı başkanı
- İran İslam Cumhuriyeti Radyo ve Televizyon Kurumu Başkanı
- Genelkurmay Başkanı
- İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Genel Komutanı
- Silahlı Kuvvetler ve Kolluk Kuvvetleri üst düzey komutanları (md. 110)[117]

Devrim Rehberi'nin doğrudan dış politikaya müdahil olmasını sağlayan yetkileri, dolaylı yollarla daha da genişletilmektedir. Bu dolaylı yolların başında ordudan üniversitelere kadar Rehber'in sahip olduğu temsilciler ağı bulunmaktadır.[118] Rehber,

[116] Velayet-i Fakih teorisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Serkan Taflıoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı 'Velâyet-i Fakih'", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68, sy 3 (2013): 95-112.

[117] Bu çalışmada İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın Halil Çeçen tarafından çevrilen baskısı esas alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Halil Çeçen, çev., *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Ülke Anayasaları Çevirileri, II (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2019).

[118] Mahan Abedin, "The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy: Challenges to Consensus", *Strategic Analysis* 35, sy 4 (Temmuz 2011): 620.

"genel siyasetin tam olarak uygulanmasını denetlemek" (md. 110) maksadıyla İstihbarat Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İDMO ve Ordu gibi savunma kurumlarına atadığı temsilciler ile bu kurumların karar alma süreçlerine dahil olmaktadır. Örneğin yurtdışındaki kültür merkezleri için görevlendirilen yöneticiler, büyükelçiliklerdeki resmi görevlerine rağmen Dışişleri Bakanı tarafından değil Rehber tarafından atanmaktadır.[119] Benzer şekilde İslam'ı Yayma Teşkilatı, İslami Kültür ve İletişim Teşkilatı gibi İran İslam Devrimi'ni yaymakla görevli kurumlar da Rehber tarafından idare edilmektedir.[120] Son olarak Rehber, ülkenin yaklaşık sekiz yüz noktasına atadığı Cuma İmamları ile dış politika konusundaki kamusal tartışmalara da yön verebilmektedir.[121]

2.1.2. Cumhuriyetçi Yapılar

- **Cumhurbaşkanı**

Ayetullah Humeyni'nin ölümünün ardından 1989'da yapılan anayasa değişikliği ile Başbakanlık kurumu kaldırılmış ve yürütme yetkisi Cumhurbaşkanlığı makamında toplanmıştır. Bu sebeple Cumhurbaşkanı, Devrim Rehberi'nden sonraki en güçlü siyasi makamdır.[122] Cumhurbaşkanı dört yıl süreyle, doğrudan halk tarafından ve en fazla iki ardışık dönem için seçilmektedir. Cumhurbaşkanı, anayasada Rehberlik makamının sorumluluğunda olan konular dışındaki yürütmeye ait işlere başkanlık etmektedir. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanının başlıca görevleri şu şekilde sıralanabilir: (i) Bakanlar Kurulu'na ve Yüksek Milli Güvenlik Konseyi'ne başkanlık etmek, (ii) meclis tarafından kabul edilen kanunları onaylamak ve uygulanmak üzere yetkili makamlara iletmek, (iii) devlet bütçesi ve idari konularda sorumluluk almak,

[119] Wilfried Buchta, *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic* (Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 2002), 47.
[120] Abedin, "The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy", 620.
[121] Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği" (Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ekim 2017), 13, https://iramcenter.org/iranda-devlet-yapisi-ve-temel-kurumlar-i-devrim-rehberligi/.
[122] Buchta, *Who Rules Iran?*, 22-23.

(iv) İslami Şura Meclisi'nin onayından sonra uluslararası anlaşmaları imzalamak ve (v) büyükelçi atamak.[123]

Cumhurbaşkanı, ülkede Devrim Rehberi'nden sonraki en güçlü ikinci kişi olmasına rağmen etkisi dış politikadan çok devletin sosyo-kültürel ve ekonomi politikaları üzerinedir.[124] Bu durumun sebebi Cumhurbaşkanının yetkilerinin Rehber'e nazaran kısıtlı olmasıdır.[125] Silahlı kuvvetler üzerindeki yetkiler Rehber etrafında toplanmıştır ve bu sebeple Cumhurbaşkanının silahlı kuvvetler üzerinde kontrolü bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanının etkisini kısıtlayan bir diğer faktör seçimlerde görülmektedir. Hem cumhurbaşkanlığı hem meclis seçimlerinde Rehber'in kontrolünde bulunan Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin uygun bulduğu kişiler seçime katılabilmekte ve Rehber'in seçilen Cumhurbaşkanını onaylaması gerekmektedir. Adayların halk tarafından seçilmiş olmasına rağmen seçimle iş başına gelmemiş dini otoritenin onayına ihtiyaç duyması, bu kişi ve kurumları Rehber'in otoritesine bağlı kılmaktadır. Bu durumda Cumhurbaşkanı, karar alma sürecinde etkin rol alabilmek için ya Rehber ile uyum içinde hareket etmeli ya da diğer kurumlarda sağlamış olduğu kontrolün derecesini arttırmalıdır. Örneğin Ahmedinejad ancak İDMO ile kurduğu ilişki sayesinde dış politikaya özgül ağırlığını koyabilmiştir.[126]

- **İslami Şûra Meclisi *(Meclis-i Şurâ-yı İslami)***

İran İslam Cumhuriyeti'nin temel yasama organı olan Meclis, 290 milletvekilinden oluşmaktadır ve dört yıllık bir dönem için doğrudan halk oylaması ile seçilmektedir. Meclis, asıl görevi olan yasama işlevinin yanı sıra yıllık devlet bütçesini ve uluslararası anlaşmaları onaylamaktadır. (md. 80) Meclisin bir diğer yetkisi de Bakanlar Kuruluna güvenoyu vermek ve gerekli gördükleri konularda Bakanlar Kuruluna gensoru önergesi sunmaktır. Ayrıca meclisin gerekli durumlarda Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunu görevden alma yetkisi de mevcuttur. (md. 89) Meclis tarafından hazırlanan kanunların ülkenin resmi mezhebinin hükümlerine ve anayasaya aykırı olup

[123] Cumhurbaşkanı'nın görevleri ve yetkileri Anayasa'nın "Yürütme Organı" kısmı altında 113 ve 142. maddeler arasında düzenlenmiştir.
[124] Buchta, *Who Rules Iran?*, 23.
[125] Mohsen M. Milani, "The Evolution of the Iranian Presidency: From Bani Sadr to Rafsanjani", *British Journal of Middle Eastern Studies* 20, sy 1 (Ocak 1993): 95.
[126] David Thaler vd., *Mullahs, Guards, and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2010), 27.

olmadığının denetimi Anayasayı Koruyucular Konseyi'ne aittir. (md. 91) Dolayısıyla bu makamın denetimi Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından sağlanmaktadır.

Meclisin, yürütmenin dış politika karar verme sürecine müdahale etme yetkisi yoktur. Ancak meclis dış politika kararlarını tartışabilmekte ve milletvekilleri politikalar hakkında bireysel olarak kamuoyuna açıklama yapabilmektedir. Ayrıca uluslararası anlaşmalar, mutabakat muhtıraları vb. imzalamak için, hükümetin Meclis'in onayına ihtiyacı vardır.[127]

- **İran Güvenlik Güçleri**

İran'ın güvenlik güçleri de tıpkı siyasal sistemi gibi sorumluluk, yetki ve görevleri itibariyle birbiriyle örtüşen ve hatta bazen çakışan karmaşık bir görüntü sergilemektedir.[128] Bu noktada İran dış politika yapımında etkili olan üç temel aktörden bahsedilebilir: İran Silahlı Kuvvetlerini oluşturan iki ordu ve İstihbarat Bakanlığı. Bu kurumlar dış politikaya resmi ve gayri resmi şekillerde müdahil olmaktadır. Bir taraftan Yüksek Milli Güvenlik Konseyi, Bakanlar Kurulu gibi resmi olarak temsil edildikleri kurumlar aracılığıyla müdahil olabildikleri gibi diğer taraftan devlet dışı aktörler ile geliştirdikleri ilişkiler veya diğer ülkelerde yürüttükleri operasyonlar ile dış politikaya yön verebilmektedirler.[129]

İran Silahlı Kuvvetleri, İran İslam Cumhuriyeti Ordusu ve İran Devrim Muhafızları Ordusu (İDMO) olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır.[130] Her iki ordu da Rehbere tabîdir ve birbirinden bağımsız bir hiyerarşik yapıya sahiptir. Ayrıca iki ordunun da yine birbirinden bağımsız kara, hava ve deniz kuvvetleri bulunmaktadır. İran Anayasası'nda Silahlı kuvvetlerin rolü, sınırların korunmasının yanı sıra Enfâl Sûresi 60. ayete referansla Allah yolunda cihad için mücadele etmek olarak belirtilmiştir. Genel anlamıyla ilk görevin Ordu'ya ikincisinin ise İDMO'ya bırakıldığı söylenebilir.

Ordu'nun görevi anayasada "ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ve İslam Cumhuriyeti'nin düzenini korumak" olarak belirlenmiştir. (md. 143) Temelleri 1920'li

[127] Rakel, *Power, Islam, and political elite in Iran,* 147.
[128] Thaler vd., *Mullahs, Guards, and Bonyads*, 33.
[129] Güneş Muhip Özyurt, "Foreign Policy Perspectives of Political Factions in Iran" (Ankara, Middle East Technical University, 2011), 22.
[130] İran İslam Cumhuriyeti Ordusu, Farsça "ordu" anlamına gelen *Arteş;* İran Devrim Muhafızları Ordusu ise Farsça "muhafız" anlamına gelen *Pasdaran* olarak bilinmektedir.

yıllara dayanan Ordu, Pehlevi Hanedanlığı döneminde gerçekleştirilen modernleşme süreciyle birlikte İran'daki en etkili kurumlardan birisi haline gelmiştir. İran İslam Devrimi ile birlikte ise Ordu kurmaylarının çoğunluğu tasfiye edilmiş ve Ordu bir "İslamileştirme" sürecine tabi tutulmuştur.[131] Bu sebeple Ordu anayasada "İslami öğretiye dayalı ve halkına bağlı, İslami bir ordu" olarak tanımlanmıştır. (md. 144)

Tüm bu "İslamileştirme" sürecine rağmen, Ordu siyasi elitlerin güvenini kazanamadığı için devrimin kazanımlarını korumak amacıyla İDMO kurulmuştur. İDMO'nun kendisine atfedilen bu önemli rolün yanı sıra devrimin hemen ardından başlayan ve sekiz yıl süren İran-Irak savaşında rüştünü ispatlaması ile birlikte Ordu daha fazla geri planda kalmıştır. Ordu'ya olan güvensizlik zamanla azalmış olsa da bugün Ordu hala politik olarak etkili konumda değildir. Örneğin sayısal olarak İDMO'dan daha geniş bir ordu olmasına rağmen Ordu'ya İDMO'ya nazaran daha az bütçe ayrılmaktadır.[132] Bu kısıtlı yetkileriyle Ordu, dış politikaya yalnızca resmi kanallar ile dahil olmaktadır.

İran'ın sınırlarını koruyan Ordunun aksine İDMO'nun görevi İran İslam Devrimi'nin sınırlarını genişletmektir. Devrim Rehberi'nin Yüksek Askeri Danışmanı Yahya Rahim Safevi'nin deyimiyle "İDMO'nun coğrafi sınırları yoktur. İslam Devrimi İDMO'nun sınırlarıdır."[133] Bu misyon ile özellikle Müslüman ülkelerdeki etnik, siyasi ve dini gruplar ile sağladığı geniş nüfuz ağları ile İDMO, dış politika yapımında en etkili kurumlardan birisi haline gelmiştir.[134] 1982 yılında "Filistin'i kurtarmak" ve devrimi İran sınırlarının ötesine ihraç etmek amacıyla İDMO bünyesinde kurulan Kudüs Gücü, İDMO'nun dış politikadaki en etkili araçlarından birisidir.

İDMO'nun bünyesinde barındırdığı kurumların yürüttüğü faaliyetler diğer kurumların yetki alanlarıyla paralellik arz etmektedir. İDMO'nun bu denli geniş etkinliğe sahip olması, bu alanlarda çoğu zaman bu kurumlardan daha fazla söz sahibi olmasına neden olmaktadır. Örneğin İDMO kendi bünyesinde tıpkı Ordu gibi kara, deniz ve hava

---

[131] Hossein Aryan, "The Artesh: Iran's Marginalized and Under-Armed Conventional Military", Middle East Institute, 15 Haziran 2011, https://www.mei.edu/publications/artesh-irans-marginalized-and-under-armed-conventional-military.
[132] Ali Alfoneh, "Eternal Rivals? The Artesh and the IRGC", Middle East Institute, 15 Kasım 2011, https://www.mei.edu/publications/eternal-rivals-artesh-and-irgc.
[133] Daniel Byman vd., *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2001), 54.
[134] Abedin, "The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy", 621.

kuvvet birlikleri bulundurmaktadır. Ayrıca İDMO uzay çalışmaları ve füze programının da yürütücüsüdür ve nükleer programa da büyük ölçüde dahil olmaktadır. İDMO'nun yurtdışı faaliyetlerini yürütmekle görevli olan Kudüs Gücü, stratejik noktalarda Dışişleri ve İstihbarat Bakanlıklarından daha aktif rol oynamaktadır. Stratejik bölgelere büyükelçi atamalarında söz sahibidir ve bu bölgelerde Rehber adına diplomatik ilişkiler yürütmektedir.[135] Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın, dönemin Kudüs Gücü'nün komutanı Kasım Süleymani aracılığıyla, Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in bilgisi dahilinde olmadan, İran'a gelerek Devrim Rehberi Ayetullah Hamaney ile görüşmesi bu yetki çatışmasının zirvesini temsil etmektedir. Ayrıca Ayetullah Humeyni'nin devrimin hemen ardından ülkeyi ABD etkisinden ve iç düşmanlardan koruyacak "20 milyon kişilik ordu" idealiyle İDMO'nun çatısı altında kurulan Besic[136] militanları, iç güvenlik unsuru olduğu kadar sınır dışı faaliyetlerinde de İDMO'ya paramiliter güç olarak destek olmaktadır.

2.1.3. Dini Denetim Organları

- **Anayasayı Koruyucular Konseyi *(Şura-yı Negahban-i Kanuni Esasi)***

Fikri ve kurumsal kökeni 1906 Meşruiyet Anayasası'na dayanan Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin yetkileri, İslam Devrimi ile birlikte genişletilmiş ve İran'ın en güçlü kurumlarından birisi haline gelmiştir.[137] On iki üyeli konseyin üyelerinin yarısı Rehberin doğrudan atadığı İslam hukukçuları tarafından; diğer yarısı ise Yargı Başkanı'nın meclise önerdiği hukukun çeşitli alanlarında uzmanlaşmış on iki hukukçu arasından seçilmektedir.[138] Üyelerin görev süresi altı yıldır.

Konsey, anayasada belirlenen yetkileri ile bir denetleme kurumu gibi hareket etmektedir.[139] Konseyin öncelikli denetleme görevi Meclis tarafından kabul edilen kanunların anayasaya ve İslami kurallara uygunluğunu denetlemektir. Konseyin aykırılık bulduğu kanunlar hakkında veto yetkisi bulunmaktadır. Konseyin bir diğer

[135] Kudüs Gücü'nün İran dış politikasındaki rolü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ardavan, "The Role of the Qods Force in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran".
[136] Besic, Farsça seferberlik anlamına gelmektedir.
[137] Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği", 10.
[138] Yargı Başkanı'nı da Rehber doğrudan atadığı için Anayasayı Koruyucular Konseyi üzerinde Rehberin etkisi net bir şekilde görülebilmektedir.
[139] Konsey'in görev ve yetkileri Anayasa'nın 91 ve 99. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

görevi ise seçimleri denetlemektir. Konseyin bu görevi kapsamında sahip olduğu yetkiler iki yönlüdür. Bunlardan ilki, Cumhurbaşkanı ve Meclis seçimlerine katılacak adayların adaylıklarını onaylamaktır. Konseyin burada adayların yeterliliklerini belirlemedeki kıstası adayların İslam'a olan inançları ile devrime ve devrimin ideallerine olan bağlılıklarıdır. Konseyin yetkilerinin bir diğer yönü ise Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimlerinin dışında Uzmanlar Meclisi seçimi, yerel seçimler ve referandumların kanunlara uygun şekilde gerçekleşmesini sağlamaktır.

- **Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi *(Şura-yı Teşhis-i Maslahat-ı Nizam)***

Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi, anayasada düzenlenmiş ve Rehberlik makamının kontrolü altında olan kurumlardan biridir. Bu durumun temel sebebi, Konseyin kalıcı ve geçici üyelerinin tamamını Rehberlik makamının tayin etmesi ve Konseye ilişkin olarak yapılan düzenlemelerin tümünün Rehberlik Makamı tarafından onaylanmasının zorunlu olmasıdır.

Konseye verilmiş görevler anayasanın farklı maddelerinde düzenlenmiştir. Bu görevlerden ilki ve temeli; Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin, İslami Şura Meclisince kabul edilen kanunların İslami kurallara ya da anayasaya aykırı olduğunu tespit ettiği durumlarda ve İslami Şura Meclisinin "düzenin refahına binaen" Anayasayı Koruyucular Konseyinin görüşlerini kabul etmediği hallerde meseleyi karara bağlamaktır. (md. 112) Konseyin bir diğer görevi ise, Rehberlik Makamının sistemdeki normal yollardan çözülemeyen sorunları halletmek amacıyla kendisine devrettiği konularda danışmanlık vermektir. (md. 110) Konsey ayrıca Rehberin ölümü, istifası ve görevden alınması gibi Rehberlik Makamının boş kaldığı hallerde, geçici olarak Rehberlik Makamının görevlerini yerine getirmek amacıyla oluşturulan konseyin üyelerini seçmek ve onaylamakla görevlidir. (md. 111)

- **Uzmanlar Meclisi *(Meclis-i Hubregan-ı Rehberi)***

Uzmanlar Meclisi, üyelerinin tamamının seçimi halk tarafından gerçekleştirilen anayasal bir kurumdur.[140] İlk kurulacak Uzmanlar Konseyinde yer alacak uzmanların nitelikleri, sayısı ve seçim biçimleri Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından belirlenmiş ve Rehber tarafından onaylanmış olmakla birlikte sonrasında Uzmanlar

[140] Uzmanlar Meclisi'nin görev ve yetkileri Anayasa'nın 107 ve 111. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Meclisi ile ilgili yapılacak tüm düzenlemeler ve Uzmanların sorumluluklarına ilişkin alınan kararlar Uzmanlar Meclisinin kendi sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu konsey birincil iş olarak halkın önerileri ile devletin taleplerini değerlendirerek Anayasayı yazma görevini üstlenmiştir.

Uzmanlar Meclisi, Rehberi belirleme ve görevden alma yetkisine sahiptir. Uzmanlar Meclisi, Rehberin hukuki sorumluluklarını yerine getirememesi, Anayasada aranan nitelikleri kaybetmesi veya bu şartların bazılarını baştan itibaren taşımadığının tespit edilmesi halinde mevcut Rehberin görevden alınması ve en kısa sürede yerine yenisinin ilan edilmesinden sorumludur.

2.1.4. Dini Vakıflar (Bonyad)

Dini vakıflar İran dış politikasının ekonomik boyutunu oluşturmaktadır. Devrimin ardından Şah'ın ve elitlerinin sahip olduğu işletmelerin kamulaştırılmasıyla oluşturulan bu vakıfların başında Ezilmişlerin *(müstezafin)* Vakfı, İmam Rıza Türbesi Vakfı, Şehitler ve Gaziler Vakfı gelmektedir. Bu vakıflar vergiden muaf tutulmuştur ve yalnızca yöneticilerini atayan Rehbere karşı sorumludur. Bu anlamıyla yürüttükleri faaliyetler ve harcamaları üzerlerinde hükümet organlarının herhangi bir kontrolü bulunmamaktadır.

Her ne kadar bu vakıfların kuruluş sebebi İran-Irak Savaşı'nın doğurduğu ekonomik yaraları sarmak ve devrimin ideolojik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak olsa da zaman içerisinde elde ettikleri ekonomik güç ve sağladıkları ağlar ile vakıflar, İran siyasal yapısında otonom bir hal almıştır. Zira bugün birçok vakıf bankacılık, turizm, emlak ve petrokimya gibi alanlarda faaliyetler gösteren büyük holdinglere dönüşmüştür.[141]

Vakıflar ülke içerisindeki etkinliklerinin yanı sıra İran'ın bölge ülkelerindeki etkisini arttırmak üzere dış politikasında yumuşak güç kapasitesi sağlamaktadır. Zira bu vakıflar çeşitli ülkelerde sağladıkları ticari ağların yanı sıra çeşitli eğitim, kültür ve yardım faaliyetleri de düzenlemektedir.[142] Bu nedenle vakıflar, faaliyet gösterdikleri

[141] Amin Saikal, *Iran Rising: The Survival and Future of the Islamic Republic*, 2021, 73.
[142] Vakıfların İran dış politikasındaki rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. William Bullock Jenkins, "Bonyads as Agents and Vehicles of the Islamic Republic's Soft Power", içinde *Iran*

ülkelerdeki devlet dışı aktörler ile ilişki geliştirmede etkili bir araç olmaktadır. Bu anlamıyla bu vakıflar İDMO ve Kudüs Gücü gibi kurumlar ile uyum içerisinde çalışmaktadır. Zira vakıfların devrimden itibaren İDMO ile organik bir bağı bulunmaktadır.[143] Donald Trump döneminde ABD Hazine Bakanlığı'nın, İDMO'ya finansal altyapı sağladığı gerekçesiyle, bu vakıflara ait şirketleri yaptırım listesine dahil etmesi vakıfların dış politikaya yönelik faaliyetlerinin bir göstergesidir.[144]

2.1.5. Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi

Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi, İran İslam Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü ve ulusal egemenliğini korumak için 1989 yılındaki anayasa değişikliği ile ihdas edilmiştir. Konseyin anayasada belirlenmiş üç temel görevi vardır:

1) Rehberlik Makamı tarafından belirlenen sınırlar içinde ülkenin savunma ve güvenlik politikalarının belirlemek
2) Genel savunma ve güvenlik tedbirleriyle ilgili siyasi, sosyal, haber toplama, kültürel ve ekonomik faaliyetleri düzenlemek
3) İç ve dış tehditlere karşı koymak için ülkenin maddi ve manevi kaynaklarından faydalanmak. (md. 176)

Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan konsey on iki üyeden oluşur:

- Yasama, Yürütme ve Yargı organlarının başkanları
- Genelkurmay Başkanı
- Plan ve bütçe işleri sorumlusu
- Rehberlik makamı tarafından atanan iki temsilci
- İstihbarat, Dışişleri ve İçişleri Bakanları

---

in the World: President Rouhani's Foreign Policy, ed. Shahram Akbarzadeh ve Dara Conduit (New York: Palgrave Macmillan US, 2016), 155-75.

[143] İDMO'nun kurucuları arasında yer alan Refikdust'un anıları bu vakıflar ile İDMO arasında en başından itibaren var olan organik bağı ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Said Allamiyan, ed., *Tarih İçin Anlatıyorum: Muhsin Refikdust'un Hatıraları 1979-1989*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2015).

[144] ABD Hazine Bakanlığı'nın konuyla ilgili basın açıklaması için bkz. "Treasury Targets Vast Supreme Leader Patronage Network and Iran's Minister of Intelligence", *U.S. Department of The Treasury*, 18 Kasım 2020, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1185.

- Ordu ve İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Genel Komutanları

Konsey'e Cumhurbaşkanlığı başkanlık etse de üyelerin çoğunluğu Rehber tarafından atanmaktadır. Konsey'in aldığı kararlar Rehber'in görüşleriyle aynı doğrultuda olmasının yanı sıra alınan karar Rehber'in onayından sonra icra edilebilir hale gelmektedir.[145] Nitekim Rehber'in konseyin kararlarını çok nadir veto ediyor oluşu, Konsey üzerindeki etkisini doğrular niteliktedir.[146] Fakat yine de Konsey, çok sayıda güvenlik kurumunun karar alma mekanizmasına dahil olduğu karmaşık bir yapıda fikir birliğinin geliştirildiği önemli bir kurum olarak değerlendirilmektedir.[147]

Sonuç olarak devrim ile birlikte İran'ın siyasal sistemi teokratik ve demokratik kurumların bir arada bulunduğu benzersiz bir yapıya dönüşmüştür. Zira devrim kendi kurumlarını inşa ederken mevcut kurumları da muhafaza etmiştir. Humeyni'nin *velayet-i fakih* teorisi Rehber'i nihai karar verici kılsa da İran politika yapımı, karmaşık ağların pazarlıkları sonucunda oluşmaktadır. Fakat Anayasayı Koruyucular Konseyi, Uzmanlar Meclisi ve Düzenin Maslahatını Teşhisi Konseyi gibi devrimci kurumlar, meclis ve bakanlar kurulu gibi cumhuriyetçi kurumlar üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Bu durum İran'ın karar alma mekanizmasında bu kurumların ve bu kurumlar ile köklü ilişkilere sahip devrimci diğer kurumların etkin olmasını sağlamıştır. İDMO, Kudüs Gücü ve dini vakıfların İran siyasetindeki baskın güç haline gelmesinin bir nedeni de bu gayri resmi ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

[145] Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği", 13.
[146] Byman vd., *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, 24.
[147] Lionel Beehner, "Iran's Multifaceted Foreign Policy", *Council on Foreign Relations*, erişim 24 Ocak 2021, https://www.cfr.org/backgrounder/irans-multifaceted-foreign-policy.

2.2. İRAN DIŞ POLİTİKASININ MOTİVASYONLARI

İran dış politikası ile ilgili çalışmalar genel olarak iki temel başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki tüm devrimci söylemlerine rağmen İran'ın ulusal çıkarlarını ön planda tutan pragmatik bir aktör olduğunu ileri süren realist görüştür.[148] Bu bakış açısına göre tüm devletler benzer bir biçimde öncelikli olarak ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir.[149] Zira anarşik uluslararası ortamda devletlerin hayatta kalabilmelerinin tek yolu güçlerini veya güvenliklerini maksimize etmektir. Diğer görüş ise, İran'ın dış politikasını ve tehdit algısını kimlik ve kültür üzerinden açıklayan sosyal inşacı perspektiftir. Devletlerin dış politikalarını açıklamak için iç siyasi dinamiklerine odaklanan sosyal inşacı analizler devletlerin kimlik, kültür ve algılarının karar almada temel faktör olduğunu ileri sürmektedir.[150] İran dış politikasını bu görüşlerden birisiyle açıklamak yerine, İran'ı farklı durumlar karşısında bu ikisi arasında tercihler yapan bir aktör olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

2.2.1. Realist Motivasyonlar

Realist teori, içerisinde birden fazla görüş barındırsa da bu görüşler arasında bir takım ortak noktalar bulunmaktadır. Realist düşünür Gilpin uluslararası ilişkileri, "anarşi durumunda bağımsız aktörler arasında zenginlik ve güç için tekrarlayan bir mücadele"[151] olarak tanımlar. Dougherty ve Pfaltzgraff ise realizmin dört temel ilkesi olduğunu ileri sürer:

1. Ulus devletler bağımsız egemen devletlerden oluşan uluslararası bir sistemin aktörleridir.
2. İç ve dış politika ulusal politikanın açıkça ayrılmış alanlarıdır.

---

[148] Rouhollah K. Ramazani, *Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy* (Charlottesville: University of Virginia Press, 2013), 81-89.

[149] Devletlerin uluslararası sistemde varlıklarını sürdürebilmek için nihai amaçlarının güçlerini mi güvenliklerini mi maksimize etmeleri gerektiği sorusu, yapısal realistler arasında defansif ve ofansif olmak üzere iki farklı kanadı temsil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Ersoy, "Realizm", içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen, 1. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 159-87.

[150] Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen, 1. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 325-77.

[151] Robert Gilpin, *War and Change in World Politics* (New York: Cambridge University Press, 1981), 7.

3. Uluslararası politika, anarşik bir uluslararası ortamdaki güç mücadelesidir.
4. Devletlerin amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını savunmak için farklı yetenekleri vardır.[152]

Neo-realizm olarak da bilinen yapısal realizm, realizmin bu temel ilkelerine bağlı kalsa da klasik realizmden farklı olarak analiz seviyesini birim düzeyinde değil sistemik düzeyde incelemektedir. Bu sebeple yapısal realizmin kurucusu kabul edilen Waltz'a göre sistem, aktörlerin karakterleri üzerinden belirlenmemekte; aksine aktör davranışları sistemin yapısı tarafından belirlenmektedir.[153] Dolayısıyla yapısal realizm, devletlerin kendi çıkarlarını arttırma çabasını, devletlerin bencil doğasıyla değil uluslararası sistemin anarşik yapısı ile açıklamaktadır. Bu noktadan hareketle Mearsheimer uluslararası sistemin beş temel yapı taşı olduğunu iddia etmektedir. Yapısal realizm, analiz düzeyi olarak devletlerin dış politikası yerine uluslararası sistemi inceliyor olsa da devletlerin motivasyonlarını ortaya koymak açısından faydalı bir perspektif sunmaktadır. Dolayısıyla Mearsheimer'ın bu beş yapı taşı İran dış politikasındaki motivasyonları anlamak açısından da önem arz etmektedir.

Mearsheimer'a göre (i) devletler merkezi bir otoritenin olmadığı anarşik bir ortamda daimi bir güç mücadelesi içerisindedir. (ii) Devletler ekonomik ve askeri yollarla diğer devletlerin varlığını tehdit edebilecek saldırı yeteneklerine sahiptir. Devletlerin sahip olduğu saldırı ve savunma kabiliyetleri arasında net bir ayrım yoktur. (iii) Bu nedenle devletler diğer devletlerin niyetlerinden hiçbir zaman kesin olarak emin olamazlar. Zira devletlerin hangi enstrümanlarını saldırı amacıyla kullanılıp kullanılamayacağı belirsizdir. Devlet liderleri de bazen gerçek niyetlerini gizlemek için yalan söyler. Ayrıca barışçıl bir devletin gelecekte de bu niyetlerini sürdüreceği kesin değildir. Bu sebeple devletler diğer devletlerin daima saldırgan ve revizyonist niyetlere sahip olduğunu varsaymalıdır. (iv) Devletlerin birincil amacı hayatta kalmaktır. Devletler toprak bütünlüğü ve siyasi özerkliklerini korumak için ne gerekiyorsa yapacaktır. Devletler farklı hedeflerin peşinde koşsalar da bu uğurdaki eylemleri, varlıklarını

[152] James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, 5th ed (New York: Longman, 2001), 63-64.
[153] Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, ed. Çınar Özen, çev. Osman S. Binatlı (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015), 86-88.

tehdit edecek boyutta değildir. (v) Devletler rasyonel aktörlerdir. Gelecekteki potansiyel kazanç ve kayıplarını hesaplayarak hareket edebilirler.[154]

Mearsheimer'a göre böylesi saldırgan ve güvensiz bir uluslararası sistemde devletlerin varlıklarını sürdürebilmek için uygulayacağı en iyi strateji sistemdeki en güçlü devlet olmaktır. Devletlerin birbirinden farklı siyasi rejim, ekonomik sistem gibi iç yapılara sahip olması bu amacı büyük ölçüde etkilememektedir.[155] Bu anlamıyla Waltz'un deyimiyle devletler arasında işlev değil yetenek farklılıkları söz konusudur.[156] Bu sebeple Mearsheimer'a göre sınırsız gücü arzulayan devletlerin hedefi sistemin hegemonu olmaktır. Fakat küresel hegemonya, uluslararası sistemin anarşik yapısı gibi nedenlerden dolayı hiçbir devletin tam anlamıyla erişemeyeceği ideal bir durumdur. Bu nedenle Mearsheimer bir devletin erişebileceği optimal seviyenin bölgesel hegemonya olduğunu belirtmiştir.[157] Zira yalnızca bu durum devletlere maksimum güvenlik sağlamaktadır. Devletler bu seviyeye erişebilmek için belirli bölgelerdeki tek egemen güç olmanın mücadelesini vermektedirler.

Mearsheimer gibi Waltz da devletlerin çeşitli amaçları bulunsa dahi nihai amaçlarının hayatta kalmak olduğunu belirtmiştir. Zira hayatta kalmak, devletlerin diğer hedeflerine ulaşmasının ön koşuludur.[158] Fakat Waltz, devletlerin hayatta kalmak için ne kadar güç arzuladığı konusunda Mearsheimer'dan ayrışmaktadır. Ona göre devletlerin nihai amacı güçlerini maksimize etmek değil güvenliklerini arttırmaktır. Güç, güvenliği arttırmanın bir aracı olarak talep edilmektedir.[159] Bu sebeple devletler mutlak kazançtan çok göreceli kazanç ile ilgilenmelidir. Zira maksimum gücün peşinde koşan devletin eylemleri, diğer devletler tarafından yayılmacılık olarak algılanacağından devletin güvenliğini tehlikeye sokabilmektedir. Bu perspektiften bakıldığında devletler kendilerinden görece güçlü devletleri dengelemek için diğer devletler ile işbirliği içerisinde bulunacaklardır.

---

[154] John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics* (New York: Norton, 2001), 30-32.
[155] Mearsheimer, 40.
[156] Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 122.
[157] Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, 41.
[158] Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 134.
[159] Waltz, 158.

Waltz eğer uluslararası politikanın bir teorisi varsa onun güç dengesi olduğunu belirtmiştir.[160] Ona göre bir devletin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla dahi olsa güç elde etme çabası, diğer devletlerin güvenliği için bir tehdit olarak algılanmakta ve onları da güçlenmeye itmektedir. Güvenlik ikilemi olarak adlandırılan bu kısır döngü içerisinde devletlerin güvenlikleri için başvuracağı yöntemlerin başında ittifaklar yolu ile rakibini dengelemek gelmektedir.[161] Waltz'a göre bu doğrultuda güçlü ve güçsüz iki koalisyona katılma konusunda seçim yapacak olan devletler eğer özgür ise güçsüz koalisyona katılarak güçlü tarafı dengelemeyi tercih etmektedir. Zira temel kaygısı güvenlik olan aktörler güçlü olan tarafı kendi varlığı için tehdit olarak algılamaktadır.[162] Bu anlamıyla dengeleme yalnızca güç değil güvenlik veya çıkar amacıyla yapılsa dahi anarşik uluslararası sistemde düzeni sağlayan bir mekanizma görevi görmektedir.

Sonuç olarak yapısal realizme göre uluslararası sistemin anarşik yapısı gereği devletlerin amacı hayatta kalmaktır. Aktörler birbirlerine güvenemeyeceğinden bu hedefe ulaşmak için devletler kendine yeterlilik ve dengeleme olmak üzere iki temel motivasyon benimserler. Uluslararası sistemin diğer aktörleri gibi İran'ın dış politika karar alma mekanizmasında da bu motivasyonlar belirgin bir şekilde görülmektedir.

2.2.2. İran'ın Realist Motivasyonları

Stratejik konumu, petrol rezervleri ve nükleer silahlara erişim girişimleri ile İran, Ortadoğu'daki önemli bölgesel güçlerden birisidir. İran İslam Devrim'i ile birlikte bu önem bir boyut daha kazanmıştır. Devrimin revizyonist ve yayılmacı söylemi yalnızca İran'ın komşularını değil, uluslararası sistemin hegemon gücü ABD'yi de endişelendirmiştir. Bunun neticesinde İran diplomatik olarak uluslararası toplumdan tecrit edilmiş ve uluslararası yaptırımlar ile karşı karşıya kalmıştır.

---

[160] Waltz, 147.

[161] Waltz bu durumu dış dengeleme olarak adlandırmıştır. Bir diğer dengeleme türü olan iç dengelemede ise devletler milli gelir, nüfus, toprak, doğal kaynaklar, askeri güç, ekonomik güç ve siyasi istikrar gibi ülke içindeki yeteneklerini geliştirmektedir. Waltz, kendine yeterlilik *(self-help)* ilkesinin geçerli olduğu uluslararası sistemde devletler, diğer devletlerin niyetlerine güvenemeyeceğinden iç dengenin dış dengeye göre daha öncelikli tercih edildiğini ileri sürmüştür. Waltz, 148-49.

[162] Waltz, 159.

Yapısal realist perspektif ile ele alındığında İran'ın içinde bulunduğu uluslararası sistem anarşiktir. Zira İran'a göre ulus devletlerin üzerinde, uluslararası sistemi düzenleyen güvenilir kurumlar mevcut değildir. İran-Irak Savaşı'nda İran'ın yüzleştiği uluslararası izolasyon ve Irak'a verilen destek İran'ın Batılı devletlere ve komşularına karşı olan olumsuz bakış açısını pekiştirmiştir. Uluslararası toplumun Saddam Hüseyin'in kimyasal silah kullanıma sessiz kalması da İran'ın uluslararası kurumlara olan güvenini temelden sarsmıştır. Benzer şekilde İsrail, Pakistan gibi bölgesel aktörler nükleer silah elde etmişken İran'ın nükleer faaliyetlerinin uluslararası yaptırımlarla engellenmeye çalışılması da İran'ın uluslararası kurumları, hegemon güçlerin etkisi altında olan iki yüzlü kurumlar olarak değerlendirmesine neden olmuştur.

İran, güvenliğini kendisi sağlaması gereken, Waltz'ın deyimiyle "güvenlik tehditleri çok"[163] olan bir ülkedir. Nitekim jeostratejik konumuna bakıldığında İranlı politika yapıcıların endişelenmelerine neden olacak birçok etken görülebilir. Bu bağlamda İran'ın komşuları ile olan ilişkilerinin incelenmesi, mevcut tehdit ve güvenlik algısının ortaya konulabilmesi açısından faydalı olacaktır.

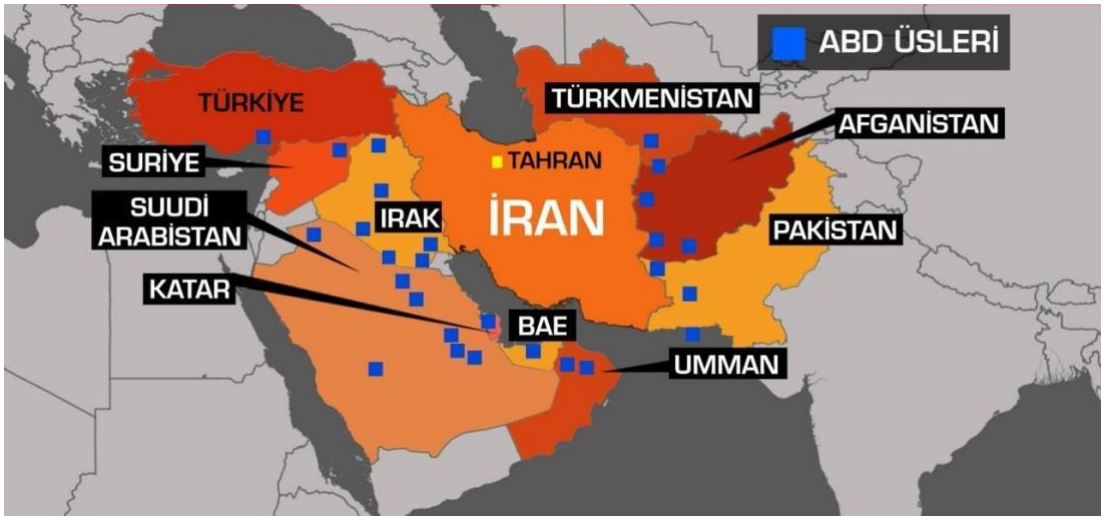

Harita 1. İran'ı Çevreleyen ABD Üsleri[164]

[163] Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", içinde *The Origin and Prevention of Major Wars*, kitap editörü Robert Gilpin vd., ed. Robert I. Rotberg ve Theodore K. Rabb, 1. bs (Cambridge University Press, 1989), 43.

[164] "ABD İran'ı 11 ülkede kurduğu üslerle ablukaya aldı", *CNN Türk*, 03 Ocak 2020, https://www.cnnturk.com/video/dunya/abd-irani-11-ulkede-kurdugu-uslerle-ablukaya-aldi.

İran kendisini kuzeyinde SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni komşularıyla Hazar Denizi üzerinde petrol ve gaz sahalarını içeren siyasi ve ekonomik bir rekabet içerisinde bulmuştur.[165] Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlar ise İran'ın kuzey bölgelerinde yoğun olarak bulunan Azeri nüfusundan dolayı İran'ı yakından ilgilendirmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın İsrail ile geliştirdiği askeri iş birliği de İran tarafından şüphe ile karşılanmaktadır.

İran'ın doğusundaki komşusu Afganistan ile devrimden itibaren çalkantılı bir ilişkisi olmuştur.[166] On yıllık Sovyet işgali ve iç savaş Afganistan'da Şii karşıtı Taliban rejiminin doğmasına neden olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, Afganistan işgali ile Taliban hükümetini devirmiş olsa da bu, İran'ın ulusal güvenliğinin menfaatine bir durum değildir. Zira İran, Afganistan'da oluşan güç boşluğundan faydalanmış olsa da bu işgal ile "Büyük Şeytan" olarak tanımladığı ABD'nin askeri birlikleri sınırına konuşlanmıştır. ABD Başkanı George W. Bush'un, "şer ekseni" ülkeleri arasında İran'ı da sayması İran'ın kaygılarını arttırmıştır. Ayrıca Afganistan'ın yaşadığı iç savaş ve çatışma ortamı devrimden itibaren İran'a yoğun bir mülteci akımına neden olmuştur. Afgan sınırının dağlık ve geçirgen olması mülteci sorununu derinleştirirken uyuşturucu ticaretinin de kontrol edilmesini zorlaştırmaktadır.

İran'ın doğu sınırındaki bir diğer komşusu Pakistan ile siyasi ve kültürel olarak geçmişte iyi ilişkilere sahip olmasına rağmen iki devlet arasında köklü birtakım sorunlar da bulunmaktadır. Nükleer bir güç olan Pakistan'ın El-Kaide gibi Şiilik karşıtı radikal örgütlere ev sahipliği yapması bu sorunların başında gelmektedir. Yine bu doğrultuda İran, Pakistan'ın ezeli rakibi Hindistan ile Afganistan'da Taliban karşıtı Kuzey İttifakı'nı desteklemiş ve bu dönemin ardından İran ile Hindistan'ın iyi ilişkiler geliştirmesi Pakistan'ı endişelendirmiştir. Fakat ABD'nin İran'a uyguladığı

[165] SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar Denizi çevresindeki yeni dinamikler ve İran'ın durumu için bkz. Mehrdad M Mohsenin, "The evolving security role of Iran in the Caspian region", içinde *The Security of the Caspian Sea Region*, ed. Gennady I. Čufrin (New York, NY: Oxford University Press, 2001), 166-77.

[166] İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikası ile ilgili bkz. Bilgehan Alagöz ve Ekber Kandemir, "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 2, sy 2 (18 Nisan 2016): 109-40; Kayhan Barzegar, "Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan", *The Washington Quarterly* 37, sy 2 (03 Nisan 2014): 119-37.

yaptırımlar, İran'ın Pakistan ile olduğu gibi Hindistan ile de ilişkilerini geliştirmesinin önünde engel olarak durmaktadır.[167] Pakistan'da bulunan Şii nüfus üzerindeki İran etkisi ve sınır bölgelerinde yaşayan Belucilerin sosyo-politik durumu da iki ülke arasındaki gerginliği pekiştirmektedir.[168]

İran'ın Batı sınırındaki Türkiye ile ilişkileri tarihsel bir rekabet içerisinde gelişmektedir.[169] İki ülke 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla belirlenmiş Ortadoğu'nun en eski sınırlarına sahiptir. Soğuk Savaş döneminde her iki ülke de Sovyetler Birliğine karşı ABD'nin yanında yer almış almıştır. Fakat İran İslam Devrimi ile birlikte İran'ın dış politikasında yaşadığı kırılma Türkiye'ye karşı bakış açısını ve tehdit algısını da etkilemiştir. İki ülke devrimden itibaren genel anlamıyla olumlu ilişkiler geliştirmiş olsa da Türkiye'nin NATO üyesi ve köklü bir Batı müttefiki olması, iki ülkenin birbirine tam anlamıyla güvenmemesine neden olmaktadır. Dolayısıyla İran ve Türkiye ilişkilerinde bir taraftan diyaloğun diğer taraftan ise bölgesel rekabetin hâkim olduğu söylenebilir.[170] Suriye iç savaşında taraflar birbirlerini teröre destek ile suçlamalarına rağmen Astana Süreci'nde bir diyalog zemini bulabilmiş olmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

İran'ın batısındaki bir diğer komşusu Irak da tarih boyunca İran için önem arz etmiştir. Şah döneminde de İran'ın güvenliğini tehdit eden Saddam Hüseyin, devrimin yarattığı zayıflığı fırsat bilerek Şatt-ül Arap su yolunda hak iddia etmiş ve İran'a saldırmıştır. Sekiz yıl süren savaş bir taraftan büyük trajedilere sebep olurken diğer taraftan İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucu unsurlarının başında gelmektedir. İran'ın savaştan

---

[167] Shah Alam, "Iran-Pakistan Relations: Political and Strategic Dimensions", *Strategic Analysis* 28, sy 4 (Ekim 2004): 526-45; Saira Basit, "Explaining the Impact of Militancy on Iran–Pakistan Relations", *Small Wars & Insurgencies* 29, sy 5-6 (02 Kasım 2018): 1040-64.

[168] Beluciler ve İran Pakistan ilişkilerine etkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Stéphane A. Dudoignon, *The Baluch, Sunnism and the State in Iran: From Tribal to Global*, Comparative politics and international studies series (New York, NY: Oxford University Press, 2017); Zahid Ali Khan, "Balochistan Factor in Pak-Iran Relations: Opportunities and Constraints", *South Asian Studies* 27, sy 1 (2012): 121-40.

[169] İran Türkiye ilişkileriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Suleyman Elik, *Iran-Turkey Relations, 1979-2011: Conceptualising the Dynamics of Politics, Religion and Security in Middle-Power States* (London: Routledge, 2013).

[170] Shahram Akbarzadeh ve James Barry, "Iran and Turkey: Not Quite Enemies but Less than Friends", *Third World Quarterly* 38, sy 4 (03 Nisan 2017): 980-95.

edindiği tecrübeler hem ulusal hem de uluslararası politika yapımında belirleyici olmuştur.[171]

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi İran açısından birçok yönüyle Afganistan işgaline benzer sonuçlar doğurmuştur. Baas rejiminin devrilmesi bir taraftan İran'ın Irak'taki Şii çoğunluk üzerindeki nüfuzu ile Irak siyasetinde söz sahibi olmasını sağlarken diğer taraftan ABD'nin kurduğu askeri üsler İran'ın etrafının kuşatıldığı korkusuna neden olmuştur. Ayrıca İran sınırındaki Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin ABD ile yakın ilişki içinde olması da bu korkuyu pekiştirmektedir.[172] Diğer taraftan Irak'ın parçalı devlet yapısının ortaya çıkardığı IŞİD gibi Şii karşıtı radikal örgütler de İran'ın güvenliğini ve çıkarlarını tehdit etmektedir.

İran'ın güney kıyısında yer alan Basra Körfezi'ndeki güvenlik ve istikrar İran için daima bir ulusal güvenlik sorunu olmuştur. Zira Körfez, İran'ın en önemli gelir kaynağı olan petrolü ihraç edebilmesi için can damarı vazifesi görmektedir. Ayrıca bölgenin dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması enerji güvenliği açısından tüm dünya için önem arz etmektedir.[173] Bu nedenle bölgeyle yakından ilgilenen uluslararası sistemin hegemon gücü ABD, bölgedeki çıkarlarını korumak için Körfez ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmiş ve bu doğrultuda bu ülkelerde askeri üsler kurmuştur. ABD'nin bölgeye bu denli ilgi duyması Körfez ülkelerinin ulusal güvenliğine de katkı sağlamaktadır. Zira bölgedeki altı Arap ülkesi güvenliklerini sağlamak için bir araya gelerek Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'i[174] kurmuş olsalar da bunu kendi kaynakları ile gerçekleştirecek güçten yoksunlardır.[175]

---

[171] İran-Irak Savaşı'nın İran'ın devlet yapısını nasıl şekillendirdiğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Efraim Karsh, *The Iran-Iraq War: Impact and Implications*, 1989; Ariane M. Tabatabai ve Annie Tracy Samuel, "What the Iran-Iraq War Tells Us about the Future of the Iran Nuclear Deal", *International Security* 42, sy 1 (Temmuz 2017): 152-85.

[172] Kayhan Barzegar, "Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam", *The Washington Quarterly* 33, sy 1 (Ocak 2010): 173-89.

[173] Dünyadaki petrol transferinin yaklaşık beşte biri Basra Körfezi üzerinden gerçekleşmektedir. Ayrıca Körfez sıvılaştırılmış doğal gaz transferi açısından da önem arz etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Justine Barden, "The Strait of Hormuz is the world's most important oil transit chokepoint", U.S. Energy Information Administration (EIA), 20 Haziran 2019, https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=39932.

[174] 25 Mayıs 1981 tarihinde kurulan Konsey'in üyeleri; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Bahreyn, Umman, Katar, Kuveyt'tir.

[175] Basra Körfezi'nin ABD için stratejik önemi ve Körfez ülkelerindeki ABD askeri üsleri için bkz. Degang Sun, "The US Military Bases in the Gulf Cooperation Council States: Dynamics of Readjustment", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 4, sy 4 (Aralık

Körfez ülkeleri için en büyük tehdidi ise şüphesiz İran oluşturmaktadır. Devrimin ardından İran'ın Arap monarşilerini eleştirerek onlara karşı ayaklanmayı öğütlemesi, farklı oranlarda Şii nüfusa sahip Körfez ülkelerini tedirgin etmiştir. Arap Baharı'nda İran'ın bu ülkelerdeki ayaklanmaları desteklemesi bu tehdit algısının yersiz olmadığını göstermiştir. Ayrıca İran'ın nükleer ve balistik füze çalışmaları ve devlet dışı aktörler ile sahip olduğu ilişkiler Körfez ülkelerinin çıkarlarıyla yalnızca Basra Körfezi üzerinde değil Suriye'den Yemen'e tüm Ortadoğu'da çatışmakta ve bu ülkelerin İran ile ilgili tehdit algısının canlı kalmasına olmaktadır.[176]

İran ise güneyindeki ABD varlığını ve Körfez ülkelerinin ABD ile bu denli yakın ilişkiye sahip olmasını güvenliği açısından tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle İran'ın stratejik hedeflerinden birisi Basra Körfezi'ndeki Amerikan kuvvetlerinin etkisini ortadan kaldırmaktır. İranlı politika yapıcılar Körfezin güvenliğinin yabancı güçler tarafından değil kıyı devletler tarafından sağlanması gerektiğini savunmaktadır.[177] Nitekim İran, mevcut donanma gücü sayesinde Körfez üzerinde kendi güvenliğini sağlayacak durumdadır. Bu sayede İranlı yetkililer karşılaştıkları yaptırımlar karşısında Körfezi trafiğe kapatacak kapasiteye sahip olduklarını daima vurgulamaktadır. Örneğin ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan tek taraflı olarak çekilip yeni yaptırım kararları almasının ardından İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakıri "Bizim petrolümüz bu boğazdan geçmeyecekse diğer ülkelerin petrolü de kesinlikle buradan geçmeyecek" şeklinde açıklamada bulunmuştur.[178]

Devrimin ardından İran'ın güvenlik algısında önemli bir kırılmanın yaşadığı diğer devlet de İsrail'dir. İran İslam Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehditlerin başında "Küçük Şeytan" olarak adlandırılan İsrail gelmektedir. İki ülke

---

2010): 44-63; Mohammed El-Katiri, "United States-Gulf Cooperation Council Security Cooperation in A Multipolar World" (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2014).

[176] İran ve Suudi Arabistan arasındaki Ortadoğu'ya yayılan bu rekabet, büyük ölçüde vekil aktörler eliyle yürüdüğü için Ortadoğu'nun Soğuk Savaş'ı olarak adlandırılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hiro, *Cold war in the Islamic world*; Ruth Hanau Santini, "A New Regional Cold War in the Middle East and North Africa: Regional Security Complex Theory Revisited", *The International Spectator* 52, sy 4 (02 Ekim 2017): 93-111.

[177] Taremi Kamran, "Iranian Perspectives on Security in the Persian Gulf", *Iranian Studies* 36, sy 3 (2003): 390.

[178] "Petrol transferinin 'can damarı' Hürmüz Boğazı", Deutsche Welle Türkçe, 14 Haziran 2019, https://p.dw.com/p/3KUmF.

arasındaki tehdit algısı tarihsel bir rekabetin sonucunda değil İran'ın ABD ile arasındaki düşmanlık neticesinde doğmuştur.[179] İsrail'in kuruluşundan itibaren Batılı devletler ile olan özel ilişkisi, İranlı yöneticilerin İsrail'i bir güvenlik problemi olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Zira İranlı yöneticiler İsrail'in lobicilik faaliyetleri ile ABD'nin karar alma mekanizmasında etkili olduğunu dolayısıyla çıkarlarının ABD ile ortak olduğunu düşünmektedir. Örneğin İran'ın reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi dahi bir röportajında "Ortadoğu halklarının genel izlenimi, ABD'nin belirli dış politika kararlarının Washington'dan değil Tel Aviv'den alındığıdır." şeklindeki açıklamasıyla ABD'nin İran karşıtı tutumundan dolayı İsrail'i suçlamaktadır.[180]

İran'ın İsrail karşıtlığının ideolojik bir boyutu da bulunmaktadır. Devrimin direniş söylemi, İsrail işgaline karşı Filistin meselesi ile etkili bir biçimde bütünleşmiştir. İran, İsrail'in bölgedeki varlığını yasadışı bir ilhak olarak değerlendirmektedir. Ayetullah Humeyni, Siyonizm'i İslam dünyasına karşı bir tehdit olarak değerlendirmiş ve İsrail'i haritadan silinmesi gereken "kanserli bir tümör" olarak tanımlamıştır.[181] Bu söylem İran'ın FKÖ, Hamas, Hizbullah gibi devlet dışı aktörler ile ittifak ilişkisine zemin hazırlamış ve devrimin Arap halkları nezdinde meşruiyet kazanmasını sağlamıştır.

İsrail'i haritadan silmekle tehdit eden ve devlet dışı aktörleri bu uğurda destekleyen İran'ın nükleer programına hız vermesi, İsrail'in İran'ı "varoluşsal tehdit" olarak tanımlamasına neden olmuştur.[182] Bu nedenle İsrail, İran'ın nükleer silaha erişmesini engellemek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. İsrailli yöneticiler, yaptıkları açıklamalar ile programa karşı uluslararası destek aramıştır. İstihbarat servisi

[179] Dalia Dassa Kaye, Alireza Nader, ve Parisa Roshan, "Iranian Perceptions of and Policies Toward Israel", içinde *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2011), 57.
[180] Kaye, Nader, ve Roshan, 59.
[181] Kadri Çelik, çev., *İmam Humeyni (r.a.) Açısından Filistin* (İstanbul: İhsan Yayınları, t.y.); Gürkan Biçen, "Ayetullah Humeynî'nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılâbı'nın Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi", *İran Çalışmaları Dergisi* 1, sy 1 (30 Haziran 2017): 52-83.
[182] Gareth Porter, "Israel's Construction of Iran as an Existential Threat", *Journal of Palestine Studies* 45, sy 1 (177) (2015): 54.

MOSSAD ise nükleer programı geliştiren İranlı bilim adamlarına suikastler düzenlemiş ve nükleer tesislere çeşitli sabotaj girişimlerinde bulunmuştur.[183]

İsrail ile İran arasındaki gerilim bir güvenlik ikilemi doğurmuştur. İran, İsrail'in elindeki nükleer silahları bir tehdit unsuru olarak görmekte ve güvenliğini sağlamak için nükleer kapasiteye ihtiyaç duymaktadır. Waltz "İran neden bombaya erişmeli" adlı tartışmalı makalesinde, Ortadoğu'da İsrail'in nükleer tekelini kıracağından, güç dengesi için muhtemel en iyi senaryonun İran'ın nükleer kapasiteye sahip olması olduğunu belirtmiştir.[184] Bu doğrultuda İran, nükleer silaha erişmeyi bağımsızlığın bir unsuru olarak değerlendirmektedir.

Shireen Hunter'ın deyimiyle "stratejik olarak yalnız"[185] bir ülke olan İran'ın devrimden beri soluksuz bir müttefik ilişkisi geliştirdiği tek istisna Suriye'dir. İran, Suriye dışındaki tüm komşularından çeşitli dönemlerde faklı yoğunlukta tehditler algılamaktadır. Nitekim İran geçmişinde görülen işgaller de bu mevcut kaygıyı daha da pekiştirmektedir.

Mevcut tehditler nedeniyle hayatta kalma vurgusu İran dış politikasındaki en önemli ilkelerdendir. Bu doğrultuda Ayetullah Humeyni, devletin hayatta kalmasını sağlamak için bir tür fayda-maliyet analizi olan *maslahat* ilkesini siyasal alana taşımıştır. Düzenin yararı anlamına gelen bu ilke, hükümetin kararları ile şeriat kararları arasında bir çatışma olması durumunda hükümetin kararlarının öncelenmesine izin vermektedir.[186] Bunun gerekçesi ise şeriatın uygulanmasının ve devrimin varlığını

---

[183] Anchal Vohra, "Israel's Attacks on Iran Are Not Working", *Foreign Policy* (blog), 27 Nisan 2021, https://foreignpolicy.com/2021/04/27/israels-attacks-on-iran-are-not-working/.

[184] Kenneth N. Waltz, "Why Iran Should Get the Bomb", *Foreign Affairs* 91, sy 4 (Ağustos 2012): 2.

[185] Barbara Slavin, "'Strategically Lonely' Iran Exploits Opportunities for Regional Influence", *Atlantic Council* (blog), 25 Mart 2011, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/strategically-lonely-iran-exploits-opportunities-for-regional-influence/.

[186] İran dış politikasında bu ilkeye doğrudan atıf ilk kez İran-Irak Savaşı'nı bitiren antlaşmanın imzalanmasında görülse de İran'ın devrim ideolojisi yerine ulusal çıkarlarını tercih ettiği Hama Katliamı, Afganistan ve Irak İşgali ile Suriye İç Savaşı'ndaki tutumu da bu ilke çerçevesinde değerlendirilebilir. Michael Eisenstadt, "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change", Middle East Studies Monograph Series, Middle East Studies Monograph Series (Quantico, VA: Marine Corps University, Kasım 2015), 5.

sürdürebilmesinin tek yolunun İran İslam Cumhuriyeti'nin hayatta kalmasıyla mümkün olabileceği görüşüdür.

İran'ın çevresinden algıladığı tehdit algısı, kendine yeterlilik ilkesinin gelişmesine ve mevcut tehditleri dengelemek için stratejiler geliştirmesine de neden olmuştur. Hamaney, yaptırımların İran'ın politik hedeflerini değiştirmede etkisiz olduğunu fakat İran'ın hem ekonomik hem de siyasi açıdan kendine güvenmeye zorladığı için yapıcı olduğunu iddia etmiştir.[187] Benzer şekilde Besic eski Komutanı Muhammed Rıza Nakdi de yaptırım uygulanan tüm malzemeleri İran'da üretebileceklerini ve bunun bağımsızlık açısından İran'ı dünya üzerinde bir istisna kıldığını belirtmiştir.[188] Bu zorunluluk neticesinde İran; ithalat, tersine mühendislik ve hatta karaborsa ile bilgi ve ekipman toplayarak kendi teknolojik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Nitekim yaptırımların İran için çok çeşitli negatif etkileri mevcut olsa da devrimden önce üretim kabiliyeti çoğunlukla yabancı parçaların montajıyla sınırlı olan İran, günümüzde petrokimya, ilaç, havacılık, savunma ve ağır sanayi gibi birçok alanda gelişmiş ürünler üretebilmektedir.

İran'ın bu denli izole olduğu güvenliksiz bir uluslararası ortam, kendine yeterliliğin yanı sıra dengeleme politikalarını da etkilemiştir. İran, ABD gibi hegemon güç veya onun müttefiki olan bölgesel rakipleri ile askeri ve ekonomik alanda eşit düzeyde rekabet edemeyeceğinin farkındadır. Zira İran'ın 2020 yılındaki askeri harcaması 15.825 dolar iken bu Suudi Arabistan için 57.519, İsrail için ise 21.704 dolardır.[189] Bu nedenle İran, güvenliğini sağlamak veya çıkarlarını korumak için rakipleriyle doğrudan karşı karşıya gelmek yerine asimetrik savaş konseptleri geliştirmiştir. Örneğin İran pahalı ve yüksek teknoloji gerektiren savaş uçağı gibi konvansiyonel hava gücü eksikliğini daha ekonomik olan balistik füze ve İHA teknolojileri ile tamamlamaktadır.[190] Bu tercih İran'ın kendi hava savunma sistemini üretip diğer

[187] Karim Sadjadpour, *Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2009), 11.
[188] Frederic Wehrey vd., *Dangerous But Not Omnipotent* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2009), 56.
[189] "SIPRI Military Expenditure Database", SIPRI, erişim 08 Mayıs 2021, https://www.sipri.org/databases/milex.
[190] İran askeri gücü ve stratejisi için bkz. "Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance" (Washington, D.C.: Defense Intelligence Agency, 2019); Farhad Rezaei, "Iran's Ballistic Missile Program", *Insight Turkey* 18, sy 4 (2016): 181-208.

ülkelere olan bağımlılığını azaltmasının yanı sıra bu teknolojilerin görece kolay üretilip transfer edilebilmesi sebebiyle Ortadoğu'daki devlet dışı aktörlere askeri yardımı da kolaylaştırmaktadır. Nitekim bugün Hizbullah, Husiler ve Haşdi Şabi gibi örgütler yalnızca İran'ın askeri danışmanlığıyla dahi kendi balistik füzelerini ve İHA'larını üretebilmektedir.[191]

İran'ın devlet dışı aktörler ile geliştirdiği ilişki güç dengesini sağlamaya yönelik bir politika olarak değerlendirilebilir. Devlet dışı aktörler ile girişilen ilişki, doğası gereği hiyerarşik olduğu için devletler ile girişilen ittifak ilişkisinden daha güvenlidir. Zira devletlerin böyle bir ilişkide kısıtlı da olsa devlet dışı aktörler üzerinde kontrol etkisi bulunmaktadır.[192] Bu nedenle İran, niyetlerinden tam olarak emin olamadığı devletler ile ittifak oluşturmak yerine üzerinde kontrol sağlayabileceği devlet dışı aktörler ile çeşitli ilişkiler geliştirmiştir. İranlı politika yapıcıların "direniş ekseni" rakiplerinin ise "Şii hilali" olarak tanımladığı bu ilişki bir yandan İran'ın karşılaştığı tehditlere sınırlarının ötesinde cevap vermeyi sağlarken diğer yandan devlet dışı aktörlerin bulunduğu ülkelere nüfuz etmesine de imkan vermektedir.[193]

Sonuç olarak İran'ın realist dış politika motivasyonlarının vekalet savaşlarını şekillendirmede büyük bir etkisi görülmektedir. Zira rakiplerinin niyetlerinden emin olamadığı anarşik ve güvenliksiz bir uluslararası ortamda İran'ın birincil amacı hayatta kalmaktır. Uluslararası yaptırımlar ve komşu ülkelerdeki ABD üsleriyle sarılmış olması İran'ın bu amacına yönelik algılanan tehdidin boyutunu arttırmaktadır. İran'ın böyle bir uluslararası ortamda varlık göstermesinin yolu kendine yeterlilik ilkesini benimsemek ve rakiplerini caydıracak bir güç dengesi gözetmektir. Fakat güçlü devlet

---

[191] Fabian Hinz, "Missile multinational: Iran's new approach to missile proliferation", *The International Institute for Strategic Studies (IISS)*, Nisan 2021, https://www.iiss.org/blogs/research-paper/2021/04/iran-missile-proliferation-strategy.

[192] Diğer yandan İran'ın devlet dışı aktörler ile geliştirdiği ilişkinin uzun vadeli çıkarlarına aykırı olduğu görüşü de mevcuttur. Bu konudaki tartışma ile ilgili bkz. Melissa G. Dalton, "How Iran's Hybrid-War Tactics Help and Hurt It", *Bulletin of the Atomic Scientists* 73, sy 5 (03 Eylül 2017): 312-15, https://doi.org/10.1080/00963402.2017.1362904.

[193] İranlı yetkililer bu askeri stratejiyi "ileri savunma" olarak tanımlamaktadır. Bu doktrin ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hamidreza Azizi, "The Concept of 'Forward Defence': How Has the Syrian Crisis Shaped the Evolution of Iran's Military Strategy?", Syria Transition Challenges Project (The Geneva Centre for Security Policy (GCSP), Şubat 2021), https://www.gcsp.ch/publications/concept-forward-defence-how-has-syrian-crisis-shaped-evolution-irans-military-strategy; Ayrıca direniş ekseni ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ezgi Uzun, "'The Axis of Resistance': The Role of Religion in Iranian Foreign Policy" (Doktora Tezi, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2018).

müttefiklerinden yoksun oluşu onun bu dengelemeyi devlet dışı aktörler eliyle yapmasını gerekli kılmaktadır. İran bu doğrultuda Ortadoğu'nun kırılgan devlet yapısından da yararlanarak Hizbullah, Hamas, Haşdi Şabi ve Husiler gibi milis grupları ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi rakiplerini dengelemek ve kendine yönelik saldırıları caydırmak için kullanmaktadır. Bir sonraki bölümde değinileceği gibi devrimin ideolojisi ve söylemi bu stratejiye meşruiyet kazandırmaya yardımcı olmaktadır.

2.2.3. Sosyal İnşacı Motivasyonlar

Sosyal inşacı bakış açısı devletlerin dış politika kararlarında belirleyici olan temel unsurun kimlik olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşe göre her devletin sahip olduğu biricik bir tecrübe bulunmakta ve sosyal düzen içerisinde inşa edilen bu tecrübeler dış politika yapımına etki etmektedir.[194] Sosyal inşacı teorinin sistem, birim ve bütüncül olmak üzere üç farklı bu perspektifi mevcuttur ve kimlik hepsinin merkezinde yer almaktadır.

Sistemik yaklaşım, uluslararası sistemdeki değişimleri devletler arasındaki etkileşimlere odaklanarak açıklamayı hedeflemektedir. Zira bu görüşe göre aktörlerin kimlikleri ve çıkarları verili değildir; ancak sosyal olarak öznelerarası etkileşim sonucunda inşa edilmektedir. Dolayısıyla devletlerin çıkarları da kimlikleri doğrultusunda belirlenmektedir. Örneğin A devletinin eylemlerini B devleti için tehlikeli kılan şey A'nın hali hazırda B için taşıdığı anlam, yani onun kimliği tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle Wendt'e göre devletlerin eylemlerinin anlamı ancak "ben" ve "öteki"nin etkileşimi ile ortaya çıkmaktadır.[195]

Sistemik yaklaşıma göre uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahip olsa da doğası gereği rekabetçi olmak zorunda değildir. Sistemin yapısı aktörlerin birbirlerini nasıl tanımladıklarına göre değişmektedir. Wendt bu durumu "anarşi devletler ne anlıyorsa

[194] Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review* 88, sy 2 (Haziran 1994): 385.
[195] Bu görüşün temeli Giddens'ın "ontolojik güvenlik" kavramına dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Helin Sarı Ertem, "Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: 'Kimliğin Güvenliği' ve 'Güvenliğin Kimliği'", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8, sy 16 (Haziran 2012): 177-237.

odur" şeklinde açıklar.[196] Dolayısıyla devletlerin birbirlerini müttefik veya düşman olarak görüp görmediğini belirleyen ve böylece sistem içindeki güç değişimlerini etkileyen asıl unsur devletlerin kimliğidir.

Sosyal inşacılığın birim düzeyindeki yaklaşımı, devlet içerisindeki siyasi ve sosyal alanın devletin kimliğini, dolayısıyla da ulusal güvenliğini nasıl etkilediğine odaklanmaktadır. Sistemik yaklaşımın aksine bu görüşe göre devletler kendi kimliklerini "öteki" devletlerden bağımsız olarak ülke içindeki sosyal yapılar doğrultusunda oluşturmaktadır.[197] Dolayısıyla bu anlayışa göre realizmin dış politikadan ayırdığı iç politika, devletlerin çıkarlarını belirlemede asıl belirleyici unsur olmaktadır. Zira kimlik, ülke içindeki sosyal dinamikler tarafından belirlendiği için devletlerin ulusal güvenlik algısını şekillendirmede önem arz etmektedir. Bu nedenle bir devletin dış politika üzerindeki süreklilik ve değişimleri ancak ülke içeresindeki dinamikler ile açıklanabilir.

Bütüncül yaklaşım ise sistemik ve birim düzeyindeki yaklaşımları bir arada ele almaktadır. Bu doğrultuda kimlik, hem ülke içerisindeki hem de uluslararası düzeydeki rekabet sonucunda oluşur. Diğer bir deyişle kimlik, hem ulusal hem de uluslararası "ben" ve "öteki"nin etkileşiminin ürünüdür. Bu etkileşim esasında karşılıklı oluşmakta ve birbirini beslemektedir. Zira "öteki" ile dış etkileşim, ulusal kimlik konusunda görüşleri olan siyasi grupların dünya görüşünün şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu grupların ülke siyasetinde önem kazanması ise o grupların dünya görüşün devletin ulusal kimliği ve dış politikasının oluşumunu etkilemektedir.[198] Bu nedenle bir devletin dış politikasını incelerken ulusal ve uluslararası siyasi yapısı arasındaki ilişki birlikte ele alınmalıdır.

Sonuç olarak sosyal inşacı teori, realizmin kendine yeterlilik ve dengeleme gibi temel görüşlerine karşı değildir. Fakat bu motivasyonların önceden belirlenmiş ve herkes için sabit olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Bu görüşe göre devletlerin çıkar ve tehdit algıları aktörler arasında karşılıklı olarak sürekli inşa edilmektedir. Bu inşa sürecinde

[196] Alexander E. Wendt, "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası", çev. Ş. Gökçe Gezer, *Uluslararası İlişkiler* 10, sy 39 (Güz 2013): 3-43.
[197] Küçük, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", 351.
[198] Christian Reus-Smit, "Konstrüktivizm", içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan, 3. bs (İstanbul: Küre Yayınları, t.y.), 299-300.

ise coğrafya, doğal kaynaklar ve askeri kapasite gibi maddi unsurlar değil ideoloji, din ve kültür gibi normatif faktörler etkili olmaktadır. Bu bakış açısı İran'ın mevcut güvenlik ve tehdit algısını farklı açıdan ele almayı sağladığı gibi İran devrimi ile dış politikada yaşanan keskin kırılmayı ve bu kırılmanın doğurduğu motivasyonları anlamlandırmaya da imkan sağlamaktadır.

2.2.4. İran'ın Sosyal İnşacı Motivasyonları

İran tarihine bakıldığında İslamiyet'in İran geleneğinde devrimden çok daha önceye dayanan bir geçmişinin olduğu görülmektedir Safevîler döneminde Şiiliğin resmi mezhep olarak devlet dini haline geldiği 1501 yılından beri din adamları İran siyasetinde etkin bir yer edinmiştir.[199] Fakat Şiiliğin siyasallaşarak bir devlet ideolojisi haline gelmesi modern bir fenomendir ve İran İslam Devrimi'ne de karakterini veren Ayetullah Humeyni'nin *velayet-i fakih* teorisinde vücut bulmuştur. Geleneksel Şii doktrininden radikal bir biçimde kopuşu temsil eden bu teorinin İran İslam Cumhuriyeti Anayasası ile güvence altına almasıyla birlikte bu anlayış İran siyasetinin her alanında temel söylem haline gelmiştir.

İran İslam Devrimi'nin dış politikaya yansıyan etkileri anayasadaki şu dört temel ilkede görülebilir: (i) her türlü tahakküm ve hakimiyetin reddi, (ii) bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunması, (iii) hegemon hiçbir güçle ittifak yapmadan tüm Müslümanların haklarının savunulması ve (iv) savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçıl ilişkilerin kurulması. (md. 152) Moshirzadeh bu maddelerin bağımsızlık, adalet ve direniş olmak üzere İslam Cumhuriyeti'nin kimliğini oluşturan ve birbirini besleyen üç ana söylemi işaret ettiğini belirtmiştir.[200]

- **Bağımsızlık**

İran dış politikasındaki bağımsızlık söylemi hem İran'ın köklü tarihine duyulan gurur ve özgüvenden hem de geçmişte yaşadığı dış müdahalelerin oluşturduğu şüphe ve korkudan kaynaklanmaktadır. İran, ulusal bilinci antik uygarlıklara dayanan sayılı

[199] Din adamlarının İran tarihindeki rolü için bkz. Mazlum Uyar, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları: Meşrutiyet Örneği* (İstanbul: Emre, 2008).
[200] Homeira Moshirzadeh, "Discursive Foundations of Iran's Nuclear Policy", *Security Dialogue* 38, sy 4 (Aralık 2007): 523.

devletlerden birisidir. Zira İran ulus inşası, kadim Pers İmparatorlukları üzerine kuruludur.[201] Arilerin, yani üstünlerin ülkesi anlamına gelen İran, coğrafi konumu nedeniyle kültür ve medeniyetin beşiği olarak kabul edilmektedir.[202] Sınırları Avrupa'dan Hindistan'a kadar ulaşan Pers İmparatorlukları'nın tesis ettikleri düzen "uluslararası toplum"un ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir.[203]

Bu ihtişamlı tarih anlatısı İranlılar için hala bir gurur sebebidir. İranlılar II. (Büyük) Kiros'un farklı din ve kültürlere karşı hoşgörülü olmasıyla övünmekte ve Babil Sürgününü sona erdirmesi ile ilgili hikayeleri canlı tutmaktadırlar.[204] 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'na son verip Pehlevi Hanedanlığı'nı kuran Kazak birliği komutanı Rıza Şah dahi meşruiyetini antik İran tarihi üzerinden inşa etmiştir.[205] Bu İranlı kimliği ve milliyetçi söylem, hem Şah dönemini hatırlattığı hem de devrimin evrensel İslamî söylemiyle çeliştiği için pasifize edilmeye çalışılmış ise de toplum hafızasında çok canlı bir yer tuttuğu için başarılı olamamıştır.[206]

İran milliyetçiliğinin yarattığı yurtseverlik duygusu, İran'ın bağımsız bir ulus devlet olmasının en önemli yapı taşlarından birisini oluşturmaktadır. Bu anlamıyla İran milliyetçiliği Ehteshami'nin belirttiği gibi "nesillerdir İran'ın toprak bütünlüğünü sağlama meselesiyle iç içe geçmiş durumdadır."[207] Ayrıca Pers medeniyetlerinin yayıldığı coğrafya İran'ın bölgesel hegemon olma motivasyonun kaynağını da

---

[201] İran ulus inşası ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Nail Elhan, "Pehleviler Dönemi'nde İran'da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı", *İran Çalışmaları Dergisi*, Aralık 2019.

[202] Bernard Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, çev. Selan Y Kölay, 3. bs (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006), 28.

[203] Adda B. Bozeman, *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*, 2. bs (New York, NY: Routledge, 1994), 44-45.

[204] İran'da resmi olarak tanınmasa da halk tarafından II. Kiros'un Babil'e girdiği gün olarak kabul edilen 7 Aban (29 Ekim) tarihi "Büyük Kiros Günü" olarak kutlanmaktadır.

[205] Örneğin 1971 yılında İran monarşisinin 2500. yılı dünyanın dört bir yanından gelen konuklar ile birlikle oldukça görkemli bir şekilde kutlanmıştır.

[206] İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve eski Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad son yıllarda Ahameniş İmparatorluğu'nun başkenti olan Pasargad antik kentindeki kutlamalarla ilgili olumlu görüşler paylaşmış fakat bu İran'daki kıdemli Ayetullahlar tarafından şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saeid Jafari, "'Cyrus the Great' enters Iranian politics", Al Monitor: The Pulse of the Middle East, 02 Kasım 2016, https://www.al-monitor.com/originals/2016/11/iran-cyrus-day-commemoration-nouri-hamedani-protest.html.

[207] Anoushiravan Ehteshami, "The Foreign Policy of Iran", içinde *The Foreign Policies of Middle East States*, ed. Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002), 284.

oluşturmaktadır.[208] Bu medeniyetlere ait İran'ın coğrafi sınırlarını aşan edebiyat, mimari ve sanat alanlarındaki kültürel miraslar, İran'ın dış politikasında kamu diplomasisini etkin olarak kullanmasına da imkan sağlamaktadır.[209]

Diğer yandan İran tarihi bölgenin jeopolitik konumu nedeniyle işgallerin tarihidir. Uzak geçmişte Yunan, Arap ve Moğol işgaline uğrayan bu topraklar tarih boyunca birçok güç mücadelesine şahitlik etmiştir. İranlıların İslamiyet'i kabul etmesi ve daha sonra Şiiliğin temsilcisi haline gelmesi, mevcut çatışmalara mezhepçi bir boyut da eklemiştir. Safevi Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından kurulan hanedanlıklar ise bölgede merkezi otoriteyi sağlayamamış ve bölge dış müdaheye açık bir hale gelmiştir. Bu dönemde Rusların Tebriz'de, İngilizlerin Basra Körfezi'nde söz sahibi olmasının yanı sıra birçok yabancı şirkete de bölgenin doğal kaynaklarıyla ilgili tavizler verilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında da Birleşik Krallık ve SSCB arasında bölüşülmüş olan İran, savaşın ardından Batılı güçlerin desteği ile ayakta durabilecek duruma gelmiştir.[210] Ulus devlet ve bağımsızlık vurgusunun en fazla yapıldığı Şah döneminde bile İran, ABD'nin Ortadoğu'daki "sadık müttefiki" olmuştur.[211] Bu ilişki hilafına hareket eden unsurlar ise yabancı müdahale desteği ile sert bir biçimde engellenmiştir. Bu durumun en tipik örneği seçimle iş başına gelen Başbakan Muhammed Musaddık'ın 1953 yılında İran petrollerini millileştirmesinin ardından ABD ve İngiltere tarafından organize edilen bir darbe ile görevden uzaklaştırılmasıdır.[212]

---

[208] Tabatabai, *No Conquest, No Defeat*, 98.

[209] İran'ın kamusal diplomasi unsurları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Umut Başar, "Kültürel İran Düşüncesi" (Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Mayıs 2020), https://iramcenter.org/kulturel-iran-dusuncesi/; Şamil Öçal, "İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı: Kültür ve Dil", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 2, sy 2 (27 Aralık 2018): 46-68.

[210] Modern İran tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1982); Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, 4. bs (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017); Behrooz Moazami, *İran'da Devlet, Din ve Devrim, 1796'dan Bugüne*, çev. Bahar Bilgen, 2. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).

[211] K. J. Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly* 14, sy 3 (Eylül 1970): 267.

[212] Darbedeki İngiliz ve ABD rolü için bkz. Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*, çev. Selim Önal (İstanbul: İletişim, 2004).

Tüm bu dış müdahale geçmişi, milliyetçiliğin ve anti-emperyalizmin İran toplumunu bir çatı altında toplayabilecek güce ulaşmasına neden olmuş ve bu kavramlar devrimin birer sloganı haline gelmiştir. Devrimin ardından patlak veren rehine krizi[213] ve Saddam Hüseyin'in ABD'nin desteği ile İran'a savaş ilan etmesi ise dış müdahale korkusunu daha da pekiştirdiği gibi devrimin ardından kurulan yeni rejime de karakterini vermiştir. Devrim Rehberi Ayetullah Humeyni'nin devrimin mottosunu "ne Doğu ne Batı" olarak ilan etmesi bu güvensizliğin bir sonucudur. Devrimin ardından hazırlanan anayasada da bu duyarlılık birçok yerde fark edilebilir. Örneğin;

- Ülkede barışçıl amaçlarla bile olsa herhangi bir yabancı askeri üs kurmak yasaktır. (md. 146)
- Ülkenin doğal ve ekonomik kaynakları, kültürü ve diğer işlerinde yabancı tahakkümü ile sonuçlanacak her türlü anlaşma yasaktır. (md. 153)
- Devletin yükümlülükleri arasında "emperyalizmin bütünüyle ülkeden çıkarılması ve yabancı nüfuzunun engellenmesi" ile "bilim, teknik, endüstri, tarım, askeri ilişkiler ve diğer meselelerde ülkenin kendi kendine yeterliliğinin sağlanması" bulunur. (md. 3)
- Yabancılara ticaret, sanayi ve tarım alanlarında, madenlerde ve genel hizmetler alanında şirket kurma imtiyazı vermek mutlak surette yasaktır. (md. 81)

İran toplumsal ve siyasi hafızasındaki bu şüphecilik[214], İran'ı diğer ülkelere bağımlılık ile sonuçlanacak olan her tür ilişkiden kaçınmaya itmiştir. Dolayısıyla İran'ın mevcut devlet geleneğinin yanı sıra bağımsızlığı ile ilgili taşıdığı kaygının, kendine yeterliliğini sağlamadaki en büyük motivasyonlarından birisi olduğu söylenebilir. Hegemon güçlerin veya komşu ülkelerin İran'ı bağımlı ve zayıf tutmaya çalıştıkları varsayımı realist motivasyonlar başlığı altında değinildiği gibi İran'ı tüm ihtiyaçlarını kendi kaynakları ile karşılamaya itmektedir. Devrimin ardından ABD ve BM tarafından farklı yoğunluklarda uygulamaya konan yaptırımlar ise bu korkuyu sürekli canlı tutmaktadır. İran'ın başta nükleer silah ve balistik füze olmak üzere tüm

[213] Rehine krizi, devrimin hemen ardından bir grup İranlı öğrencinin ABD'nin Tahran büyükelçiliğini basıp 52 diplomatı rehin alması olayıdır. Humeyni'nin öğrencilere destek çıkması nedeniyle kriz ancak 444 gün sonra rehinelerin bırakılmasıyla son bulmuştur.

[214] Abrahamian bu durumu bir tür paranoya olarak tanımlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ervand Abrahamian, *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, çev. Mehmet Toprak (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), 107-27.

teknoloji, sağlık, tarım ve mühendislik alanlarında edindiği tecrübe bu zorunluluğun bir sonucu olarak değerlendirilebilir.[215] İran'ın devlet dışı silahlı aktörler ile geliştirdiği vekalet ilişkisi de benzer şekilde diğer devletlere olan güvensizliği ile alakalıdır.

- **Adalet**

Evrensel adalet arayışı, İran siyasi kültürünün temel özelliklerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu arzu yalnızca İslamiyet öğretisinin değil İslamiyet öncesi İranlıların kabul ettiği Zerdüştlüğün de temel öğretisidir.[216] Hem Zerdüşt hem İslam (ve özellikle Şiilik) inancına göre evren nihayetinde iyinin kazanacağı, iyi ve kötü arasındaki bir mücadeledir. Zerdüşt inancına göre iyilik tanrısı Ahura Mazda kötülük tanrısı Ehrimen'i yenerek; Şii inanışına göre ise Gaip On İkinci İmam Muhammed Mehdi yeryüzüne dönerek dünya üzerindeki zulmü sona erdirip adaleti tesis edecektir.[217] Bu inanç doğrultusunda iki öğreti de zalimlere karşı iyilik ve adalet için savaşmayı öğütlemektedir.

20. yüzyılda Şiiliğin din adamları ve düşünürler tarafından siyasallaşması ile bu adalet nosyonu politik bir söyleme dönüşmüştür. İran İslam Devrimi'nin ardından ise bu politik söylem kurumsal bir yapı halini almıştır. Ali Şeriati gibi devrimin ideologlarının[218] Şiiliğe getirdiği Markisist devrimci yorum ise adalet söyleminin İslami evrenselliğine Üçüncü Dünyacı enternasyonel bir söylem de kazandırmıştır.[219]

---

[215] İran'ın bu yaklaşımını "aşırı bağımsızlık" olarak değerlendiren Moshirzadeh, bu durumun olumsuz bir boyutunun bulunduğunu da belirtmiştir. Diğer devletlere karşı hissedilen bu denli tehdit algısı, herhangi bir uzlaşının bağımsızlığa aykırı olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Moshirzadeh, "Discursive Foundations of Iran's Nuclear Policy", 531-32.

[216] Ramazani, *Independence without Freedom*, 133-34.

[217] Bu anlamıyla Zerdüştlüğün Şii doktrin üzerinde büyük ölçüde tesiri olduğu iddia edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi: Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne*, çev. Hüseyin Hâtemî, 12. bs, c. 1, 2 c. (İstanbul: İletişim yayınları, 2020); Ayrıca Şii öğretinin temelleri için bkz. Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016).

[218] Ervand Abrahamian, "Ali Shariati: Ideologue of the Iranian Revolution", *Middle East Report 102*, Şubat 1982, https://merip.org/1982/01/ali-shariati-ideologue-of-the-iranian-revolution/.

[219] Michael Axworthy, *Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi*, çev. Ali Karatay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020), 87.

Her alana sirayet eden bu evrensel adalet arayışı İran dış politikasında da belirleyici bir faktördür. Örneğin Anayasa'nın 154. maddesine göre;

> İran İslam Cumhuriyeti, insan mutluluğunu bütün insanlık düzeyinde ülkü olarak görür. Bağımsızlığın, özgürlüğün, adalet ve doğruluğun yönetimini tüm dünya halklarının hakkı olarak tanır. Sonuç olarak, diğer ulusların içişlerine her türlü müdahaleden tamamen uzak dururken, dünyanın her yerinde zulmedenlere karşı ezilenlerin haklı mücadelelerini destekler.

Adalet arzusu ile ezilenleri destekleme fikri, devrimden itibaren İran dış politikasında sürekli karşılaşılan bir söylem olmuştur. Zira yine anayasaya göre, dış politikanın "dünyanın tüm yoksul insanlarının elden gelen tüm imkanlarla desteklenmesi için İslami ilkelere dayalı olarak" oluşturulması gereklidir. (md. 3/16) Bu bağlamda Chehabi ve Mneimneh İran dış politikasını önem sırasına göre iç içe geçmiş üç eş-merkezli çember ile açıklamaktadır. Buna göre en dışarıdaki çember (i) Üçüncü Dünya ülkelerine ve özgürlük hareketlerine, ortadaki çember (ii) Müslüman dünyaya ve merkezdeki çember ise (iii) Şii Müslümanlara verilen desteği temsil etmektedir.[220] (bkz. Şekil 4)

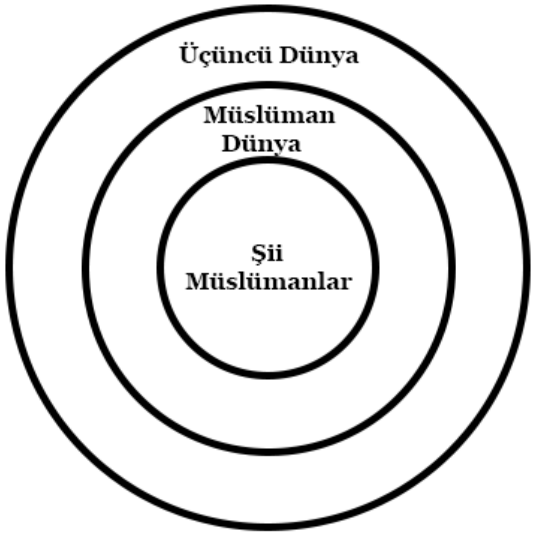

Şekil 4. İran Dış Politikasının Öncelikleri

[220] Houchang Esfandiar Chehabi ve Hassan I. Mneimneh, "Five Centuries of Lebanese–Iranian Encounters", içinde *Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years*, ed. Houchang Esfandiar Chehabi (London: I.B. Tauris, 2006), 33.

Ezilen halklara yapılan vurgu bu toplumlarla yalnızca askeri, siyasi ve ekonomik işbirliği değil aynı zamanda dini ve kültürel bir ortak zemin de sağlamaktadır. Şüphesiz bunu gerçekleştirmede kamu diplomasisi ve yumuşak güç enstrümanları aktif bir biçimde kullanılmaktadır.[221] Bu bağlamda İran'ın Venezula ile yaptığı petrol ticareti, Filistin'e verdiği destek ve Afrikada yürüttüğü siyasi ve kültürel faaliyetleri düşünüldüğünde bu söylemin dış politka için ne kadar elverişli bir zemin sağladığı görülebilir. Bu söylemin en etkili olduğu alan ise Şiiler ile ilgili olan boyutudur.

Irak ve Suriye'deki Şiiler tarafından mukaddes kabul edilen türbeler, İran için tarih boyunca önem arz etmiştir.[222] Ayrıca bölgede bulunan yoğun Şii nüfus da İran'ın bu bölge siyasetinde söz sahibi olmasını sağlamıştır. Bu nedenle IŞİD ve diğer radikal gruplar bu Şii türbelerine ve orada yaşayan Şiilere saldırılarda bulunduğu zaman İran, geçmiş reflekslerine de dayanarak bölgedeki Şiilerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Kerbela olayları ile özdeşleştirilen bu durum İran'ın Irak ve Suriye'deki savaşa müdahil olmasını hem uluslararası hem de ulusal düzeyde meşrulaştırma imkanı sağlamıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Ruhani, İran'ın Irak'taki kutsal Şii bölgelerini korumak için hiçbir çabadan kaçınmayacağına yemin etmiş; yetkililer ise Suriye'de ölen askerlerin İmam Hüseyin'in kız kardeşi Zeyneb'in türbesini savunurken öldüğünü belirtmiştir.[223] İran bu amaçla yalnızca bölgedeki Şiileri desteklemekle

---

[221] İran'ın yumuşak güç unsurlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Edward Wastnidge, "The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War", *Politics* 35, sy 3-4 (Kasım 2015): 364-77.

[222] Necef, Kerbela, Kazımiyye ve Samarra'da bulunan türbelerden dolayı bu bölgeye "Yüksek Eşikler" anlamına gelen *Atabât-ı Âliye* adı verilmiştir. Her yıl hac döneminde binlerce Şii tarafından ziyaret edilen bu topraklar, Şiilerin öldükten sonra gömülmeyi de arzuladıkları yerdir. Bölgenin dini açıdan bu denli önemli olmasından dolayı bu bölge Osmanlı-İran ilişkilerinde dahi birçok soruna neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Safa Üstün, "The Ottoman Dilemma in Handling the Shi'i Challenge in Nineteenth-Century Iraq", içinde *The Sunna and Shi'a in History*, ed. Ofra Bengio ve Meir Litvak (New York: Palgrave Macmillan US, 2011), 87-103; Gökhan Çetinsaya, "The Caliph and Mujtahids: Ottoman Policy towards the Shiite Community of Iraq in the Late Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies* 41, sy 4 (Temmuz 2005): 561-74.

[223] Afshon Ostovar, "Secterian Dilemmas in Iranian Foreign Policy: When Strategy and Identity Politics Collide" (Massachusetts, NW: Carnegie Endowment for International Peace, Kasım 2016), 23, https://carnegieendowment.org/2016/11/30/sectarian-dilemmas-in-iranian-foreign-policy-when-strategy-and-identity-politics-collide-pub-66288. IŞİD saldırıları karşısında bu söylemin etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Benjamin Isakhan, "The Islamic State Attacks on Shia Holy Sites and the 'Shrine Protection Narrative': Threats to Sacred Space as a Mobilization Frame", *Terrorism and Political Violence* 32, sy 4 (18 Mayıs 2020): 724-48.

kalmamış Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerdeki Şiileri de çeşitli gruplar altında örgütleyerek bölgedeki çatışmalara dahil etmiştir.[224] Neticede İran bu söylemin sağladığı meşruiyet ile Ortadoğu'da geniş bir hakimiyet kurabilmiştir.

- **Direniş**

Her devrim, devrimin temel inançlarını ifade eden bir ideoloji ve dünya görüşüne sahiptir. Stephen M. Walt devrimci ideolojilerin üç temel görüşü olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar; (i) devrimin rakipleri özünde kötüdür ve etkili reform yapmaktan uzaktır, (ii) devrimin zaferi kaçınılmazdır ve (iii) devrem evrensel bir mesaj içerir.[225] Bu sebeple devrimler mevcut düzene meydan okumakta ve sistemi kendi dünya görüşü doğrultusunda dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle devrimci her rejim temel normları doğrultusunda revizyonist, tehditkar ve değer odaklı bir dış politika benimsemektedir.[226] İran'ın dış politikasına da karakterini veren bu başlıklar, İran dış politikasındaki direniş söylemi çerçevesinde ele alınabilir.

İran İslam Devrimi de diğer devrimler gibi hem ulusal hem uluslararası düzeyde mevcut statükonun normlarına karşı gelerek yeni bir uluslararası düzen kurmayı arzulamıştır. Bu ideoloji doğrultusunda millet yerine ümmet, Batılı düzen ve değerler yerine devrimin tek meşruiyet kaynağı olarak görülen İslamiyet, alternatif kavramlar olarak sunulmuştur.[227] Bu ideoloji ile kurulacak devletin temeli Lambton'un deyimiyle "siyasi, bölgesel veya etnik değil ideolojiktir. Böyle bir devletin öncelikli amacı da devleti değil inancı savunmak ve korumaktır."[228] Bu nedenle Humeyni seküler Vestfalyan sistemi, şeriata dayalı İslam devletinin önünde bir engel olarak görmüş ve

[224] Jesse C. Reiff, "When Ali Comes Marching Home: Shi'a Foreign Fighters after Syria", *Studies in Conflict & Terrorism* 43, sy 11 (01 Kasım 2020): 989-1010.
[225] Stephen M. Walt, *Revolution and War* (Ithaca, NY: Cornell Univ. Press, 1996), 25-27.
[226] Mehdi Mozaffari, *Islamist Policy: Iranian Ideological Foreign Policy* (Aarhus: Centre for Studies in Islamism and Radicalisation, Aarhus University, 2009), 11.
[227] Devrimin ne kadar İslami olduğu ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Her ne kadar devrim birden fazla ideolojik motivasyon ile çok sesli biçimde gerçekleşmiş olsa da devrimin ardından yaşanan tasfiye süreci ile İslami söylem tekel olmuştur. Devrimin ardından yaşanan tasfiye süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Maziar Behrooz, *Nasıl Yapılamadı: İran'da Solun Yenilgisi*, çev. Ercüment Özkaya (Ankara: Epos Yayınları, 2007); Hossein Bashiriyeh, *İran'da Devlet Toplum ve Siyaset*, çev. Mehmet Koç (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 73-99.
[228] Ann K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: The Jurists*, Reprinted, London Oriental Series 36 (Oxford: Oxford University Press, 1991), 13.

devrimin bir ülkeyle sınırlandırılamayacağını belirtmiştir.[229] Bu sınırları aşmak için yapılması gereken şey ise devrimi ihraç etmektir. Ona göre ancak "eziyet gören diğer uluslar İran'ı örnek alarak zalimlerden kurtulursa" -yani direniş ile- devrim hedeflerine ulaşabilirdi.[230] Humeyni yaptığı konuşmalarda sürekli bunu öğütlemiştir. Örneğin Mayıs 1983 yılında farklı Müslüman ülkelerinden gelen beş yüz din adamına "İran'daki durumu tartışmalısınız. İnsanları İran gibi isyan etmeye çağırmalısınız" demiştir.[231] Başka bir konuşmasında yine benzer tavsiyelerde bulunmuştur:

> (Komşularıma) şunu tavsiye etmeliyim ki, sizden Birleşik Devletleri izlemeyip bize, Kur'an'a uygun şekilde davranmanızı isterken sizden yanayız. … Mısır'daki Hüsnü Mübarek ve Ürdün'deki Hüseyin ve onların diğer suçlu arkadaşlarının size bir yararı olmayacaktır.[232]

Dönemin başbakanı Mir Hüsenin Mûsevi ise niyetlerinin ülkerinin iç işlerine karışmak olmasa da halkların hükümetlerini devrim yolunda yürümeye zorlamalarını desteklediklerini belirtmiştir.[233]

Devrimin ardından hazırlanan yeni anayasa devrim ihracına meşru bir zemin hazırlamıştır. Örneğin Anayasa'nın giriş bölümündeki "İslam'da Yönetim Biçimi" kısmında Enbiya Suresi'nin 92. Ayetine[234] referansla şu ibareler yer almaktadır.

> Ezilen halkın zalimlere karşı zafer hareketi olan İran İslam Devrimi'nin içeriğine dayalı olarak, anayasa, devrimin yurt içinde ve yurt dışında sürekliliği için temel hazırlar. ... İslami hareketlerle ve halklarla uluslararası ilişkileri geliştirerek tek bir Ümmet oluşturulmasında ve ayrıca dünyanın mahrum ve mazlum uluslarının kurtuluşu için süregiden mücadelenin güçlenmesinin sağlanmasında gayret sarf eder.[235]

Devrim ihracı için anayasada sağlanan meşru zemin, oluşturulan kurumlar ve vakıflar eliyle güçlendirilmiş ve kurumsallaştırılmıştır. İrşad ve Kültür Bakanlığı'nın yanı sıra

---

[229] Humeyni, İslam'dan önce bu topraklarda zulüm ve cehaletten başka bir şey olmadığını, milliyetçilik yüzünden insanların zulüm gördüğünü belirtmiş olsa da İran ulus-devleti, devrimden sonra sorgulanan bir konu olmamıştır. Aksine bazı devrim taraftarları, bir İslam devriminin İran'da gerçekleşmiş olmasını "İran istisnacılığı" olarak değerlendirmiştir. Alam Saleh ve James Worrall, "Between Darius and Khomeini: Exploring Iran's National Identity Problematique", *National Identities* 17, sy 1 (02 Ocak 2015): 73-97; Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, 2. bs (İstanbul: Metis Yayınları, 1995).

[230] Baqer Moin, *Son Devrimci: Ayetullah Humeyni*, çev. Osman Cem Önertoy (Ankara: Elips, 2005), 254.

[231] Ramazani, *Independence without Freedom*, 141.

[232] Moin, *Son Devrimci: Ayetullah Humeyni*, 238.

[233] Ramazani, *Independence without Freedom*, 81.

[234] "Şüphesiz bu (İslâm), tek ümmet (din) olarak sizin ümmetiniz (dininiz)dir. Ben de Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin."

[235] Benzer anayasal zemin 11. ve 154. maddelerde de bulunabilir.

çeşitli vakıflar ve farklı ülkelerdeki derneklerin faaliyetleri ile Müslüman toplumlar ile iyi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu politika ile kültürel, ekonomik ve dini alanda birçok başarı elde edilmiş olsa da en büyük kazanım askeri ve siyasi alanda gerçekleşmiştir. Devrimin kazanımlarını korumak ve sürdürmek amacıyla kurulan İDMO'nun yurtdışı faaliyetlerinden sorumlu Kudüs Gücü'nün başta Hizbullah gibi devlet dışı aktörlere sağladığı destek neticesinde İran, Ortadoğu'da yoğun bir ittifak ağına erişebilmiştir.

Bu çalışmanın da konusu oluşturan İran'ın devlet dışı aktörler ile ilişkisi, günümüzde hala İran dış politikasının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. İran'ın bu girişimi Ortadoğu'nun politik yapısı ile uyum içindedir. Zira Ortadoğu çoğunluğu başarısız veya suni bir ulus inşa süreci yaşamış ve bu nedenle egemenliği zayıf devletlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla din, mezhep ve aşiret gibi kimliklerin yurttaşlık bilincinden daha güçlü bir biçimde varlık sürdürdüğü bu topraklar, İran'ın revizyonist söylemlerini yaymak ve ulus-ötesi ya da ulus-altı aktörler ile işbirliği yapmak için elverişli bir zemindir.[236] İran bilhassa Şii gruplar eliyle günümüze değin Irak, Lübnan, Suriye, Yemen ve Bahreyn gibi ülkelerde ulus devletlerin yaşadığı meşruiyet krizinden kaynaklanan güç boşluğundan faydalanmıştır.

İran'ın ezilen halklar üzerinden uluslararası sistemi dönüştürmeyi hedefleyerek geliştirdiği bu direniş söylemi, doğal olarak sistemin hegemon güçlerini ve komşu ülkeleri tedirgin etmiştir. Bu sebeple İran uluslararası toplum tarafından haydut *(rogue)* ve kanunsuz *(outlaw)* devlet gibi kavramlarla damgalanmış ve teröre destek gibi ithamlarla karşılaşmıştır.[237] Nükleer faaliyetlerinin bu denli büyük yaptırımlarla karşılaşmasının önemli bir nedeni de uluslararası sistemdeki bu revizyonist konumudur. Nitekim İran'ın bu revizyonist ve statüko karşıtı söylemi zaman içerisinde yumuşamış ve birçok konuda "Büyük Şeytan" olark adlandırılan ABD dahil uluslararası sistemin aktörleri ile uzlaşı zemini sağlanmıştır.

---

[236] Devrim Rehberi Ayetullah Ali Hameney'in Arap Baharı'nı başlangıçta "İran İslam Devrimi'nden esinlenmiş İslami uyanış" olarak nitelendirmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

[237] Diğer yandan bu damgalama İran'ın sistemden dışlanan devlet dışı aktörler nezdindeki meşruiyetini de arttırmaktadır. Özden Zeynep Oktav, "Understanding Iran's Approach to Violent Non-State Actors: The ISIS and YPG Cases", içinde *Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War: The ISIS and YPG Cases*, ed. Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal, ve Ali Murat Kurşun (Cham: Springer International Publishing, 2018), 196-97.

Sonuç olarak İran'ın ideoloji, din ve kültür gibi sosyal inşacı dış politika motivasyonlarının vekalet savaşlarını şekillendirmede büyük bir etkisi görülmektedir. Bu bağlamda bağımsızlık söyleminin iki temel katkısından söz edilebilir. Bunlardan ilki İran'ın tarih boyunca sürekli işgale uğramış olmanın yarattığı şüpheciliktir. Bu durum İran'ın diğer devletlerden daima kuşkulanmasına neden olmuş ve diğer devletler ile güçlü müttefik ilişkilerinin oluşmasını engellemiştir. Diğer yandan İran'ın köklü tarihine duyulan özgüven İran'ın bölgesel hakimiyet iddiasını daima canlı tutmuştur. Bu nedenle İran, hem rakiplerinin tehditlerine karşı hayatta kalabilmek hem de bölgesel hakimiyetini genişletebilmek için devlet dışı aktörler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu gerekçeler ile Şah döneminde de Irak ve Lübnan'daki devlet dışı aktörler eliyle vekalet ilişkisi mevcuttur.[238]

İran dış politikasındaki adalet söylemi ise devrimden sonra anayasada yer alan ezilenleri destekleme misyonunun zeminini oluşturmaktadır. Devrim ihracı politikasının temelini oluşturan direniş söylemi ise adalet söylemi ile birlikte devlet dışı aktörler ile ilişki geliştirmeyi teşvik edip bu politikayı meşrulaştırmaktadır. Netice itibariyle İran'ın dış politikasını şekillendiren bu ideolojik söylemleri bir yandan onun devletler tarafından dışlanmasına neden olurken diğer yandan devlet dışı aktörler ile ilişkilerini geliştirmesini sağlamıştır.

Görüldüğü üzere İran dış politikası ideoloji ve ulusal çıkarlar arasındaki karmaşık bir karar süreci sonucunda belirlenmektedir. Bu iki bakış açısı hayatta kalma ve kendine yeterlilik ilkesi gibi noktalarda birbirini tamamlıyor gibi gözükse de bazı noktalarda çatışmaktadır. Devrimci söylemin hedefleri ile ulusal çıkarlar birçok noktada çelişmekte ve bu durum İranlı yöneticileri bir tercih yapmaya itmektedir. Hama Katliamı ve Suriye İç Savaşı bu durumun en bariz örnekleridir. Bu bağlamda karar alma sürecindeki *maslahat* ilkesi, pragmatik motivasyonların ideolojik motivasyonlar üzerindeki üstünlüğüne işaret etmektedir. Fakat bu durum ideolojik motivasyonları tamamen dışlamayı gerektirmez. Aksine bu iki motivasyonu bir arada değerlendirmek bütüncül bir dış politika yaklaşımı sağlamak açısından faydalı olacaktır. Zira Ramazani'ye göre M.Ö. 6. yüzyıldan İran İslam Cumhuriyeti'ne kadar İran dış politik

[238] Arash Reisinezhad, *The Shah of Iran, the Iraqi Kurds, and the Lebanese Shia* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019).

karar alma mekanizmasının kalıcı ve en girift konusu ideoloji ve pragmatizm arasındaki bu dengedir.[239] Ayrıca bu yaklaşım birinci bölümdeki Robert J. Art'ın çalışmasında öne sürdüğü devletlerin hayati ve arzulanan çıkarları ile de uyumludur. Bu doğrultuda sosyal inşacı motivasyonların İran'ın arzulanan çıkarlarını, realist motivasyonların ise hayati çıkarlarını temsil ettiği kabul edilebilir. İran bu çıkarlarına yönelik farklı derecelerde algıladığı tehditlere karşı farklı vekalet savaşı biçimlerini tercih etmektedir. Bu perspektif ile bir sonraki bölümde öncelikle İran dış politikasında vekalet savaşının önemi incelenecek sonrasında ise farklı vekalet savaşı türlerini tercih etmesinin nedenleri İran'ın Suriye ve Yemen'de yürüttüğü vekalet savaşı örnekleriyle ele alıncaktır.

[239] R.K. Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal* 58, sy 4 (01 Ekim 2004): 549.

BÖLÜM III

3. İRAN'IN VEKALET SAVAŞLARI: IRAK VE YEMEN ÖRNEĞİ

Ancak savaşın kötülüklerini yakından tanımış kimse onu yararlı bir biçimde sürdürmenin yolunu tam olarak kavrayabilir.[240]

3.1. İRAN'IN VEKALET SAVAŞININ BİLEŞENLERİ

İran'ın dolaylı müdahale ya da onun bir çeşidi olan vekalet savaşı politikası, sanılanın aksine İran İslam Devrimi ile başlamaz. Pehlevi Dönemi'nde de Irak'taki Kürtler ve Lübnanlı Şiiler ile bu tarzda ilişkiler geliştirilmiştir.[241] Fakat İran'ın günümüzdeki vekalet savaşı örneklerinin motivasyonları, devrimden sonra ortaya çıkan dış politikasının dinamiklerinde saklıdır. Bu dinamiklerin temeli ise büyük ölçüde tipik bir eski savaş örneği olan İran-Irak Savaşı'na dayanmaktadır. Zira İran dış politikasının temelini oluşturan "Kutsal Savunma" *(Holy Defence)* ve devrim ihracı gibi kavramlar bu savaş esnasında ortaya çıkmıştır. Ayrıca İran'ın stratejik düşüncesini belirleyen yöneticilerin çoğu bu savaşın tecrübeli askerleridir. Bu nedenlerle bu bölümde İran'ın vekalet savaşı motivasyonları İran-Irak Savaşı'nın doğurduğu sonuçlar temel alınarak incelenmiştir. Daha sonra ise İran'ın siyasal yapısı ile Ortadoğu'nun parçalı devlet yapısı arasındaki uyumun İran'ın vekalet savaşı politikasına olan katkısı ele alınmıştır. Son olarak belirlenen temel motivasyonlar çerçevesinde İran'ın; Irak'ta IŞİD'e karşı Haşdi Şabi, Yemen İç Savaşı'nda ise Husiler eliyle yürüttüğü vekalet savaşları incelenmiştir. Bu doğrultuda İran'ın farklı türde çıkarlarına karşı farklı türde vekalet savaşları tercih etmesinin dinamiklerini ortaya koymak hedeflenmiştir.

---

[240] B. H. Liddell Hart, *Strateji: Dolaylı Tutum*, çev. Selma Koçak (Doruk Yayınları, 2015), 11.
[241] Ayrıntılı bilgi için bkz. Reisinezhad, *The Shah of Iran, the Iraqi Kurds, and the Lebanese Shia*.

Harita 2. İran'ın Sınır Ötesi Gücü[242]

[242] "İran'ın sınır ötesi gücü: Milis grup ve yapılanmalar", *Mepa News*, 14 Şubat 2020, https://www.mepanews.com/iranin-sinir-otesi-gucu-milis-grup-ve-yapilanmalar-26727h.htm.

3.1.1. Vekalet Savaşının Temel Motivasyonları

İran'ın dolaylı müdahaleye başvurmasının en önemli nedenlerinden birisi eski savaş örneği olan İran-Irak Savaşı'nda tecrübe ettiği ağır maliyetlerdir. Savaş iki ülkenin de toplumsal ve ekonomik yapısından hizmet ve altyapı endüstrilerine kadar her alanda ağır bir yıkım doğurmuştur. Savaşın tahribatının toplamda bir trilyon doları aştığı ve bir milyondan fazla zayiata neden olduğu tahmin edilmektedir. İran, GSYİH'nin %60'ını savaşın ortaya çıkardığı bu maliyeti karşılamak ve devam eden çatışmaları finanse etmek için harcamak zorunda kalmıştır.[243] Bu nedenle İranlı karar vericiler bu maliyetlerden kaçınmak için rakipleriyle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Ayrıca güçlü müttefik devlet ilişkilerinden yoksun olan İran, geniş kaynaklara sahip çok sayıda küresel ve bölgesel rakibi ile geleneksel savaş yöntemleriyle başa çıkacak ekonomik ve askeri güçten de yoksundur.

Tüm bu zorunluluklar İran'ı balistik füze, roket ve İHA gibi asimetrik stratejiler ve müttefik milis güçlerden faydalanarak dolaylı müdahaleye dayalı bir strateji geliştirmeye mecbur bırakmıştır. Zira bu asimetrik askeri kapasite ve dolaylı müdahale, daha önce de belirtildiği gibi geleneksel savaş ve doğrudan müdahaleye göre daha ekonomiktir. Nitekim İran'ın yaklaşık 15 milyar dolarlık askeri yatırımına karşın sadece Körfez ülkelerinin askeri harcamalarının yaklaşık 150 milyar dolar olması sağlanan bu faydayı gözler önüne koymaktadır.[244] Benzer bir durum İran'ın Suriye'deki dolaylı müdahalesi kapsamında yaptığı harcamalar ile Irak ve Afganistan işgalinin ABD ekonomisine olan maliyeti karşılaştırıldığında da görülmektedir. İran'ın harcamalarının 30 ila 100 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilirken, ABD Kongre Bütçe Ofisi'ne göre bu savaşların ABD için maliyeti 2,4 trilyon dolardır.[245]

İran dış politikasında dolaylı müdahalenin ekonomik faydaları dışında başka birtakım faydaları da bulunmaktadır. İlk olarak İran'ın devlet dışı aktörler ile geniş bir müttefik

---

[243] Jerome Donovan, *The Iran-Iraq War: Antecedents and Conflict Escalation*, 32 (London ; New York: Routledge, 2011), 40.

[244] İran'ın devlet dışı aktörlere sağladığı maddi destek resmi bütçe rakamlarına yansımadığından bu sayıya dahil etmek mümkün değildir. Fakat aradaki on kat fark düşünüldüğünde bu miktar eklense dahi İran'ın askeri harcamalarının rakiplerine göre çok daha az olduğu ortadadır. Ostovar, "The Grand Strategy of Militant Clients", 171.

[245] Marc Champion, "How Iran Pursues Its Interests Via Proxies and Partners", *Bloomberg*, 08 Ocak 2020, https://www.bloombergquint.com/quicktakes/how-iran-pursues-its-interests-via-proxies-partners-quicktake.

ağı kurmuş olması rakiplerine karşı etkili bir caydırıcılık unsuru oluşturmaktadır.[246] Örneğin bu anlamda Chubin, İran için Hizbullah'ın ABD ve İsrail'e karşı "faydalı bir baskı unsuru veya pazarlık kozu" olduğunu belirtmektedir.[247] Benzer şekilde Irak'taki Şii milisler ABD birliklerine, Yemen'deki Husiler ise Suudi Arabistan'a düzenli olarak saldırıda bulunmuştur. Vekil aktörler sayesinde İran'a yönelik bir tehdit, İDMO Komutan Yardımcısı Hüseyin Selami'nin deyimiyle, "düşman sınırlarına kadar genişletilebilecektir."[248] Dolayısıyla rakipleri İran'a yönelik bir girişimde bulunmadan önce bu vekil aktörleri de hesaba katmak zorunda kalmaktadır.

Dolaylı müdahale, doğrudan müdahalenin aksine vekil aktörler eliyle yürütüldüğü için İranlı yöneticilerin faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütmelerine ve ortaya çıkan faaliyetlerini inkâr etmelerine olanak sağlamaktadır. Örneğin Suudi Arabistan'ın ulusal petrol ve doğal gaz şirketi Saudi Aramco'nun petrol tesisine yapılan İHA saldırısını Yemen'deki İran destekli Husiler üstlenmiş olsa da İranlı yetkililer, bu olayın arkasında İran'ın olduğu iddialarını reddetmiştir.[249] Benzer şekilde İran, Irak'ta desteklediği milislerin ABD askeri üslerine yaptıkları birçok saldırıda da rolü olmadığını iddia etmiştir.[250] İDMO ve Kudüs Gücü'nün sahip olduğu geniş milis ağı eliyle yürütülen gizli faaliyetler, bu kurumların siyasi denetimden uzak olması nedeniyle örtülü şekilde yürütülebilmektedir.

İran'ın vekil aktörler eliyle dolaylı ve hatta gizli faaliyetler yürütmesi, İranlı yöneticileri hem İran halkına hem de uluslararası topluma hesap vermekten kurtarmaktadır. Ayrıca İran'ın çıkarlarına yönelik tehditlere karşı vekil aktörler ile dolaylı müdahaleyi tercih etmesi, İran-Irak Savaşı'ndaki gibi vatandaşların büyük zayiatlar vermesine de engel olmaktadır. Her ne kadar İran rejimi kuruluşundan itibaren şehitliği kutsayan bir kültür benimsemiş olsa da olası bir müdahalede sahada

[246] Guy Freedman, "Iranian Approach to Deterrence: Theory and Practice", *Comparative Strategy* 36, sy 5 (20 Ekim 2017): 400-412.
[247] Shahram Chubin, "Is Iran a Military Threat?", *Survival* 56, sy 2 (04 Mart 2014): 73.
[248] "If attacked, Iran would take war inside the enemy's borders", Iranian Students' News Agency (ISNA), 08 Eylül 2012, https://en.isna.ir/news/91061810836/.
[249] "Iran rejects US accusation over drone attacks on Aramco plants", Al Jazeera, 15 Eylül 2019, https://www.aljazeera.com/news/2019/9/15/iran-rejects-us-accusation-over-drone-attacks-on-aramco-plants.
[250] "Iran rejects any ties to Erbil rocket attack, condemns acts harming peace in Iraq", Press TV, 16 Şubat 2021, https://www.presstv.com/Detail/2021/02/16/645399/Khatibzadeh-Iran-Erbil-Kurdistan-Iraq-rocket-attack.

İranlı olmayan paramiliter gruplar ön planda olmaktadır.[251] Bu durum müdahalede verilen kayıplara karşı ülke içerisindeki tepkinin boyutunu azalttığı gibi olası bir başarısızlık durumunda da sorumluluğu reddetme fırsatı sunmaktadır.

Netice itibariyle vekalet savaşı gibi dolaylı müdahale yöntemleri, İranlı karar vericilerin hedeflerine doğrudan müdahalenin neden olabileceği ekonomik, siyasi ve sosyal maliyetlere katlanmadan ulaşma imkânı sağlamaktadır. İran'ın dolaylı müdahalesinin zamanla inkâr edilemez boyutlara ulaşarak doğrudan müdahaleye dönüştüğü Suriye İç Savaşı, dolaylı müdahalenin sağladığı faydaları göstermesi bakımından iyi bir örnektir. 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı'ndaki varlığını uzun bir süre reddeden İran, İDMO komutanı Hüseyin Hamadani gibi üst düzey komutanı dahil birçok askerinin öldürülmesi ve İran destekli paramiliter örgütlerin görüntülerinin medyaya yayılmasıyla Suriye'deki varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır.[252] İran'ın diğer ülkelerdeki askeri varlığının bu denli gün yüzüne çıkması hem ulusal hem de uluslararası tepkilere neden olmuştur. Bir taraftan bu müdahaleye ve vekil aktörlere aktarılan kaynak ülke içerisinde protestolara neden olurken[253] diğer yandan İran, komşuları başta olmak üzere birçok ülke tarafından yayılmacılık ile suçlanmıştır.[254]

[251] Örneğin 2016 yılında İDMO komutanı Aynullah Tebrizi, Suriye'de ölen 1200 askerin çoğunun Afganistan ve Pakistan'dan gelen paramiliter birliklerin üyesi olduğunu belirtmiştir. Ostovar, "The Grand Strategy of Militant Clients", 183.

[252] "IRGC admits to the role of Quds Force and Soleimani in suppression of Syrians", Iran International, 27 Haziran 2020, https://iranintl.com/en/world/irgc-admits-role-quds-force-and-soleimani-suppression-syrians.

[253] Ali Fathollah-Nejad, "Iranians respond to the regime: 'Leave Syria alone!'", *Al Jazeera*, 02 Mayıs 2018, https://www.aljazeera.com/opinions/2018/5/2/iranians-respond-to-the-regime-leave-syria-alone/.

[254] Donald Trump döneminde ABD, devlet dışı aktörlere sağladığı bu destekten dolayı İDMO ve Kudüs Gücü'nü "yabancı terör örgütleri" listesine dahil etmiştir. Kasım İleri, "ABD, İran Devrim Muhafızlarını terör örgütleri listesine aldı", Anadolu Ajansı, 08 Nisan 2019, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iran-devrim-muhafizlarini-teror-orgutleri-listesine-aldi/1445706.

3.1.2. İran'ın Siyasi Yapısının Vekalet Savaşındaki Rolü

İran'ın vekil aktörler eliyle dolaylı müdahale stratejisini benimsemesi, devrimci ideolojik söylemiyle olduğu kadar vekalet ilişkisi yürütebilecek asimetrik kapasiteye sahip İDMO ve Kudüs Gücü gibi devrimci kurumların İran siyasi yapısında önem kazanmasıyla da paralellik arz etmektedir. Bu söylem ve kurumların İran dış politikasında kazandığı etkinlik ise İran-Irak Savaşı esnasında şekillenmiştir.

İran-Irak Savaşı, tüm yüksek maliyetlerine rağmen İran'daki yeni rejimin oluşumu ve yapılanması için çeşitli fırsatlar sağlamıştır. İlk olarak Saddam Hüseyin'in İran'ı işgali, Şah'a yönelik yürütülen propagandanın bir benzeri ile toplumu konsolide etmeyi sağlamıştır. İranlı yöneticiler savaş ile 680 yılında gerçekleşen Kerbela Olayı arasında sembolik bir ilişki kurmuştur. Savaş'ın sloganlarından birisinin "her gün aşûra her yer Kerbela" olması bu durumu nitelemektedir. Bu bağlamda savaş, otoriter bir zalime (o gün Yezid bugün Saddam Hüseyin) karşı savaşan ezilmiş Müslüman ordusunun (Hz. Ali takipçileri) savaşı olarak tasvir edilmiştir. Bu nedenle İran saflarında savaşan askerler, Yezid tarafından kafası kesilen Hz. Hüseyin'in yolundan gitmek ile motive olmuşlardır.[255] Şehitlik kültürü, İran'ın askeri stratejisine dini bir boyut kazandırmıştır. Devrim ihracının da bir parçası olan bu şehitlik kültürü İran'a çıkarları doğrultusunda Şii toplulukları mobilize etme kuvveti sağlamıştır.[256] Bu sayede İran, Irak ve Suriye'deki kutsal Şii türbelerini seferberlik aracı olarak kullanabilmiştir.[257] Örneğin İran'ın, Irak güçlerini 1982 yılında kendi topraklarından çıkarıp savaşı bitirecek noktaya gelmişken saldırıya devam etmesinin motivasyonlarından birisi Şii türbeleri özgürleştirmek olmuştur.[258] Benzer şekilde IŞİD gibi radikal örgütler bu türbelere saldırdıklarında türbeleri savunmak maksadıyla

[255] Ostovar, *Vanguard of the Imam*, 38.
[256] Bu söylemin hem devrim hem de İran-Irak Savaşı'nda poster, pankart ve duvar resimleri ile nasıl bir propaganda aracı olarak kullanıldığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Dabashi ve Peter Chelkowski, *Bir Devrimi Sahnelemek: İran İslam Cumhuriyeti'nde Propaganda Sanatı*, çev. Ali Birer (İstanbul: The Kitap Yayınları, 2018).
[257] Isakhan, "The Islamic State Attacks on Shia Holy Sites and the 'Shrine Protection Narrative'".
[258] Bu dönemde savaşın önemli sloganlarından birisi "Kudüs'e giden yol Kerbela'dan geçer" olmuştur. Mohammad Ayatollahi Tabaar, "Factional Politics in the Iran–Iraq War", *Journal of Strategic Studies* 42, sy 3-4 (07 Haziran 2019): 494-95.

Lübnan'dan Pakistan'a kadar birçok Şii milis bölgeye taşınmış ve bu milislere "Kutsal Türbe Savunucuları" adı verilmiştir.[259]

İkinci bölümde değinildiği üzere İran, ezilen halklar üzerinden uluslararası sistemi dönüştürmeyi hedefleyen devrimci bir direniş söylemine sahiptir. Bu revizyonist söylem bir yandan İran'ın diğer devletler tarafından kuşkuyla karşılanmasına neden olurken diğer taraftan çeşitli ülkelerdeki ulus-altı ve ulus-ötesi aktörler ile vekalet ilişkisi geliştirmesi için elverişli bir zemin sağlamaktadır.

İran-Irak Savaşı'nın devrime öncülük eden İranlı din adamları için bir diğer faydası, savaşın yarattığı güvenlik ortamının çok sesli biçimde gerçekleşen devrimdeki farklı grupları tasfiye imkânı sağlamasıdır. Bu doğrultuda yeni rejim; ordu, güvenlik ve ekonomi bakanlıkları gibi kilit kurumları hızlıca tasfiye edebilmiş ve ikinci bölümde de değinilen dini denetim organlarını oluşturmuştur. Bu paralel kurumların İran siyasal yapısında kilit konumlara erişmeleri neticesinde bu kurumlar ile yakın bağları bulunan İDMO, Kudüs Gücü, Besic militanları ve çeşitli vakıflar gibi devrim ideolojisi çerçevesinde inşa edilen kurumlar da İran dış politika yapımında etkinliklerini arttırmıştır. Bu durum bu kurumların benimsediği dolaylı müdahale gibi stratejilerinin dış politikadaki önemini arttırmıştır.

Yeni rejimin devrimci söylem ve kurumlarının devlet dışı aktörler ile vekalet ilişkisi için oluşturduğu bu elverişli zemini geliştirme görevi ise İDMO ve Kudüs Gücü'ne verilmiştir. Ayetullah Hüseyin Ali Muntezeri, İDMO komutanlarına yaptığı konuşmada bu görevi şu şekilde belirtmiştir:

> Siz Muhafız kardeşler, İslam'ı ve İslam Devrimi'ni korumalısınız. Sizin çabalarınızla devrimimiz diğer ülkelere ihraç edilecektir. Devrimimizin ruhundan etkilenen bölge halklarının uyanmasını ve kendi devrimci hareketlerini başlatmalarını istiyoruz.[260]

İDMO, devrimin ardından İran'da ortaya çıkan sivil ayaklanmalar ve isyanlara karşı koymayı hedefleyen devrimci ve gönüllü militan örgütlerin tek bir çatı altında

[259] Devrim Rehberi Hamaney, Suriye'deki çatışmalarda hayatını kaybeden Kutsal Türbe Savunucuları'nın aileleriyle yaptığı bir görüşmede onları Abbasiler döneminde Hz. Hüseyin'in türbesini savunurken hayatını kaybedenlere benzetmiştir. "Without the defenders of the shrine, enemies would have come close to Imam Hussain's tomb", Mehr News, 24 Ocak 2018, https://en.mehrnews.com/news/139020/Without-the-defenders-of-the-shrine-enemies-would-have-come.

[260] Seliktar ve Rezaei, *Iran, Revolution, and Proxy Wars*, 7.

toplanmasıyla oluşturulmuştur.[261] Ansari bu nedenle İDMO'yu, Batılı anlamıyla disiplinli bir askeri organizasyondan ziyade kişiler ve bağlantıların, yapılardan daha önemli olduğu bir kardeşlik ağına benzetmektedir.[262]

Profesyonel bir ordunun aksine eğitim, deneyim ve teçhizat yönünden zayıf olan İDMO kendisini çok kısa bir süre içerisinde Irak ile konvansiyonel bir savaş içerisinde bulmuştur. Fakat İDMO tüm bu dezavantajlarına rağmen devrimci kitleleri şehitlik inancı gibi motivasyonlarla seferber edebilmiş ve savaştan büyük başarılar elde ederek çıkmıştır. Savaşta göstermiş olduğu başarılarına ek olarak sahip olduğu ideolojiden dolayı İDMO'nun devrimin güvenilir askeri kanadını temsil etmesi onu savaşın ardından girilen yapılanma döneminde ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda İDMO'nun üst düzey isimleri İran siyasetinde kritik noktalara gelmiş ve İDMO sağladığı bu ilişki ağı ile büyük çaplı askeri, ekonomik ve ticari sorumluluklar üstlenmiştir.[263] Bunun neticesinde İDMO, Ordu'ya nazaran daha yüksek bir bütçe ve daha büyük bir prestij kazanmış ve sivil denetimden uzak özerk bir yapı halini almıştır. Bu nedenle Ostovar İDMO'yu "bir güvenlik ve istihbarat servisi, bir sosyo-kültürel güç, kompleks bir endüstriyel holding" olduğu gerekçesiyle "farklı alanlara erişimi olan çok yönlü bir organizasyon" olarak tanımlamıştır.[264]

İDMO profesyonel bir ordunun kapasite ve organizasyon yapısından yoksun olduğu için tıpkı bu güçten yoksun olan devlet dışı aktörler gibi asimetrik savaş unsurlarını benimsemiştir. Örneğin İran-Irak savaşında, İran'ın toprak bütünlüğünü korumakla görevli olan Ordu geleneksel eski savaş taktikleri yürütürken İDMO düzensiz gönüllü birlikleri ile insan dalgaları gibi birçok gerilla savaşı taktiklerine başvurmuştur. Daha sonraki dönemde İDMO kurumsal bir yapı halini alarak düzenli bir ulusal ordu görünümü kazanmış olsa da asimetrik yeteneklerinin sağladığı faydalardan hala

---

[261] İran Silahlı Kuvvetleri ve İDMO ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Steven R. Ward, *Immortal: A Military History of Iran and Its Armed Forces* (Washington, DC: Georgetown Univ. Press, 2009); Kenneth Katzman, *The Warriors of Islam: Iran's Revolutionary Guard* (Boulder: Westview Press, 1993); Sinkaya, *The Revolutionary Guards in Iranian Politics*; Ostovar, *Vanguard of the Imam*.

[262] Ali Ansari, "The Revolution Will Be Mercantilized", *The National Interest*, sy 105 (2010): 50.

[263] Wright Smith, "'Our Defense Is a Holy Defense!' - The Iran-Iraq War and Its Legacy in Contemporary Iranian Factional Politics", *Journal of Georgetown University-Qatar Middle Eastern Studies Student Association* 2015 (Nisan 2015): 3.

[264] Ostovar, *Vanguard of the Imam*, 5.

yararlanmaktadır.[265] Nitekim rakiplerinin sayısal ve teknik üstünlüğünü gerekçe göstererek İDMO Komutanı Muhammed Ali Caferi de İran'ın güvenliği için İDMO'nun tıpkı Hizbullah'ın Lübnan'da İsrail'e uyguladığı gibi asimetrik savaş yeteneklerine başvuracağını belirtmiştir.[266]

Devrimci bir ideolojiye sahip olan İDMO'nun düzenli birliklerinin yanı sıra geleneksel olmayan yeteneklere de sahip olması İran'ın temel ulusal güvenlik hedefleri ile uyum içerisindedir. Zira İran'ın güvenlik stratejisi geleneksel ve asimetrik yeteneklerin kombinasyonuna dayalı *Mozaik Defans* adı verilen bir doktrine dayanmaktadır.[267] İran sahip olduğu sınırlı geleneksel askeri kapasitesi nedeniyle güvenlik hedeflerine ulaşmak için yeni savaşların önemli birer unsuru haline gelen devlet dışı aktörlerden etkili biçimde faydalanmaktadır. İDMO ise sahip olduğu asimetrik kapasitenin yanı sıra benimsemiş olduğu ideoloji ve anayasadan aldığı yetki neticesinde devlet dışı aktörler ile bu ilişkiyi tesis edecek araçlara sahiptir. Bu nedenle asimetrik kapasiteye sahip İDMO'nun İran siyasetinde baskın askeri güç haline gelmesi *Mozaik Defans* stratejisi içerisinde onun benimsediği asimetrik yöntemlerin geleneksel yöntemlere tercih edilmesine katkıda bulunmuştur.

İDMO'nun devlet dışı aktörler ile vekalet dahil çeşitli ilişkiler geliştirmesinde en etkili enstrümanı 1990 yılında kurulan Kudüs Gücü'dür. Devrim Rehberi Hamaney Kudüs Gücü'nün hedefini "tüm Dünya'da Hizbullah hücreleri kurmak" olarak belirtmiştir.[268] Benzer şekilde İDMO Komutanı Caferi de Kudüs Gücü'nün misyonunu "İslami hareketlere yardım etmek, İslam Devrimi'ni yaymak ve tüm dünyada ezilen ve

[265] Bu dönemde benimsenen stratejilerin etkisi bugün İDMO'nun kara, deniz ve hava kuvvetlerinde görülmektedir. "Iran military power".
[266] Alireza Nader, "Profile: Revolutionary Guards Chief Gen. Jafari", *The Iran Primer*, 21 Ocak 2013, https://iranprimer.usip.org/discussion/2013/jan/21/profile-revolutionary-guards-chief-gen-jafari.
[267] Merkezinde caydırıcılık bulunan Mozaik Savunma doktrini, olası bir çatışma durumunda İran'ı savunmak için savaşı olabildiğince düşman topraklarına yakınlaştırma anlamına gelir. Doktrin balistik füze gibi geleneksel güç unsurlarının yanı sıra devlet dışı aktörler ile geliştirilen asimetrik güç yeteneklerine de vurgu yaptığı için hibrit bir yapıdadır. Ayrıca İran'ın güvenlik stratejisi için ileri savunma *(forward defence)* ve saldırgan savunma *(offensive defence)* kavramları da kullanılmaktadır. Mozaik Defans doktrini ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. D.W. Smith, "Iran: An Examination of the 'Mosaic Defense' in a Conflict With the West" (Master Tezi, Canadian Forces College, 2013).
[268] Mohammed Alyahya, "Iran Has Been at War for 40 Years", *Wall Street Journal*, 27 Mayıs 2019, https://www.wsj.com/articles/iran-has-been-at-war-for-40-years-11558989257.

Lübnan, Suriye ve Irak gibi ülkelerde yardıma ihtiyacı olan insanların direnişini desteklemek" olarak tanımlamıştır.[269]

İDMO'nun üst düzey isimlerinin devlet dışı aktörler ile ilişkisi devrimden önceye dayanmaktadır. Fakat Kudüs Gücü'nün kurulması ile birlikte bu bireysel ilişkiler kurumsal bir düzleme taşınmış ve bir devlet politikası haline gelmiştir. Kudüs Gücü kuruluşundan itibaren Ortadoğu, Afrika, Orta Asya, Latin Amerika gibi dünyanın dört bir yanında faaliyetler göstermiştir. Bu doğrultuda Kudüs Gücü vasıtasıyla İran, birçok devlet dışı aktör ile uluslararası çapta ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkiler neticesinde "Direniş Ekseni"nin bir parçası olarak görülen bu aktörlere askeri eğitim, silah ve finansal yardım, güvenli sığınak ve ideolojik destek sağlanmıştır. Bunun neticesinde İran, bir taraftan uluslararası sistemden izole olurken diğer yandan devlet dışı aktörler ile geniş bir vekil ağına erişmiştir.

3.1.3. Ortadoğu'nun Siyasi Yapısının Vekalet Savaşındaki Rolü

İran'ın devlet dışı aktörler ile etkili bir caydırıcı güce erişmesi, İran'ın siyasal yapısının bu ilişkiye elverişli olması kadar Ortadoğu'nun zayıf devlet yapısıyla da ilgilidir. Zira Ortadoğu'daki ulus devletlerin çoğu sömürge sonrası dönemde ulus bilincini oluşturan aşağıdan yukarıya bilinçten yoksun olarak dışsal faktörler tarafından inşa edilmiştir.[270] Bu nedenle birinci bölümde değinildiği gibi bu devletlerde ulus bilinci, din ve mezhep gibi ulus-ötesi, kabile ve akrabalık gibi ulus-altı kimliklerin üzerinde bir yer edinemediği için devlet egemenliği de tek bir elde toplanamamıştır. Halliday Ortadoğu'daki bu devletleri "düşük düzeyli egemenlik" olarak kavramsallaştırmakta ve bu durumun bölgesel bir norm haline geldiğini belirtmektedir.[271] Bölge hakimiyeti ve toplumsal meşruiyeti zayıf rejimlere neden olan bu durum neticesinde, mevcut ulus-

[269] "Tehran's strategic intent", içinde *Iran's Networks of Influence in the Middle East* (International Institute for Strategic Studies (IISS), 2019), https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-03-ch-1-tehrans-strategic-intent.

[270] Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Hecan, "The Legacy of Statehood and its Looming Challenges in the Middle East and North Africa", Valdai Papers, Kasım 2015, 4, https://valdaiclub.com/files/11413/.

[271] Fred Halliday, "The Middle East and Conceptions of 'International Society'", içinde *International Society and the Middle East,* ed. Barry Buzan ve Ana Gonzalez-Pelaez (London: Palgrave Macmillan UK, 2009), 15-17.

altı ve ulus-ötesi kimliklere sahip devlet dışı aktörler, bu otorite boşluğunu doldurmak için devletler ile rekabete girebilecek otonom yapılar halini almıştır.[272]

Ortadoğu'daki devletlerin hali hazırda zayıf olan egemenlikleri, devletler arası savaşlar, ABD'nin 2003 yılındaki Irak İşgali ve Arap Baharı gibi gelişmeler ile daha da yıpranmıştır. Bu durum mevcut rejimlere karşı devlet dışı aktörlerin etkinliklerini daha fazla arttırmalarına neden olmuştur. Ayrıca Ortadoğu'daki statükoyu sarsan bu gelişmeler, İran'ın revizyonist devrimci söylemini güçlendirmekte ve devlet dışı aktörler ile olan ilişkilerini geliştirme imkânı da sağlamaktadır. Bu nedenle İran'ın vekil ilişkisi geliştirdiği her bölgede bu güç boşluğundan faydalandığı görülebilir.

İran'ın devlet dışı aktörler ile kurmuş olduğu ilişkilerde Hizbullah ile var olan ilişkisi rol model olarak değerlendirilmektedir. Hizbullah, din ve mezhep temelli bir sistem üzerine inşa edilen Lübnan'da Şii Müslümanların temsilcisi olarak 1982 yılında kurulmuştur. Hizbullah, Lübnan'daki zayıf devlet egemenliğinin doğurduğu güç boşluğundan faydalanarak "devlet içinde devlet" şeklinde değerlendirilecek bir konuma erişmiştir.[273] Bu nedenle bugün Hizbullah yalnızca kendi düzenli birliklerine sahip silahlı bir örgüt değil aynı zamanda meclis ve bakanlar kurulunda ağırlığı olan bir yapıya dönüşmüştür ve eğitim, sağlık ve tarım gibi sosyal yaşamın birçok alanında devlet ile rekabet edecek boyutta faaliyetler göstermektedir.[274]

İranlı yöneticilerin Lübnan'daki Şiiler ile ilişkisi devrimden önceye dayanıyor olsa da[275] 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ın güneyini işgali, İran'a buradaki aktörler ile vekalet ilişkisi kurmak için fırsat doğurmuştur. İran, 1500 İDMO görevlisini Bekaa Vadisi'ne göndererek buradaki direnişçileri askeri ve finansal açıdan desteklemiş ve

[272] Anthony Vinci, "Anarchy, Failed States, and Armed Groups: Reconsidering Conventional Analysis", *International Studies Quarterly* 52, sy 2 (Haziran 2008): 298.
[273] Hussain Abdul-Hussain, "Hezbollah: A State Within a State", *Hudson Institute*, 21 Mayıs 2009, https://www.hudson.org/research/9801-hezbollah-a-state-within-a-state; Dominique Avon ve Anaïs-Trissa Khatchadourian, Ayrıca Hizbullah ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Hezbollah: A History of the "Party of God"*, çev. Jane Marie Todd (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012).
[274] Ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph Daher, *Hezbollah: The Political Economy of Lebanon's Party of God* (London: Pluto Press, 2016).
[275] Örneğin İran'ın ilk savunma bakanı Mustafa Çamran devrimden önce Lübnan'da Şii din adamı Musa Sadr'ın lideri olduğu Emel örgütünün kurulmasına katkıda bulunmuş ve İsrail'e karşı faaliyetler yürütmüştür. Bu anlamıyla Çamran'ın faaliyetleri Hizbullah'ın kuruluşuna da zemin hazırlamıştır.

ayrıca ideolojik eğitim sağlamıştır. Bugün İran'ın en güçlü vekil ilişkisine sahip olduğu Hizbullah'ın, İDMO'nun 1982 yılında göndermiş olduğu görevlilerin çabalarından doğduğuna inanılmaktadır.[276] Günümüzde İran'ın Hizbullah'a sağladığı yıllık mali desteğin 60 ila 200 milyon dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir.[277] Hizbullah lideri Hasan Nasrallah İran'dan aldıkları desteği şu şekilde açıklamaktadır:

> Hizbullah'ın stokları, maaşları, harcamaları, ile ürünleri, içecekleri, silahları ve füzeleri İran tarafından finanse edilmektedir. İran'ın parası olduğu müddetçe bizim de paramız olacaktır.[278]

Bu girişim devrimi ihraç etme ve İsrail gibi bölgesel rakipleri caydırma imkânı da sağladığı için sadece Hizbullah ile sınırlı kalmamış; Hamas ve İslami Cihad gibi Filistinli direniş gruplarıyla da ilişkiler geliştirmeye olanak sağlamıştır.

İran'ın Irak'taki devlet dışı aktörler ile sahip olduğu ilişkiler de Lübnan'daki gibi zayıf devlet egemenliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan güç boşluklarının ürünüdür. İran ortak sınırı, kültürel ve dini yakınlığı nedeniyle tarih boyunca Irak iç siyasetinde etkili olmaya çalışmıştır. Bu nedenle İran, Şah döneminde dahi baskıcı Baas Rejimi tarafından dışlanan, siyasi temsiliyeti ve ulusal aidiyeti zayıf Şii ve Kürt gruplar üzerinde etkiye sahiptir. Bu grupların bazıları İran-Irak Savaşı'nda Saddam Hüseyin'e karşı İran saflarında savaşmıştır.[279] Savaşın ardından ise İran, Iraklı muhalifler için güvenli bölge görevi görmüş ve birçok milis bu dönemde İran'da askeri ve ideolojik eğitim almıştır.

ABD'nin Irak'ı işgali ile oluşan Saddam sonrası güç boşluğu, İran'ın Lübnan'dakine benzer şekilde devlet dışı aktörler ile vekalet ilişkilerini güçlendirme imkânı sağlamıştır. İran, bu devlet dışı aktörleri ABD işgaline karşı silahlandırıp eğiterek silah ve finans desteği sağlamıştır. Örneğin bu destek sayesinde Asaib Ehli'l Hak adlı örgüt beş yıl içerisinde ABD ve koalisyon güçlerine altı binden fazla saldırıda bulunduğunu

---

[276] Maysam Behravesh, "Iran's Unconventional Alliance Network in the Middle East and Beyond", Policy Paper (Middle East Institute (MEI), Nisan 2020), 5, https://www.mei.edu/sites/default/files/2020-04/Iran%27s%20Unconventional%20Alliance%20Network.pdf.

[277] "Mapping Militant Organizations", Hezbollah (Stanford University, Temmuz 2019), https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/hezbollah.

[278] "In First, Hezbollah Confirms All Financial Support Comes from Iran", *Al Arabiya*, 25 Haziran 2016, https://english.alarabiya.net/features/2016/06/25/In-first-Hezbollah-s-Nasrallah-confirms-all-financial-support-comes-from-Iran.

[279] Pierre Razoux, *The Iran-Iraq War*, çev. Nicholas Elliott (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2015), 182.

belirtmiştir.[280] Irak'ın Saddam sonrası yeniden yapılanma sürecinde İran'ın desteklediği Bedir Tugayları gibi örgüt üyelerinin güvenlik güçlerine dahil edilmesi ve İran'a yakın bir Irak hükümeti kurulmasıyla İran, Irak siyasetinde kilit bir role erişmiştir.[281] 2011 yılında ABD'nin Irak'tan çekilme kararı ise İran'ın etkisini daha da arttırmasını sağlamıştır.

IŞİD'in 2014 yılında Irak'ın en büyük şehri olan Musul dahil olmak üzere Irak topraklarının üçte birini ele geçirmesi Sünni, Şii ve Kürt ayırmaksızın Irak'taki birçok kesimi harekete geçirmiştir. Irak merkezi hükümetinin IŞİD karşısında etkisiz kalması ve güvenlik aygıtın çökmesi ise devlet dışı aktörlerin alternatif olarak ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu seferberlik neticesinde binlerce gönüllü milis paramiliter örgütlere katılmıştır. Irak'ta devlet dışı aktörler tarafından doldurulan bu güç boşluğu İran'ın buradaki vekalet savaşı stratejisine elverişli bir zemin hazırlamıştır.

Sahip olduğu Şii karşıtı ideoloji ile IŞİD'in Irak'taki Şii nüfuslu bölgeleri ve Şii türbelerini hedef alması ile Iraklı dini lider Ayetullah Sistani, yayınladığı fetva ile tüm Müslümanları IŞİD'e karşı cihada davet etmiştir.[282] Haşdi Şabi *(Halk Seferberlik Güçleri)* çatısı altında birleştirilen bu milis örgütler İran'ın en etkili dolaylı müdahale araçlarından birisi olmaktadır. Zira bu örgütlerin çoğu *velayet-i fakih* teorisini benimsemektedir ve İran tarafından desteklenip silahlandırılmıştır. Örneğin Haşdi Şabi içerisindeki en güçlü örgütlerden birisi olan Ketaib Hizbullah'ın lideri Ebu Mehdi Mühendis, Haşdi Şabi'nin saha operasyonlarını kumanda etmekle görevlendirilmiştir.[283] Ayrıca çeşitli sosyal medya mecralarında Mühendis'in bu operasyonları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ile birlikte denetlediği

---

[280] Sam Wyer, "The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq", Middle East Security Report (Washington, DC: Institute for the Study of War, Aralık 2012), 9, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ResurgenceofAAH.pdf.

[281] Michael Eisenstadt, Michael Knights, ve Ahmed Ali, "Iran's Influence in Iraq: Countering Tehran's Whole-of-Government Approach", Policy Focus (Washington, DC: the Washington Institute for Near East Policy, Nisan 2011), 6-8.

[282] Michael Eisenstadt, "Iran and Iraq", *The Iran Primer*, 05 Ekim 2010, https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-iraq.

[283] Mühendis'in İDMO ve Kasım Süleymani ile ilişkisi geçmişe dayanmaktadır. Mühendis'in 1983 yılında İDMO'nun Kuveyt'te düzenlediği saldırılarda dahli olduğu iddia edilmektedir. Bilgay Duman ve Göktuğ Sönmez, "Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü", içinde *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Örgütler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, 2. bs (İstanbul: SETA, 2019), 244-49.

fotoğraf ve videolar da bulunmaktadır.[284] Haşdi Şabi'nin IŞİD ile mücadelede gösterdiği başarı ülke içerisindeki prestijini arttırmış ve örgüt, IŞİD sonrası dönemde meclisin aldığı karar ile devletin askeri gücü halini alarak kurumsallaşmıştır. Fakat bu durum Haşdi Şabi'nin İran ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Irak'ta bir takım iç karışıklıklara neden olmaktadır.[285]

Arap Baharı da Irak İşgali gibi Ortadoğu'daki statükoyu sarsan bir diğer önemli gelişmedir. 2010 yılında işsizlik, eşitlik ve özgürlük gibi toplumsal taleplerle Ortadoğu'nun dört bir yanında başlayan gösteriler kısa bir süre içerisinde birçok ülkede ayaklanma ve silahlı isyanlara dönüşmüştür. Ortadoğu'daki merkezi hükümetlerin yaşadığı bu siyasi istikrarsızlık ve devlet dışı aktörlerin yükselişi, İran'ın vekalet ilişkilerini güçlendiren elverişli bir ortam sunmuştur.

İranlı yöneticiler başlangıçta Arap Baharı'nı İran İslam Devrimi'nin devamı olarak görmüş ve ayaklanmaları "İslami Uyanış" ve "İslam Baharı" gibi kavramlarla açıklamışlardır.[286] Devrim Rehberi Hamaney bu ülkelerdeki ayaklanmaların temel sebebinin İran İslam Devrimi'ndeki gibi "yöneticilerin icraatları nedeniyle halkta oluşan aşağılanma duygusu" olduğunu belirtmiştir.[287] Bu nedenle ayaklanmaların Ortadoğu'daki mevcut sistemin neden olduğu toplumsal sorunları ortadan kaldıracak alternatif bir siyasal sistem oluşturması hedeflenmiştir. Mısır ve Tunus'taki gibi köklü monarşilerin halk ayaklanmalarıyla yıkılmaları ve İslamcı siyasi partilerin güçlenmesi bu uyanışın birer simgesi olarak değerlendirilmiştir.

İran'ın "İslami Uyanış" söylemi; müttefiki Suriye rejiminin yıkılma tehlikesi, Mısır'daki darbe, Kaddafi'nin ölümü ve Şii karşıtı radikal grupların güç kazanmasıyla önemini yitirmiştir. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen İran bölgedeki mevcut siyasal krizlerden faydalanarak devlet dışı aktörler ile ilişkilerini güçlendirmeye devam

[284] Ayrıca Mühendis, ABD'nin 2 Ocak 2020'de Irak'taki füze saldırısıyla hedef aldığı Kasım Süleymani ile birlikte hayatını kaybetmiştir. Thomas Joscelyn ve Bill Roggio, "Newly released interrogation files demonstrate Iran's long game in Iraq", *Long War Journal*, 30 Ağustos 2018, https://www.longwarjournal.org/archives/2018/08/newly-released-interrogation-files-demonstrate-irans-long-game-in-iraq.php.

[285] "Iraq militia commander arrested under 'anti-terrorism' law", *Al Jazeera*, 26 Mayıs 2021, https://www.aljazeera.com/news/2021/5/26/iraq-militia-commander-arrested-under-anti-terrorism-law.

[286] Uzun, "'The Axis of Resistance': The Role of Religion in Iranian Foreign Policy", 233.

[287] "Leader Leads Tehran Friday Prayers", 05 Şubat 2011, https://english.khamenei.ir/news/1407/Leader-Leads-Tehran-Friday-Prayers.

etmiştir. İran bu süreçte Suriye, Irak ve Yemen'deki devlet dışı aktörlere sağladığı destek ile bu aktörleri askeri gücünün bir uzantısı haline getirmiştir.[288]

Sonuç olarak Kudüs Gücü'nün elde ettiği bu geniş nüfuz ağı ile İran, hem hayati hem de arzulanan çıkarlarına yönelik kazanımlar elde etmektedir. Birçok açıdan daha az maliyetli ve görece inkâr edebilirlik sağlayan vekalet ilişkisi, bir taraftan İran'a teknik ve sayı bakımından kendisinden üstün rakiplerine karşı etkili bir caydırıcı güç sağlayarak ulusal güvenliğine yönelik tehditleri engellemekteyken diğer yandan ise revizyonist dünya görüşünü ihraç etme fırsatı sunup bölgesel bir güç olmasını sağlamaktadır. Bu stratejinin İran dış politikasında yer edinip başarıya ulaşması ise devrimci bir ideolojiye sahip İran'ın siyasi yapısı ve kurumları ile Ortadoğu'nun parçalı devlet yapısı arasındaki uyum sayesinde mümkün olmuştur.

3.2. IRAK VE HAŞDİ ŞABİ

3.2.1. Tehdit: IŞİD ve İdeolojisi

IŞİD 2014 yılında Musul şehrini ele geçirip halifelik ilan etmesiyle dünya kamuoyunda gündeme gelmiş olsa da örgütün Irak'taki temelleri çok daha eskiye dayanmaktadır. Geçmişi Tevhid ve Cihat Örgütü, Irak el-Kaide'si, Mücahitler Şura Konseyi gibi örgütlere dayanan IŞİD, bugünkü adını ve yapısını 2013 yılında almıştır.[289] IŞİD de tıpkı diğer devlet dışı aktörler gibi Ortadoğu'daki parçalanmış siyasetin bir sonucudur.[290] Bu anlamda IŞİD, Irak'taki güç boşluğundan faydalanmış ve yine devlet egemenliği ve meşruiyetinin zayıf veya çökmüş olduğu Suriye, Libya ve Yemen gibi ülkelerde varlık gösterebilmiştir. ABD ve Koalisyon Güçleri'nin Irak işgalinden sonra ülkeyi Baasçı rejimden arındırmak için başlattığı sürece *(De-*

[288] Ostovar, "The Grand Strategy of Militant Clients", 175.
[289] Örgüt, 2014 yılında lideri Ebu Bekir el-Bağdadi adına Musul'da hutbe okutup hilafet ilan edince "İslam Devleti" adını kullanmaya başlamış olsa da literatürde daha yaygın olarak kullanıldığı için bu çalışmada da IŞİD ismi tercih edilmiştir.
[290] IŞİD'in Irak'ta ortaya çıkmasına neden olan dinamikler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fawaz A. Gerges, *ISIS: A History* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017), 98-128.

Ba'athification) tepki olarak ortaya çıkan örgüt, dünyanın birçok bölgesinden gelen yabancı savaşçıların da katılımıyla ulus-ötesi bir hal almıştır.[291]

Selefiliğin radikal kolunu temsil eden IŞİD, mezhepçi ve tekfirci bir anlayış benimsemiştir. Tekfir, "Müslüman olarak bilinen kişi hakkında kafir hükmü vermek" anlamına gelir ve katı kurallara bağlanmıştır.[292] Fakat IŞİD dar ve radikal bir dini anlayış ile tekfir kavramının anlamını genişleterek kullanmaktadır.[293] Bu sayede kendi idaresini ve ideolojisini benimsemeyenleri mürted[294] ilan ederek onları cezalandırmayı meşrulaştırmaktadır. Bu bakış açısı ile örgüt, başta Şiiler olmak üzere kendisine biat etmeyen Müslümanlara ve diğer aşiretlere karşı şiddete başvurmuş, onların ibadethanelerine, evlerine ve iş yerlerine saldırılar düzenlemiştir.[295]

IŞİD'in bu dar İslam yorumu, Irak'taki stratejisinde de belirleyici olmuştur. Zira örgütün "kurucu babası" olarak kabul edilen Irak el-Kaidesi lideri Ebu Musab el-Zarkavi'ye göre Sünnilerin Irak'ta kaybettiği güç ve prestiji geri kazanmasının yolu Şiilere saldırarak Sünnileri provoke edecek bir iç savaş başlatmaktır. Ona göre "ancak (Şiilerin) bir mezhep savaşı arenasına çekilmesi başarılırsa, yaklaşan tehlikeyi ve yok edici bir ölümü hissedecekleri için aralarındaki gafil Sünnileri uyandırmak mümkün olacaktır."[296] Bu bakış açısıyla IŞİD, Irak'ta Şiilere, Şii cami ve türbelere yönelik insanlık dışı eylemlerde bulunmuştur. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün de onayladığı 770 Şii'nin toplu infazı bu vahşetin boyutunu ortaya koymaktadır.[297]

---

[291] Örgüt işgalden sonraki yapılanma sürecinde Şiilerin Irak siyasetinde söz sahibi olmasına da karşı çıkmıştır. 2011 yılında ABD ve Koalisyon güçlerinin Irak'tan çekilmesi ile de Irak'taki etkinliğini arttırmıştır.

[292] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir.

[293] Graeme Wood, "What ISIS Really Wants", *The Atlantic*, Mart 2015, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/03/what-isis-really-wants/384980/.

[294] Mürted, Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslam dininden çıkması anlamına gelmektedir. "Dönmek, geri çevirmek" anlamındaki *"ridde"* kelimesinden kökünden türemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan İnce, "Ridde", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), ttps://islamansiklopedisi.org.tr/ridde#1.

[295] Hanifi Şahin, "Dabiq Dergisi Bağlamında IŞİD'in Şiilik Algısı", *Turkish Journal of Shiite Studies* 1, sy 2 (31 Aralık 2019): 186.

[296] Michael Weiss ve Hassan Hassan, *ISIS: Inside the Army of Terror* (Regan Arts, 2015), 21.

[297] Weiss ve Hassan, 22.

3.2.2. Vekil Aktör: Haşdi Şabi

Haşdi Şabi, Iraklı dini lider Ayetullah Sistani'nin cihad fetvasıyla IŞİD'e karşı savaşmak üzere bir araya gelen örgütlerin oluşturduğu bir çatı örgüttür. Yaklaşık 90 bin gönüllü milisin katıldığı tahmin edilen Haşdi Şabi, içerisinde 50'den fazla farklı örgüt barındırsa da[298] örgüt içerisinde üç ana ideolojik gruptan söz edilebilir.

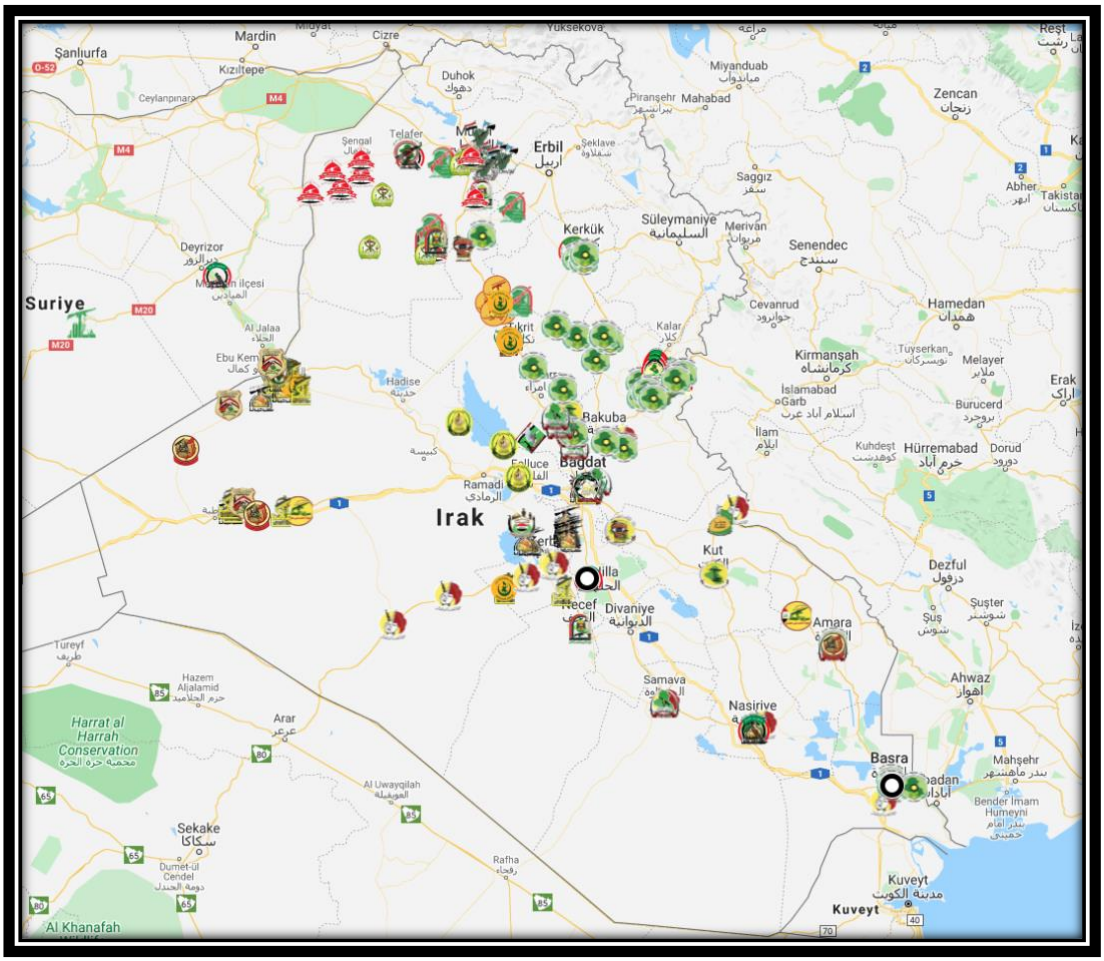

Harita 3. Haşdi Şabi Çatısı Altındaki Örgütlerin Irak'taki Dağılımı[299]

Haşdi Şabi içerisindeki ilk grup *velayet-i fakih* teorisini benimsemiş ve Devrim Rehberi Hamaney'e bağlılık yemini etmiş Ketaib Hizbullah, Bedir Tugayları, Ketaib Seyid'uş-Şüheda ve Horasan Tugayları gibi örgütlerdir. Bu örgütler Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani tarafından kapsamlı şekilde silahlandırılıp denetlendiği

[298] Eisenstadt, "Iran and Iraq".

[299] Harita Nisan 2019 ve Nisan 2020 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Phillip Smyth, *The Shia Militia Mapping Project* (The Washington Institute For Near East Policy, 20 Mayıs 2019), https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/shia-militia-mapping-project.

için halk arasında *Haşdi Süleymani* olarak anılmaktadır.[300] Bu örgütler Haşdi Şabi içerisinde İran tarafından hem askeri hem finansal açıdan en yoğun şekilde desteklenen grup olduğu için örgüt içerisindeki en etkili ve deneyimli gruptur. Haşdi Şabi içerisindeki bir diğer grup Mukteda es-Sadr öncülüğündeki Seraya es-Selam olarak bilinen Barış Tugayları'dır. Bu örgüt 2008 yılında kendini askıya almış olan Mehdi Ordusu'nun yeniden örgütlenmiş halidir. Mehdi Ordusu Irak'ın ABD işgaline karşı gösterdiği direniş ile güçlü bir deneyim kazanmıştır ve bu nedenle Irak'ta geniş bir tabana sahiptir. Bu deneyim Barış Tugaylarının IŞİD'e karşı hızlıca mobilize olmasına ve etkili bir mücadele sergilemesine neden olmuştur.[301] Haşdi Şabi içerisindeki son grup ise dini bir motivasyon ile Ayetullah Sistani'nin fetvasına cevap veren Ali Ekber Tugayı ve Abbas Tugayları gibi örgütlerdir. Sistani yanlısı bu örgütlerin genel amacı Kerbela, Necef ve Samarra'daki kutsal mekanların savunulmasıdır. Bu örgütler büyük ölçüde askeri anlamda deneyimsiz genç militanlardan oluşmaktadır ve IŞİD tehlikesinin ardından Irak siyasetine dahil olma konusunda isteksizlerdir.[302] Bu örgütler dışında birçok Iraklı Hristiyan, Sünni Arap ve Şii Türkmen paramiliter grup da farklı motivasyonlar ile Haşdi Şabi çatısı altında faaliyet göstermiştir. Fakat bu gruplar Haşdi Şabi'nin ideolojisini ve niteliğini etkileyecek ölçekte değildir.

İran'ın desteğine yönelik örgüt içeresinde çeşitli bölünmeler olsa da[303] genel olarak Haşdi Şabi'nin İran destekli bir paramiliter örgüt olduğu söylenebilir. Zira örgütün hem askeri hem de finansal idaresi Ketaib Hizbullah ve Bedir Tugayları gibi İran destekli örgüt liderlerinin kontrolündedir.[304] İran, sağladığı destek sayesinde siyasi olarak motive olmuş yerel aktörlerden oluşan Haşdi Şabi ile hiyerarşik bir ilişki geliştirdiği için İran ile Haşdi Şabi arasındaki bu ilişki vekalet ilişkisine örnek teşkil etmektedir.

---

[300] Joost Hiltermann, "Iraq: The Clerics and the Militias", 13 Ekim 2015, https://www.nybooks.com/daily/2015/10/13/iraq-clerics-militias/.
[301] Renad Mansour ve Faleh A. Jabar, "The Popular Mobilization Forces and Iraq's Future" (Carnegie Endowment for International Peace, Nisan 2017).
[302] Ezgi Uzun, "Iran's Foreign Policy in Iraq and Syria after 2011", Young Academics Program Analysis Paper Series (Global Relations Forum (GRF), Ocak 2020), 19.
[303] Haşdi Şabi içindeki fikir ayrılıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Alaca, "Sistani versus Khamenei on Iraq's Hashd al-Sha'abi", *LSE Blogs*, 03 Nisan 2020, https://blogs.lse.ac.uk/mec/2020/04/03/sistani-versus-khamenei-on-iraqs-hashd-al-shaabi/.
[304] Ayrıca Uzun, İran destekli milislerin Haşdi Şabi içerisinde %62'lik bir oranı kapsadığını belirtmiştir. Uzun, "Iran's Foreign Policy in Iraq and Syria after 2011", 20-21.

3.2.3. Irak'taki Vekalet Savaşının Motivasyonları

IŞİD'in Irak'taki yükselişi İran'ın hem hayati hem de arzulanan çıkarlarına yönelik tehdit oluşturmuştur. Bunun en büyük nedenlerinden birisi IŞİD'in sahip olduğu tekfirci anlayışın Şiilik ve İran'a karşı olan tutumudur. Bu bakış açısı örgütün yayın organı olan *Dabiq* dergisinde isimsiz yayınlanan bir makalede görülebilir. Devrim Rehberi Hamaney'in resminin altında *"Düşmanını Tanı: Safeviler Kimdir?"* alt başlığıyla yayınlanan makalede Şiiliğin tarihi incelenmiştir. Örgüt bu makalede diğer yayınlarında olduğu gibi Şiilik için Rafızilik[305]; İran için ise Safevi tabirlerini kullanmaktadır. Bu bağlamda makaleye göre bugün İran, Şah İsmail dönemindeki gibi Ehl-i Sünnet'i "Şiileştirmekte" ve "Persçiliği" yaymaktadır. Makalede Şiilik ve İran arasındaki ilişki Roma İmparatorluğu'na şu şekilde benzetilmiştir:

> Roma İmparoturluğu'nun hiçbir zaman tam olarak çökmeyip yeni isimlerle ortaya çıkması gibi Safeviler de İran merkezli olarak her zaman gelişti ve Ehl-i Sünnet'i ortadan kaldırmak ve onları mürted bir nüfus ile değiştirmek amaçlarından hiçbir zaman vazgeçmediler.[306]

Ayrıca yayınlarında düşmanlarını Haçlılar ve Rafiziler olarak kategorize eden IŞİD; İran'ı, Şah İsmail'in "Haçlılar" ile yaptığı gibi, Irak işgalinde ABD ile işbirliği yapmakla suçlamaktadır.[307] Tüm bu gerekçeler ile IŞİD'in ideolojisine göre Şiilik şirk sayılmış ve İran onun merkezi olarak görülmüştür.

IŞİD'in Irak'taki yükselişi İran'ın ulusal güvenliğine birçok açıdan tehdit teşkil etmektedir. İlk olarak İran, sınırındaki IŞİD'in varlığını doğrudan bağımsızlığına yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Zira örgüt yayınlarında birçok kez İran'ı topraklarına saldırmak ile tehdit etmiştir. Örneğin 36 dakikalık *"Fars Toprakları: Dünden Bugüne"* adlı videoda Farsça konuşan birisinin "İran'ı fethedeceğiz ve eskisi gibi Sünni Müslüman milletine iade edeceğiz" dediği görülmektedir.[308] Bu tehdit

---

[305] Rafızi kelimesi "terketmek, bırakmak ve ayrılmak" anlamına gelen *"rafz"* kökünden türemiştir. Hz. Ali dışındaki halifeleri reddettmelerinden dolayı Şiiler için kullanılan bu kelime genellikle aşağılayıcı bir anlamda kullanılmaktadır. Kelimenin kökeni ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Râfizîler", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), https://islamansiklopedisi.org.tr/rafiziler.

[306] Şahin, "Dabiq Dergisi Bağlamında IŞİD'in Şiilik Algısı", 191-92.

[307] Recep Tayyip Güler vd., "Deaş: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", içinde *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Örgütler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, 2. bs (İstanbul: SETA, 2019), 472-73.

[308] "ISIS releases video, threatening Iran", *Tehran Times*, 30 Mart 2017, https://www.tehrantimes.com/print/412215/ISIS-releases-video-threatening-Iran.

karşısında İran Cumhurbaşkanı Ruhani, Kerbela ve Necef'in düşmesinin İran'a doğrudan müdahaleyi tetikleyeceğini belirtmiştir.[309] Nitekim IŞİD'in Tahran'daki meclis binasına ve Ayetullah Humeyni'nin türbesine yönelik gerçekleştirdiği saldırılar bu tehditlerin yersiz olmadığını göstermiştir. Aynı zamanda IŞİD'in İran'daki azınlık Sünnilere yönelik cihad çağrısının da ülke içerisinde karışıklığa sebep olma riski de bulunmaktadır.

Irak'ın toprak bütünlüğü İran için kritik bir önem taşımaktadır. Elkhamri'ye göre Irak, geçmişte İran'a yönelik askeri saldırılardaki işgal güzergahı olduğundan İranlı yöneticiler için ilk savunma hattı olarak kabul edilmektedir.[310] Bu nedenle İran, tarih boyunca Irak'ın iç siyaseti ile yakından ilgilenmiş ve Irak'ın stratejik kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye gayret göstermiştir. Dolayısıyla IŞİD'in Irak'taki otoritesi, Saddam rejimine benzer şekilde hem İran'ın sınırını savunmasız bırakma hem de Irak'taki sağlamış olduğu etkinliği ortadan kaldırma riski taşımaktadır. Ayrıca Goodarzi'ye göre IŞİD'in yükselişi, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY)'nin bağımsızlığını ilan etme riski taşıdığı için İran'ı endişelendirmektedir. Bu endişenin sebebi IKBY'nin ABD ve İsrail ile olan iyi ilişkileri ve bu bağımsızlığın İran'daki Kürt azınlıkları da etkileme ihtimalidir.[311] Nitekim İran'ın, IKBY'nin 2017 yılında aldığı bağımsızlık referandumu kararına en şiddetli tepkiyi gösteren ülkelerden birisi olması algılanan tehdidi gözler önüne sermektedir.

Irak, İran'ın sınır güvenliğinin ötesinde Hizbullah ve Suriye gibi Akdeniz'deki müttefiklerine açılan bir kapı olduğu için de İran için stratejik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, İran'ın kendisini Akdeniz kıyılarına bağlayarak bölgesel hakimiyetini genişletecek bir "kara köprüsü" kurma çabası olduğu iddia edilmektedir.[312] ABD'li ve İsrailli yetkililer bu durumu kendi güvenliklerine yönelik bir tehdit olarak algıladıkları

[309] Dina Esfandiary ve Ariane Tabatabai, "Iran's ISIS Policy", *International Affairs* 91, sy 1 (Ocak 2015): 8.
[310] Mounir Elkhamri, "Iran's Contribution to the Civil War in Iraq" (Washington, DC: The Jamestown Foundation, Ocak 2007), 4.
[311] Jubin M. Goodarzi, "Iran and the Syrian and Iraqi Crises", Viewpoints (Wilson Center, Kasım 2014), 4-5, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/iran_syrian_iraqi_crises.pdf.
[312] Ayrıntılı bilgi için bkz. David Adesnik ve Behnam Ben Taleblu, *Burning Bridge: The Iranian Land Corridor to the Mediterranean* (Washington, DC: FDD Press, 2019), https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2019/06/fdd-report-burning-bridge.pdf.

için bu duruma tepki göstermektedir. ABD eski Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton konuyla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur:

> İran, Irak üzerinden Esad rejimine ve Lübnan'daki Hizbullah'a kadar bir kontrol arkı oluşturdu. Bu paha biçilemez jeo-stratejik konum, Tahran'ın İsrail, Ürdün ve Basra Körfezindeki ABD müttefiklerini tehdit etme kabiliyetini arttırıyor.[313]

İranlı yetkililer böyle bir projenin varlığını reddetmiş olsa da İran destekli Iraklı milislerin Suriye'deki çatışmalara dahil olurken hava yoluyla beraber kara yolunu da kullanmış olmaları Irak'ın İran için stratejik önemini göstermektedir.[314]

İran, IŞİD'in Irak'taki varlığını ekonomisi için de tehlike olarak görmektedir. İran özellikle Saddam rejiminin ardından maruz kaldığı uluslararası yaptırımların etkisini azaltmak için Irak'la güçlü ekonomik bağlar geliştirmiştir. Bu anlamda Irak, İran ekonomisinin can damarıdır.[315] Ayrıca Irak'ın ABD işgalinden sonra çöken hizmet ve sanayi altyapıları Irak'ı İran'a bağımlı hale getirmiştir. İran riyalinin İran dışında kullanıldığı tek yer Irak'tır ve Ehteshami'ye göre bu durum İran'ın komşusu üzerindeki ekonomik etkinliğini göstermektedir.[316] İran Ticareti Geliştirme Kurumu'nun IŞİD tehlikesi ortaya çıkmadan önce yaptığı açıklamada İran'ın toplam dış ticaret hacminin %72'sini Irak'ın oluşturduğunu belirtmiştir.[317] Ayrıca İran ve Irak'taki Şiilerin ziyaret ettiği türbeler iki ülke arasında dini turizmin gelişmesine neden olmuştur. Bu ziyaretlerin konaklama, ulaşım ve eğitim gibi alanlarda bir dizi ekonomik boyutu bulunmaktadır. IŞİD'in Irak ekonomisinde yarattığı istikrarsızlığın yanı sıra İran'ın ticaret rotalarında da kontrolü ele geçirmesi ve İran menşeili ürünlerin ithalatını ve satışını yasaklaması İran'ın Irak'taki mevcut çıkarlarını zedelemiştir.[318]

"[313] John Bolton, "Thanks to Obama, America is two steps behind Iran in Middle East", *The Hill*, 23 Ekim 2017, https://thehill.com/opinion/white-house/356667-thanks-to-obama-us-is-two-steps-behind-iran-on-middle-east-strategy.

[314] Iraklı milislerin Suriye İç Savaşı'ndaki dahli için bkz. Michael Knights, "Iran's Foreign Legion: The Role of Iraqi Shiite Militias in Syria", *The Washington Institute for Near East Policy*, 27 Haziran 2013, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-foreign-legion-role-iraqi-shiite-militias-syria.

[315] Omar al-Shaher, "Iraq: Iran's Economic Gateway To the World", *Al-Monitor*, 28 Haziran 2013, https://www.al-monitor.com/originals/2013/06/iraq-iran-economic-gateway-sanctions-tehran.html.

[316] Greg Bruno ve Lionel Beehner, "Iran's Involvement in Iraq", *Council on Foreign Relations*, 03 Mart 2008, https://www.cfr.org/backgrounder/irans-involvement-iraq.

[317] al-Shaher, "Iraq: Iran's Economic Gateway To the World".

[318] Tamer Badawi, "Iran's Iraqi Market", *Carnegie*, 27 Temmuz 2016, https://carnegieendowment.org/sada/64187; Eric Robinson, Ayrıca IŞİD'in İran

Yukarıda bahsedilen siyasi ve ekonomik gerekçelerin yanı sıra İran'ın IŞİD'e karşı müdahalede bulunmasının dini ve ideolojik gerekçeleri de mevcuttur. Zira iki ülkenin dini ve kültürel birçok ortak noktası bulunmaktadır. Ayrıca Irak, İran'ın devrimci söyleminde önemli bir yer teşkil etmektedir. Irak'ın nüfusunun büyük ölçüde Şii olması[319] bölge halkını İran'ın doğal bir takipçisi ve müttefiki kılmaktadır.[320] Ayrıca Şiilerin imamı Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbeleri de Irak'ın Necef ve Kerbela şehirlerinde bulunmakta ve İranlılar tarafından her yıl ziyaret edilmektedir. Aynı zamanda Kerbela, şehitlik kültürüyle beslenen İran'ın devrimci ideolojisinin merkezinde yer alır. Necef ise yıllardır Ayetullah Humeyni dahil birçok Şii alimin eğitim alıp dersler verdiği bir ilim havzasıdır.

İran'ın devrimden sonra benimsediği devrimci ideoloji de tekfirci görüşe sahip IŞİD'in Şii Müslümanlara ve türbelere yönelik saldırılarına kayıtsız kalmasını engellemiştir. Zira ikinci bölümde de değinildiği gibi *velayet-i fakih* teorisi çerçevesinde şekillenen İran'ın dış politikasında Şii Müslümanlar öncelikli konumda yer almaktadır. Bu durum İran'ı dünya üzerindeki tüm Şiilerin fiili lideri haline getirmiştir. Ayrıca anayasadaki zulmedenlere karşı ezilenleri destekleme görevi de İran'ın IŞİD'in faaliyetlerine karşı girişimde bulunmasını meşrulaştırmıştır.[321] Nitekim bu bağlamda İranlı din alimi Ayetullah Mekarim Şirazi "tekfirci teröristlere karşı, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve özellikle kutsal türbeleri savunmanın dini bir yükümlülük" olduğunu belirtmiştir.[322]

ekonomisindeki etkisi için bkz. *When the Islamic State Comes to Town: The Economic Impact of Islamic State Governance in Iraq and Syria* (Washington, DC: RAND Corporation, 2017).

[319] Irak'taki Şii nüfusun yaklaşık %60 olduğuna dair yaygın bir görüş olsa da bu görüşü destekleyen istatistikler genellikle Arap Baharı öncesi döneme aittir. Yayınlanan en son istatistiklere göre Irak nüfusunun ise yaklaşık %51'i Şii'dir. İran nüfusundaki Şii oranı ise %90'ın üzerindedir. "The World's Muslims: Unity and Diversity" (The Pew Research Center, 2012), https://www.pewforum.org/2012/08/09/the-worlds-muslims-unity-and-diversity-1-religious-affiliation/.

[320] Esfandiary ve Tabatabai, "Iran's ISIS Policy", 3.

[321] Şiileri ve türbeleri koruma söyleminin İran'ın müdahalesindeki rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Isakhan, "The Islamic State Attacks on Shia Holy Sites and the 'Shrine Protection Narrative'".

[322] "Defending holy shrines in Iraq obligation: Iran cleric", *Islamic Invitation Turkey*, 23 Haziran 2014, https://www.islamicinvitationturkey.com/defending-holy-shrines-in-iraq-obligation-iran-cleric/.

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise ezilenlere yardım edip kutsal türbeleri savunmakla gurur duyduklarına dair açıklamada bulunmuştur.[323]

IŞİD'e karşı savaşmak İran'a çıkarlarını korumanın yanı sıra hem bölgesel hem de uluslararası konumunu iyileştirme fırsatı da sunmuştur. IŞİD karşısında yürütülen faaliyetler ile İran, vekil ağlarını hem kurumsallaştırma hem de genişletme imkânı bulmuştur.[324] Örneğin bu sayede birçok İran destekli örgüt Haşdi Şabi çatısı altında toplanmış ve IŞİD ile mücadelenin ardından Haşdi Şabi Irak resmi güvenlik güçlerine dahil olmuştur. Ayrıca IŞİD'e karşı terörle mücadele kapsamında Irak'ın güvenliğini sağlamış olması, İran'ın hem bölgesel hem de uluslararası imajını bir süreliğine de olsa güçlendirmesine katkıda bulunmuştur.[325]

Sonuç olarak IŞİD'in Irak'taki yükselişi, İran'ın hem toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliği gibi hayati çıkarlarına hem de Şiilerin koruyuculuğu ve devrim ihracı gibi arzulanan çıkarlarına yönelik yoğun bir tehdit olarak algılanmıştır. Ruhani'nin "Irak'ın güvenliğini ve istikrarını kendi güvenliğimiz gibi görüyoruz"[326] açıklaması algılanan bu tehdidin boyutunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Irak Başbakanı Haydar İbadi de "İran'ın bize yardım etmekten çekinmemesinin nedeni IŞİD'i yalnızca bize değil aynı zamanda kendilerine yönelik bir tehdit olarak görmeleridir."[327] açıklamasında bulunmuştur. Bu nedenle İran, Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in de belirttiği gibi "askeri müdahalede bulunmadan Irak'ın güvenliğini sağlama konusunda kilit bir rol oynamıştır."[328]

---

[323] "Iran to defend holy shrines with all power", *MEHR News*, 06 Haziran 2016, https://en.mehrnews.com/news/117892/Iran-to-defend-holy-shrines-with-all-power.

[324] Colin Clarke ve Phillip Smyth, "The Implications of Iran's Expanding Shi`a Foreign Fighter Network", *CTC Sentinel* 10, sy 10 (Kasım 2017): 14.

[325] İran'ın 2015 yılında P5+1 (ABD, Rusya, Çin, Fransa, İngiltere ve Almanya) ülkeleriyle Nükleer anlaşmaya varabilmesinde İran'ın kazanmış olduğu bu uluslararası prestij de etkili olmuştur.

[326] "Iran not seeking permission for supporting Iraq", *İslamic Republic News Agency (IRNA)*, 25 Eylül 2014, en.irna.ir/news/2738699/.

[327] Tim Arango ve Thomas Erdbrink, "U.S. and Iran Both Attack ISIS, but Try Not to Look Like Allies", *The New York Times*, 03 Aralık 2014, https://www.nytimes.com/2014/12/04/world/middleeast/iran-airstrikes-hit-islamic-state-in-iraq.html?_r=0.

[328] Esfandiary ve Tabatabai, "Iran's ISIS Policy", 8.

3.2.4. Vekalet Savaşının Niteliği: Kazanmak için Müdahale

İran, çatışmanın sonucunu etkilemeye çok fazla ihtiyaç duyduğundan dolayı Irak'ta vekil müdahalesinin en etkili biçimi olan *kazanmak için müdahale*ye başvurmuştur. Bu gerekçeyle IŞİD'e karşı harekete geçen ilk devlet olan İran[329], Kudüs Gücü eliyle Haşdi Şabi'ye mühimmat ve finansal yardım, askeri danışmanlık ve eğitim konularında yoğun düzeyde destek sağlamıştır.

İran'ın IŞİD'e karşı savaşta Haşdi Şabi'ye sağladığı askeri danışmanlık en üst düzeyde gerçekleşmiştir. İran-Irak Savaş gazisi ve İDMO komutanı Tuğgeneral Hamid Takavi'nin Samarra'daki çatışmalarda öldürülmesi bu durumu doğrular niteliktedir. Takavi'nin öldürülmesinin ardından İran Savunma Bakanlığı şu açıklamada bulunmuştur:

> Takavi, sapkın IŞİD teröristlerine karşı savaşta askeri danışmanlık görevini yerine getirirken şehit olmuştur. Bu (İran) İslam Devrimi'nin davasını ilerletmek için uzun ve değerli hizmetin görkemli bir sonudur.[330]

Ayrıca "Gölge Komutan" olarak bilinen Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani, çatışmaları en ön safta komuta etmiş ve bundan dolayı Irak hükümetinin resmi danışmanı olarak atanmıştır.[331] Nüceba İslami Direniş Hareketi lideri Ekrem Kabi, İran'a yaptığı bir ziyaret esnasında "tüm operasyonlara danışmanlık yapmış olan Kasım Süleymani'nin varlığına ihtiyacımız var." açıklamasında bulunmuştur.[332] Irak'taki birçok çatışma bölgesinde fotoğraf ve videoları yayınlanan Süleymani, İran

---

[329] Eski milletvekili ve Ulusal Güvenlik Danışmanı el-Rubaie'nin şu açıklaması İran'ın Irak'taki çatışmaya dahil olma hızını göstermektedir: "Musul düştükten üç gün sonra bizi kurtarmaya gelen gelenler kimlerdi? Amerikalılar değildi. … İran'ın Bağdat ve Erbil'e yanıtı ertesi gündü." Irak Başbakanı İbadi de benzer şekilde "Bağdat ve Erbil tehdit edildiğinde Amerikalıların aksine İranlılar bize yardım etmekten çekinmediler." açıklamasında bulunmuştur. Janine Giovanni, "Nemesis: The Shadowy Iranian Training Shia Militias in Iraq", *Newsweek*, 27 Kasım 2014, https://www.newsweek.com/2014/12/05/nemesis-shadowy-iranian-training-shia-militias-iraq-287610.html; Arango ve Erdbrink, "U.S. and Iran Both Attack ISIS, but Try Not to Look Like Allies".

[330] "Iranian general killed by sniper bullet in embattled Iraqi city", *World Bulletin*, 28 Aralık 2014, https://worldbulletin.dunyabulteni.net/iraq/iranian-general-killed-by-sniper-bullet-in-embattled-iraqi-city-h151796.html.

[331] Bill Roggio ve Amir Toumaj, "Qods Force commander an official advisor to government, Iraq's foreign minister says", *Long War Journal*, 07 Haziran 2016, https://www.longwarjournal.org/archives/2016/06/qods-force-commander-an-official-advisor-to-government-iraqs-foreign-minister-says.php.

[332] Amir Toumaj, "Iraqi militia leader receives warm reception in Tehran", *Long War Journal*, 09 Eylül 2016, https://www.longwarjournal.org/archives/2016/09/iraqi-militia-leader-receives-warm-reception-in-tehran.php.

medyasında IŞİD'e karşı başarılarından dolayı kahraman olarak lanse edilmiştir.[333] Ayrıca topçu ateşi planlamak ve mayın temizlemek gibi profesyonellik gerektiren faaliyetler için Haşdi Şabi içerisine İranlı komutanlar da görevlendirilmiştir.[334]

Kudüs Gücü, Haşdi Şabi milislerinin aldığı askeri eğitim konusunda da etkili bir rol oynamıştır. Milislerin Irak, İran ve Lübnan'da aldıkları eğitimler genellikle küçük ve hafif silah kullanımı, el yapımı patlayıcı düzeneği yerleştirme ve roket saldırısı yürütme gibi gerilla savaş taktiklerini içermektedir.[335] İran, milislere sağladığı ağır silahlara yönelik de eğitimler vermiştir. Ayrıca Haşdi Şabi'nin sahip olduğu küçük tank kuvvetine yönelik ekipman ve danışmanlık desteği sağlamıştır. 2014 yılının başında kurulan topçu birliğinin 1400 personelinin bilgisayarlı hedefleme sistemi kullanımı konusunda İran'da eğitim aldığı iddia edilmiştir.[336]

Haşdi Şabi'nin en büyük silah tedarikçisi ve finansal destekçisi İran'dır. Haşdi Şabi'nin elinde İran yapımı hafif ve ağır makineli silahların yanı sıra tanksavar, havan topu, MANPADS füzeler ve İHA'lar bulunmaktadır. Bu silah ve mühimmatların bir kısmı Haşdi Şabi milislerine Irak hükümeti tarafından sağlanırken önemli bir kısmının da doğrudan Kudüs Gücü aracılığıyla ve milislerin kurmuş olduğu kaçakçılık ağlarıyla elde edildiği tahmin edilmektedir.[337] İran silah ve mühimmat desteğine ek olarak danışmanları aracılığıyla düşük teknolojili roket ve İHA üretimi konusunda da Haşdi Şabi'ye teknoloji transferi sağlamaktadır. Bedir Tugayı'nın kıdemli komutanlarından Muen el-Kadimi bir açıklamasında Haşdi Şabi'nin İranlı danışmanlar sayesinde

---

[333] Ayrıca Süleymani'nin Amerli şehrindeki IŞİD kuşatmasını kırmadaki rolü ile ilgili bilgisayar oyunu dahi yapılmıştır. "New game highlighting Gen. Soleimani's role in battle for breaking ISIS siege of Amerli", 25 Mayıs 2021, https://www.tehrantimes.com/news/461344/New-game-highlighting-Gen-Soleimani-s-role-in-battle-for-breaking.

[334] "Chapter Four: Iraq", içinde *Iran's Networks of Influence in the Middle East* (London: International Institute for Strategic Studies (IISS), 2019), 121-58, https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-06-ch-4-iraq.

[335] "Kata'ib Hezbollah", içinde *Counter Extremism Project*, erişim 30 Mayıs 2021, https://www.counterextremism.com/threat/kata%E2%80%99ib-hezbollah.

[336] "Chapter Four: Iraq".

[337] Matthew Levitt ve Phillip Smyth, "Kataib al-Imam Ali: Portrait of an Iraqi Shiite Militant Group Fighting ISIS", Policy Analysis (The Washington Institute for Near East Policy, 05 Ocak 2015), https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/kataib-al-imam-ali-portrait-iraqi-shiite-militant-group-fighting-isis.

İHA'ları nasıl kullanacağını ve üreteceğini öğrendiğini belirtmiştir.[338] Ayrıca İran'ın Ketaib Hizbullah'a 700 km menzilli Zülfikar gibi bir düzine balistik füze transfer ettiğine dair iddialar mevcuttur.[339] Reuters'ın haberine göre İranlı üst düzey bir yetkili, İran'a olası bir saldırıda "yedek plan" olarak Irak'a balistik füze gönderdiklerini kabul etmiştir. Aynı haberde İran'ın, Irak'ta füze üretim tesisleri kurduğu ve bu konuda Iraklı milisleri eğittiği de iddia edilmektedir.[340] Tüm bu desteğin yanı sıra İran, IŞİD'e karşı Haşdi Şabi'nin sahada yürüttüğü operasyonlara kendi jetleri ve İHA'ları ile hava desteği de sağlamıştır. Ayrıca İran'ın Haşdi Şabi'ye yıllık 100 ila 200 milyon dolar arasında yardım sağladığı tahmin edilmektedir.[341]

İran, IŞİD'e karşı yürüttüğü vekalet savaşının etkisini arttırmak için Lübnan'daki etkili vekil aktörü Hizbullah'ın desteğinden de faydalanmıştır. Hizbullah lideri Nasrallah Irak'taki kutsal türbelerin Suriye'dekilerden çok daha önemli olduğunu belirterek türbeleri korumak için "Suriye'de feda ettiğimiz şehitlerin beş kat daha fazlasını Irak'ta şehit vermeye hazırız." açıklamasında bulunmuştur. Nitekim Hizbullah bu doğrultuda Iraklı milisleri eğitecek bir birim kurmuş ve çatışmalara aktif destek sağlamıştır.[342] Ayrıca İran Haşdi Şabi dışında, "Büyük Şeytan" olarak nitelendirdiği ABD ve Kürt milislerle de IŞİD'e karşı işbirliği halinde olmuştur.

Sonuç olarak İran IŞİD'e karşı yürüttüğü vekalet savaşında, devrimci ideolojisini koruma ve yaymanın yanı sıra ulusal güvenliğine yönelik algıladığı tehdit tarafından da motive olmuştur. İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Başkanı Ali Şamkani'nin, Irak'taki çatışmalarda öldürülen Takavi için "Biz Tahran'da can vermeyelim diye

---

[338] Ned Parker, Babak Dehghanpisheh, ve Isabel Coles, "How Iran's military chiefs operate in Iraq", *Reuters*, 24 Şubat 2015, https://www.reuters.com/investigates/special-report/mideast-crisis-committee/.

[339] Shaan Shaikh, "Iranian Missiles in Iraq", CSIS Briefs (Center for Stratecih & International Studies (CSIS), 11 Aralık 2019).

[340] John Irish Rasheed Ahmed, "Exclusive: Iran Moves Missiles to Iraq in Warning to Enemies", *Reuters*, 31 Ağustos 2018, https://www.reuters.com/article/cnews-us-iran-iraq-missiles-exclusive-idCAKCN1LG0WB-OCATP.

[341] Karim El-Bar, "Proxies and politics: Why Iran funds foreign militias", *Middle East Eye*, 07 Nisan 2017, https://www.middleeasteye.net/big-story/proxies-and-politics-why-iran-funds-foreign-militias.

[342] Matthew Levitt ve Nadav Pollak, "Hezbollah in Iraq: A Little Help Can Go a Long Way", Policy Analysis (the Washington Institute for Near East Policy, 25 Haziran 2014), https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-iraq-little-help-can-go-long-way.

Samarra'yı savunan ve onun için canını veren Irak'taki İranlılardan birisiydi."[343] sözleri İran'ın Irak'taki vekalet savaşının ulusal güvenliğine yönelik motivasyonunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle İran, Irak'ta çatışmanın sonucunu etkileyecek biçimde etkili bir vekalet savaşı yürütmüştür. Netice itibariyle IŞİD'e karşı verilen savaş sona erdiğinde İran geliştirdiği vekil ağları sayesinde, ulusal güvenliğine yönelik hayati çıkarlarını koruduğu gibi Irak siyasetinde daha fazla söz sahibi olarak arzulanan çıkarlarını da büyütmüştür.

3.3. YEMEN VE HUSİLER

3.3.1. Tehdit: Yemen İç Savaşı

Yemen, bugün bildiğimiz şeklini 1990 yılında (Kuzey) Yemen Arap Cumhuriyeti ve (Güney) Yemen Halk Cumhuriyeti'nin birleşmesi ile almıştır. Kuzey'in başkenti olan Sana, Yemen Cumhuriyeti'nin başkenti olarak kabul edilirken Güney'in başkenti Aden, stratejik konumu nedeniyle önemini korumuştur.[344] Tarih boyunca birçok çatışmaya ev sahipliği yapan Yemen'in 1990 yılındaki birleşmesi Kuzey ve Güney arasındaki bölünmeyi ortadan kaldıramamış ve dış aktörler de Yemen'deki bölünmeye katkıda bulunmuştur. Mevcut bölünmelerin ulus kimliği oluşmasına engel olduğu Yemen'de, devlet kurumları mezhep ve aşiret gibi geleneksel kimliklere dayanarak kurumsallaşmıştır.[345]

Mısır lideri Cemal Abdülnasır'ın desteğiyle Güney Yemen'in Suudi Arabistan destekli Kuzey Yemen'e karşı olan savaşı kazanması, Kuzey'in Yemen idaresinden dışlanması ile sonuçlanmıştır. Bu durum neticesinde Kuzey Yemen'de söz sahibi olan Zeydiler, merkezi hükümetin yürüttüğü politikalara karşı gerçekleştirilen ayaklanmaların başını çekmişlerdir. Adını Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd bin Ali'den alan Zeydilik, Şii mezhebinin bir koludur ve neredeyse tamamı Müslüman olan Yemen nüfusunun yaklaşık %35'ini Zeydilerin oluşturduğu tahmin edilmektedir.[346] Zeydilik, itikadi ve

[343] Parker, Dehghanpisheh, ve Coles, "How Iran's military chiefs operate in Iraq".
[344] Dina Esfandiary ve Ariane Tabatabai, "Yemen: An Opportunity for Iran–Saudi Dialogue?", *The Washington Quarterly* 39, sy 2 (02 Nisan 2016): 156.
[345] Uzi Rabi, *Yemen: Revolution, Civil War and Unification* (London; New York: I. B. Tauris, 2015), 139.
[346] "The World Factbook: Yemen" (Central Intelligence Agency (CIA), 04 Mayıs 2021), https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/yemen/#people-and-society.

dini ritüel açısından Sünniliğe en yakın Şii anlayıştır.[347] Bu nedenle Zeydilik bazı Şii alimler tarafından Şiiliğin bir kolu olarak dahi kabul edilmemektedir.[348]

Zeydilerin merkezi hükümete yönelik ayaklanmalarında Hüseyin Bedreddin Husi liderliğindeki Husiler zaman içerisinde ön plana çıkmışlardır. 1986 yılında "Genç Müminler Birliği" adı altında örgütlenen Husiler, zamanla bir milis güç haline gelerek birçok silahlı ayaklanma gerçekleştirmiştir.[349] Husiler, Suudi Arabistan'ın Kuzey Yemen'de Selefiliği yaydığı gerekçesiyle örgütlendiği için Yemen'de yaşanan olaylar genellikle bir mezhep savaşı olarak yorumlanmaktadır. Fakat mezhep boyutu dışında Husiler'in merkezi hükümete yönelik orantılı temsil ve yolsuzluğun sona ermesi gibi toplumsal talepleri de bulunmaktadır.

İşsizlik, eşitlik ve özgürlük gibi toplumsal taleplerle Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın birçok ülkesine yayılan Arap Baharı'nın bölgenin en yoksul ülkelerinden birisi olan Yemen'e ulaşması, ülkedeki mevcut bölünmeyi daha da derinleştirmiştir. Kısa sürede silahlı çatışmalara evrilen protestoları kontrol altına alamayan Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih, 23 Kasım 2011 tarihinde istifa ederek 33 yıllık iktidarını yardımcısı Abdurabbu Mansur el-Hadi'ye bırakmıştır.[350] Bu gelişmenin ardından BM ve KİK'in de dahil olduğu bir müzakere süreci başlamış fakat tarafların talepleri karşılanamadığı için bir sonuç vermemiştir. Ulusal Birlik Hükümeti kurulmasını talep eden Husiler, 2014 yılında başkent Sana'yı ele geçirmişlerdir. Husiler'in Yemen'deki büyük şehirleri ele geçirip Aden'e doğru ilerlemesiyle Suudi Arabistan'a geçen Hadi, burada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ve Arap ülkelerinden Husiler'e karşı askeri müdahale talebinde bulunmuştur. 26 Mart 2015'te Suudi Arabistan

[347] Zeydiler dördüncü İmam Zeynelâbidin'den sonra İmamet'in Zeyd'e geçtiğini savunarak İran'ın resmi mezhebi olan On İki İmam Şiiliği (İsnâ Aşeriye)'den ayrılmaktadır. Bu nedenle Zeydiler "beşçiler" olarak da bilinmektedir. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), https://islamansiklopedisi.org.tr/zeydiyye.

[348] Fakat Husiler'in Selefilik ile mücadele sürecinde İran ile olan iyi ilişkilerinin de desteğiyle Zeydiliği yeniden yorumlayarak ana akım Şii düşünce ekolüne yakınlaştığı iddia edilmektedir. Zeydiler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 186-221.

[349] Maria-Louise Clausen, "Competing for Control over the State: The Case of Yemen", *Small Wars & Insurgencies* 29, sy 3 (04 Mayıs 2018): 563-64.

[350] Ülkeyi terketmek zorunda kalan Salih, bir süre sonra tekrar Yemen'e dönüp siyasi mücadeleye girişmiş fakat 2017 yılında Husi protestocular tarafından öldürülmüştür.

öncülüğündeki sekiz Arap ülkesi[351] tarafından başlatılan "Kararlılık Fırtınası" adlı hava harekatı ile Yemen'deki süreç insani bir felakete dönüşmüş ve bölgesel ve küresel aktörlerin faaliyetleri ile bu insanlık krizi daha da derinleşmiştir.

Bugün Yemen İç Savaşı, dünyanın en kötü insani krizi olarak kabul edilmektedir. BM raporlarına göre 2015 yılından bu yana Yemen'de 233 bin kişi hayatını kaybetmiş ve ölümlerin yarısından çoğu gıda güvensizliği ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği gibi dolaylı nedenlerin sonucunda gerçekleşmiştir.[352] Ayrıca Yemen'deki iç savaşta, çatışmanın tüm taraflarının insan haklarını ve uluslararası hukuku ihlal ettiğine dair raporlar bulunmaktadır.[353]

3.3.2. Vekil Aktör: Husiler

Husiler veya resmi adıyla Ensarullah, Yemen'de siyasi olarak motive olmuş yerel bir aktördür. Adını Husi ailesinden alan hareket, Selefilik eliyle Suudi Arabistan tarafından tehdit edildiği düşünülen Zeydiliği dini ve kültürel açıdan canlandırmak üzere Kuzey Yemen'de ortaya çıkmıştır. Husiler, 11 Eylül saldırıları gibi küresel gelişmelerin ardından politize olmuş ve merkezi hükümete yönelik eleştirilerinin yoğunluğunu arttırmıştır. Cumhurbaşkanı Salih'in ABD'nin Irak işgalini desteklemesine karşı gelmelerinin yanı sıra Yemen'in başlıca müttefiki olan Suudi Arabistan ve ABD'ye yönelik söylemleri, merkezi hükümetle Husiler arasındaki gerilimin daha da yükselmesine neden olmuştur. Bunun üzerine çıkan ayaklanmada hareketin karizmatik lideri Bedreddin Husi'nin Yemen hükümeti tarafından öldürülmesi Husiler'i daha da radikalleştirmiş ve 2004 yılından Arap Baharı'na kadar olan dönemde iki taraf arasında Sada Savaşları olarak bilinen altı savaş

[351] Bu ülkeler; Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Ürdün, Sudan, Kuveyt ve Fas'tır. Ayrıca Mısır ve Pakistan da koalisyona destek verebileceğini açıklamıştır.
[352] "UN humanitarian office puts Yemen war dead at 233,000, mostly from 'indirect causes'", *United Nations News*, 01 Aralık 2020, https://news.un.org/en/story/2020/12/1078972.
[353] "Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014: Report of the detailed findings of the Group of Eminent International and Regional Experts on Yemen" (United Nations Human Right Council, 29 Eylül 20202), https://reliefweb.int/report/yemen/situation-human-rights-yemen-including-violations-and-abuses-september-2014-detailed.

gerçekleşmiştir.[354] Bu zorlu savaşlar esnasında etkili bir milis güce dönüşen Husiler, 2011'deki ayaklanmalara kadar teknik ve sayı bakımından kendilerinden çok daha üstün güçlere karşı asimetrik savaş yeteneklerini geliştirmişlerdir.[355]

Husiler'in paramiliter bir güç olarak bu denli bir savaş tecrübesi kazanması, İran ile olan ilişkilerinde görece daha bağımsız bir aktör olmasını sağlamıştır. Zira Hizbullah gibi vekil aktörler doğrudan İran'ın desteği sayesinde, İran dış politikasının bir aracı olarak kurulup gelişirken Husiler, Sada Savaşları'nda silah tedariki ve savaşın finansmanı gibi konularda dahi büyük ölçüde kendi kaynaklarına başvurmuştur.[356] Suudi Arabistanlı ve Yemenli yetkililer, bu savaşlar esnasında Husiler'i İran'ın kontrolündeki bir vekil aktör olmakla suçlamış olsalar da Wikileaks tarafından yayınlanan diplomatik yazışmalar bu iddiaların gerçeklik payı olmadığını ortaya koymuştur. Örneğin 2009 yılında dönemin ABD Yemen Büyükelçisi Stephen Seche, Washington'a gönderdiği bir telgrafta şu açıklamada bulunmuştur:

> İran'ın Yemen'deki etkisi şimdiye kadar İranlı ve Yemenli alimler arasındaki gayri resmi dini bağlar ve kalkınma sektöründeki ihmal edilebilir İran yatırımları ile sınırlı kaldı. İran'ın Yemen'deki olaylara dahil olmak için, Yemen'in Suudi Arabistan'a yakınlığı ve Zeydi Şii nüfusun varlığı da dahil, birçok sebebi olsa da İran medyasının Suudi ve Yemen'in söylemlerine karşı yürüttüğü vekalet savaşı, İran'ın gözle görünür tek müdahalesi olmaya devam ediyor.[357]

Benzer şekilde yine aynı yıl Washington'a gönderilen bir telgrafta Suudi Arabistan Gizli Servisi'nin Yemen'den sorumlu bir üyesinin gizli bir toplantıda (Yemen Cumhurbaşkanı Salih'in Suudi Arabistan'ın desteğini almak için) "İran konusunda yalan söylediğini biliyoruz" şeklinde açıklamada bulunduğu belirtilmiştir.[358]

---

[354] Sana Savaşları döneminde Yemen'deki siyasi durum ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Rabi, *Yemen,* 136-92.

[355] Husiler'in savaş kapasitesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Barak A. Salmoni, Bryce Loidolt, ve Madeleine Wells, "The Huthis as Combatants", içinde *Regime and Periphery in Northern Yemen,* The Huthi Phenomenon (RAND Corporation, 2010), 189-242.

[356] Husiler'in ekonomik kapasitesi ve kontrol ettiği kaynaklar ile ilgili bakınız. Barak A. Salmoni, Bryce Loidolt, ve Madeleine Wells, "Sa'da in the North Yemeni Context", içinde *Regime and Periphery in Northern Yemen,* The Huthi Phenomenon (RAND Corporation, 2010), 19-44.

[357] "Iran in Yemen: Tehran's Shadow Looms Large, But Footprint is Small", Telgraf (WikiLeaks, 12 Eylül 2009), https://wikileaks.org/plusd/cables/09SANAA1662_a.html.

[358] "Yemeni Tribal Leader: For Saleh, Saudi Involvement In Sa'ada Comes Not A Moment Too Soon", Telgraf (WikiLeaks, 29 Aralık 2009), https://wikileaks.org/plusd/cables/09SANAA2279_a.html.

Sonuç olarak İran bu dönemde Husiler'e belirli bir düzeyde destek sağlamış olsa da bu ilişki, Husiler üzerinde kontrol sağlayacak düzeyde hiyerarşik değildir. Bu nedenle bu dönem İran ve Husiler'in arasındaki ilişkinin bir vekalet ilişkisi olduğu söylenemez.[359] İran'ın uyarılarına rağmen Husiler'in başkent Sana'yı ele geçirmeleri, Husiler'in İran'a karşı olan bağımsızlığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bu gelişmenin ardından ABD Başkanı Barack Obama "Husiler'in Sana'ya doğru harekete geçmesi Süleymani'nin emriyle değildi, bu İDMO'nun emri değildi." açıklamasında bulunmuştur.[360] Dolayısıyla İran ile Husiler arasında, bu çalışmada tanımlanan şekliyle bir vekalet ilişkisi tam anlamıyla ancak Arap Baharı'nın ardından, Suudi Arabistan'ın Yemen'e doğrudan müdahale etmesiyle birlikte gerçekleşmiştir.

3.3.3. Yemen'deki Vekalet Savaşının Motivasyonları

İranlı yöneticiler, Yemen'i temel bir güvenlik sorunu olarak tanımlamasalar da Yemen'deki istikrarsızlığın İran'ın çıkarlarına yönelik birtakım fırsatları bulunmaktadır.[361] Hayati çıkarlarına yönelik düşük bir tehdit algıladığı için İran'ın Yemen'deki vekalet savaşındaki motivasyonlarında arzulanan çıkarları belirleyici olmuştur.

Robert Kaplan, *Coğrafya'nın Laneti* adlı çalışmasında Yemen'in tarih boyunca yaşadığı istikrarsızlık ve krizlerin nedeninin Yemen'in stratejik konumu ve topografyası ile ilgili olduğunu belirtmiştir.[362] Yemen, Bab'ül Mendep Boğazı'nda stratejik bir öneme sahiptir. Afrika Boynuzu ile Ortadoğu arasında 33 kilometre genişliğindeki dar boğaz, Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nun birleştiği noktadadır. Süveyş Kanalı üzerinden Akdeniz'i Hint Okyanusu'na bağladığı için Bab'ül Mendep Boğaz'ı deniz ticareti açısından stratejik bir geçiş noktasıdır. (Bkz. Harita 2.)[363]

---

[359] Bu ilişki birinci bölümde de değinilen dolaylı müdahalenin bir diğer biçimi olan "destek bağışı" çerçevesinde açıklanabilir.
[360] Esfandiary ve Tabatabai, "Yemen", 166.
[361] Kenneth Katzman, "Iran's Foreign and Defense Policies" (Congressional Research Service, 11 Ocak 2021), 38.
[362] Robert D. Kaplan, *The revenge of geography: what the map tells us about coming conflicts and the battle against fate*, 1st ed (New York: Random House, 2012), 13.
[363] Deniz yoluyla ticareti yapılan toplam petrolün yaklaşık %9'u Bab'ül Mendep Boğazı'ndan geçmektedir. "The Bab el-Mandeb Strait is a strategic route for oil and natural gas shipments",

Bab'ül Mendep üzerindeki konumu Yemen'i, birçok devlet gibi İran'ın çıkarları için de cazip hale getirmektedir. Ekonomisi petrol gelirlerine dayalı bir ülke olan İran'ın Yemen üzerinden Kızıldeniz'deki deniz ticaretini kontrol edebilmesi, ticaret ve enerji arzının güvenliğini sağlaması açısından fayda sağlayacaktır. Zira İran, Akdeniz'deki müttefikleri Suriye, Hizbullah ve Filistinli direniş örgütlerine destek sağlamak için bu güzergahı aktif olarak kullanmaktadır. Bu gerekçe ile İsrail, İran'ın yük gemilerine birçok kez saldırı düzenlemiştir.[364]

İran'ın Kızıldeniz'deki vekilleri aracılığıyla trafiğe etki edebilme kapasitesine erişmesi, kendi ticari güvenliğini sağlamanın yanı sıra Basra Körfezi'ndekine benzer şekilde küresel piyasayı etkileyecek caydırıcı bir güce erişmesine de olanak sağlayabilir. Bu durum şüphesiz en çok Suudi Arabistan gibi petrol üreticisi Körfez ülkeleri için tehdit oluşturacaktır. Nitekim Husiler, Bab'ül Mendep Boğazı'nda ABD, Suudi Arabistan ve BAE gibi rakiplerinin donanmalarını hedef almış ve petrol tankerlerine yönelik yapılan saldırılar sonucunda Suudi Arabistan Kızıldeniz üzerindeki petrol sevkiyatını geçici olarak askıya almak zorunda kalmıştır.[365] Bu stratejik öneminden dolayı İran Genelkurmay Başkanı Bakıri, İran'ın gelecekte Yemen ve Suriye'de askeri üs kurabileceğini ve bunun nükleer teknolojiden çok daha değerli olduğunu belirtmiştir.[366] Ayrıca İran Kızıldeniz'deki etkinliğini arttırmak için Sudan ve Eritre gibi birçok Afrika ülkesi ile de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır.

Yemen'in Bab'ül Mendep'teki stratejik öneminin yanı sıra Suudi Arabistan ile sınır komşusu olması İran'ın Yemen'deki vekalet savaşının bir diğer önemli motivasyonudur. Zira Suudi Arabistan, "arka bahçesi" olarak gördüğü Yemen'deki çatışma ve istikrarsızlığı doğrudan hayati ve arzulanan çıkarlarına yönelik bir tehdit

---

U.S. Energy Information Administration, 27 Ağustos 2019, https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=41073.

[364] Matthew Levitt, "Iran and Israel's Undeclared War at Sea (Part 1): IRGC-Hezbollah Financing Schemes", Policy Analysis (The Washington Institute for Near East Policy, 06 Nisan 2021), https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-and-israels-undeclared-war-sea-part-1-irgc-hezbollah-financing-schemes.

[365] Husiler'in Kızıldeniz'deki faaliyetleri ile ilgili bkz. Kevin Truitte, "The Red Sea Insurgency: The Asymmetrical Houthi Threat to the Strategic Waterway", *Georgetown Security Studies Review*, 21 Aralık 2018, https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2018/12/21/the-red-sea-insurgency-the-asymmetrical-houthi-threat-to-the-strategic-waterway/.

[366] "Iran may seek naval bases in Yemen or Syria: chief of staff", *Reuters*, 27 Kasım 2016, https://www.reuters.com/article/us-iran-navy-yemen-syria-idUSKBN13M08M.

olarak algılamaktadır. Hava ve kara harekatı ile Husiler'in ilerleyişine karşı doğrudan kendi birlikleri ile müdahalede bulunması ve merkezi hükümeti önemli miktarda askeri ve ekonomik yardım sağlaması, algıladığı tehdidin boyutunu göstermektedir. Suudi Arabistan için bu denli stratejik ve hayati önem taşıyan Yemen'de Husiler'i desteklemek İran'a etkili caydırıcı bir güç sağlamanın ötesinde Suudi Arabistan sınırındaki istikrarsızlığın devam etmesine neden olmaktadır. Bu sayede İran, Suudi Arabistan'ın odağını ve kaynaklarını İran için hayati risk taşıyan Suriye ve Irak gibi bölgeler yerine Yemen'e kaydırıp buradaki karışıklıklar ile boğuşmasını sağlamıştır.[367] Nitekim İran'ın da desteği sayesinde Husiler, Yemen'deki savaşı Suudi Arabistan topraklarına taşıyarak Suudi Arabistan için savaşın maliyetini günden güne arttırmışlardır.[368] Husiler'in Suudi Arabistan'daki petrol tesisi ve havaalanları gibi altyapı tesislerine gerçekleştirdiği kritik saldırılar ekonomik maliyetin yanı sıra Suudi Arabistan'ın ulusal güvenliğini ve prestijini de sarsmıştır. Ayrıca her ne kadar uluslararası toplum büyük ölçüde tepkisiz kalmış olsa da Yemen İç Savaşı, çatışmanın doğrudan aktörleri olan Suudi Arabistan ve ABD gibi statükocu güçlerin meşruiyetinin sorgulanmasını sağlayan bir insanlık krizi olmuştur.

İran'ın Yemen'deki vekalet savaşının bir diğer motivasyonu, İran'ın sahip olduğu statüko karşıtı revizyonist ve devrimci bakış açısından kaynaklanmaktadır. İkinci bölümde de değinildiği gibi İran İslam Devrimi, mevcut statükonun norm ve değerlerini reddederek alternatif bir uluslararası düzen tasavvuru içermektedir. Bu doğrultuda devrim ihracını bir dış politika unsuru haline getiren İran'ın söylemi, mevcut statüko karşısında mazlum tüm Müslümanların önderi olduğu yönündedir. Bu söylem Ortadoğu'daki mevcut statükonun garantörü olan Suudi Arabistan'a karşı Yemen'deki statüko karşıtı Husiler'e destek sağlamanın ideolojik zeminini oluşturmaktadır. Zira Husiler de İran'a benzer revizyonist söyleme sahiptir. Bu bağlamda Ali Ekber Velayeti "İran, Ensarullah'ın Yemen'deki haklı mücadelesini desteklemekte ve bu hareketi başarılı İslami Uyanış hareketlerinin bir parçası olarak

[367] Trevor Johnston vd., *Could the Houthis Be the Next Hizballah? Iranian Proxy Development in Yemen and the Future of the Houthi Movement* (Washington, DC: RAND Corporation, 2020), 64-65, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2551.html.

[368] Yemen İç Savaşı'nın Suudi Arabistan'a 100 milyar dolardan fazlaya mal olduğu iddia edilmektedir. Yoel Guzansky ve Ari Heistein, "Saudi Arabia's War in Yemen Has Been a Disaster", 25 Mart 2018, https://nationalinterest.org/feature/saudi-arabias-war-yemen-has-been-disaster-25064.

görmektedir." açıklamasında bulunmuştur.[369] Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus Yemen'deki çatışmaların karakterini İran ve Suudi Arabistan arasındaki bu gerilimin değil yerel aktörler arasındaki sosyo-ekonomik sorunların belirlediğidir. Zira Juneau'nun da belirttiği üzere:

> Yemendeki çatışmalar, her şeyden önce güce erişim ve savaşın ganimetleriyle ilgilidir. Kökeninde bölgesel, mezhepsel veya vekalet savaşı değil yerel aktörler tarafından yönlendirilen bir iç savaş vardır. İran ve Suudi Arabistan'ın rekabeti bu iç çatışmanın üzerine çıkmış ve onu alevlendirmiştir.[370]

Yemen'deki çatışmaların İran'ın bölgesel yayılmacılığının ya da onun domine ettiği bir vekalet savaşının ürünü olduğu görüşü büyük ölçüde Suudi Arabistan tarafından, çatışmaların bölgesel güvenliğe yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılanması amacıyla dile getirilmiştir. Suudi Arabistan bu sayede Yemen'deki müdahalesini uluslararası toplum nezdinde meşrulaştırmayı ve bu sayede de siyasi ve askeri destek sağlamayı hedeflemiştir.[371] Diğer yandan Yemen'deki çatışmalar, İran'ın ulusal güvenliği gibi hayati çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanmamıştır. Bu nedenle İran, Yemen'deki vekalet savaşına bölgesel rakibini zayıflatma ve bir caydırıcı güç unsuru sağlayama gibi arzulanan çıkarları doğrultusunda dahil olmuştur. İranlı diplomat ve askeri yetkilinin bir röportajında "Bizim Yemen'de kazanacak çok şeyimiz yok ama Suudi Arabistan'ın kaybedecek çok şeyi var." şeklindeki açıklaması bu motivasyonu ortaya koymaktadır.[372] İki ülkenin müdahale yoğunluğu da İran'ın müdahalesinin Suudi Arabistan'a nazaran çok sınırlı olduğunun bir göstergesidir.

---

[369] Cameron Glenn ve Garrett Nada, "Iran, Yemen and the Houthis", *The Iran Primer*, 11 Ocak 2021, https://iranprimer.usip.org/blog/2015/apr/29/who-are-yemens-houthis.

[370] Thomas Juneau, "Iran's Policy towards the Houthis in Yemen: A Limited Return on a Modest Investment", *International Affairs* 92, sy 3 (Mayıs 2016): 659.

[371] Bu anlamda Suudi Arabistan'ın ilk etapta aradığı desteği bulduğu söylenebilse de Yemen'deki insanlık krizi derinleştikçe bu desteği kaybetmiştir. Joost R. Hiltermann ve April Longley, "The Houthis Are Not Hezbollah", *Foreign Affairs*, 27 Şubat 2017, https://foreignpolicy.com/2017/02/27/the-houthis-are-not-hezbollah/.

[372] "Iran's Priorities in a Turbulent Middle East", Middle East & North Africa (International Crisis Group, 13 Nisan 2018), 20, https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/184-irans-priorities-turbulent-middle-east.

3.3.4. Vekalet Savaşının Niteliği: Kaosu Beslemek

Yemen İç Savaşı, İran'ın hayati çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmayıp arzulanan çıkarlarına dair çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bu durum İran'ın Yemen'de *kaosu beslemek* biçimindeki vekalet savaşını yürütmesine neden olmuştur. Bu vekalet savaşı biçiminde müdahaleci devletin asıl hedefi vekil aktörün savaşı kazanması değil; rakip devletin çıkarlarına ulaşmasını engellemektir. Bir diğer deyişle müdahaleci devletin *kaosu beslemek*'teki asıl çıkarı çatışmaların uzamasıdır. Dolayısıyla müdahaleci devletin vekil aktöre sağladığı destek savaşı sürdürecek seviyeyle kısıtlı kalmaktadır. Bu doğrultuda İran, Husiler'e silah, eğitim ve teknik konularda destek sağlamış olsa da bu destek kısıtlı olmuştur.

Arap Baharı, hali hazırda egemenlik krizi içerisinde olan Yemen'deki merkezi hükümetin kontrol gücünü daha da zayıflatmıştır. Bu durum Husiler'e yüksek risk ve maliyet altına girmeden destek sağlayabilmeyi mümkün kılmıştır. Bu doğrultuda İran'ın Husiler'e olan desteği 2010 yılından bu yana giderek artmıştır. Bu durum en iyi şekilde Husiler'in sahip olduğu silahlardaki teknolojik dönüşüm ile görülebilir. Örneğin Husiler ancak 2016 yılının sonlarına doğru saldırılarında balistik füze kullanabilmiştir. Benzer şekilde ABD ve Körfez ülkelerinin donanmalarına yönelik seyir füzelerini de ilk kez aynı yıl kullanmıştır. Bu doğrultuda 2019 yılında Husi askeri sözcüsü Yahya Sari İHA üretiminde büyük ilerlemeler kaydettiklerini belirterek "bu yıl İHA yılı olacak demiştir."[373] Nitekim o yıl Husiler'in Suudi petrol şirketi Aramco gibi stratejik noktalara düzenledikleri saldırılar Sari'yi haklı çıkarmıştır. İran'ın desteği sayesinde bugün Yemen, uzun menzilli balistik füze, seyir füzesi, deniz mayını ve İHA gibi sofistike silahlar ile hakimiyet kurdukları bölgeleri savunmanın dışında hem denizde hem de karada etkili saldırılar gerçekleştirebilmektedir.[374]

Husiler'in bu denli güçlü bir milis güce dönüşmesindeki İran'ın desteği birçok raporla ortaya konulmuştur. Örneğin Husiler'in Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'a fırlattığı Burhan-2H[375] adlı orta menzilli balistik füze üzerinde yapılan enkaz çalışması

[373] "Army spokesman reviews fronts developments, coalition breaches", 13 Ocak 2019, https://en.ypagency.net/79269/.
[374] Husiler'in askeri kapasitesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Michael Knights, "The Houthi War Machine: From Guerrilla War to State Capture", *CTC Sentinel* 11, sy 8 (Eylül 2018).
[375] İran'ın Kıyam-1 füzesinden türetilmiş daha hafif bir versiyonudur.

sonucunda İran'ın izine rastlanmıştır. BM Uzmanlar Heyeti'nin raporunda füzenin üzerindeki parmak izlerine dayanılarak füzenin parçalar halinde İran'dan Yemen'e getirilip burada bir mühendis ekibi tarafından tekrar birleştirildiği tespit edilmiştir.[376] 2010'lu yılların başlarına kadar ABD'li yetkililerce göz ardı edilen İran desteği, Husiler'in bu denli etkili saldırılar gerçekleştirmesinin ardından tepkilere neden olmuştur. Örneğin 2017 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, İran'ın Husiler'e yönelik "askeri teçhizat, finansman ve eğitim desteği sağlayarak hükümeti devirme girişimini desteklediğini ve böylece Suudi Arabistan'ın güney sınırını tehdit ettiğini" belirtmiştir.[377]

Husiler'in gelişmiş teknolojik silahlara erişmesi yalnızca İran'ın Husiler'e silah ve mühimmat desteği ile açıklanamaz. Zira Husiler Sana'da kontrolü ele geçirince Yemen ordusuna ait askeri kapasiteye de erişim sağlamışlardır. Buradaki kısa menzilli füzelerin üretildiği füze üretim merkezi bu kazanımların başında gelmektedir. Bu gelişmenin ardından Husiler savaş yeteneklerini geliştirmek ve üretim kapasitelerini arttırmak için bir dizi küçük ölçekli askeri sanayi tesisi kurmuşlardır. Bu tesislerin başlıcaları Husiler'in merkez üssü olan Sada'da bir mayın üretim tesisi ve Sana'daki EFP (Patlayarak Oluşan Nüfuz Edici) üretim merkezidir.[378] Dolayısıyla İran'ın Husiler'e olan desteği bu mevcut kapasitelerini arttıracak şekilde gerçekleşmiştir. Bu nedenle İran Husiler'e teknoloji transferi, danışmanlık ve stratejik parçaların temini gibi konularda destek vermektedir.

Husiler, İran'ın sağladığı teknik danışmanlık sayesinde mevcut üretim merkezlerini daha da genişletmiş ve edindikleri tecrübe sayesinde silah üretimi konusunda İran'a olan bağımlılığını da azaltmıştır. Örneğin 2017'de Husiler'in BAE donanmasına saldırıda kullandığı uzaktan kumanda edilen patlayıcı yüklü tekne incelenerek oluşturulan raporun girişinde şu ifadeler yer almaktadır:

[376] "Letter dated 26 January 2018 from the Panel of Experts on Yemen mandated by Security Council resolution 2342 (2017) addressed to the President of the Security Council" (United Nations Security Council, 26 Ocak 2018), https://reliefweb.int/report/yemen/letter-dated-26-january-2018-panel-experts-yemen-mandated-security-council-resolution.
[377] Glenn ve Nada, "Iran, Yemen and the Houthis".
[378] Knights, "The Houthi War Machine: From Guerrilla War to State Capture", 20-21.

> İran'ın Husi güçlerine verdiği desteğin kesin kanıtlarını sunan önceki raporların aksine cihazın yapımında [Deniz Ortamında El Yapımı Patlayıcı Düzenek (EYPD)] İran'da üretilen unsurlar bulunsa da doğrudan İran'ın parmağı olmayabilir.[379]

Benzer şekilde son zamanlarda Husiler'in saldırılarında yoğun olarak kullandığı 1500 km menzilli Samet-3 isimli İHA, Husiler'in sahip olduğu diğer İHA'ların aksine bilinen herhangi bir İran İHA'sına benzememektedir. Ayrıca BM Uzmanlar Heyeti'nin raporuna göre Samet-3 Alman ve Çin yapımı motorlara sahiptir. Rapor bu bağlamda gerekli olan kritik bileşenlere erişim konusunda Husiler'in güçlü yurtdışı bağlantılarına dikkat çekmektedir.[380]

İran'ın Husi milislere askeri danışmanlık ve eğitim gibi konulardaki desteğini ise büyük ölçüde Hizbullah aracılığıyla yürüttüğü görülmektedir.[381] Husi bir yetkiliyle yapılan röportaja dayanarak Knights, İran ve Hizbullah danışmanlarının "taktikler ve prosedürler hakkında operasyonel ve stratejik rehberlik ve danışmanlık sağlamak amacıyla" Sana ve Sada'daki iki güvenli bölgede bulunduğunu ve Hizbullah danışmanlarının sayısının İranlılara göre daha çok olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Hizbullah danışmanlarının Kızıldeniz'deki savunma bölgelerinde de varlık gösterdiği belirtilmiştir.[382] Her ne kadar Hizbullah, Yemen'deki askeri varlığını reddetse de Suudi destekli haber kaynakları, Yemen'de Hizbullah üyelerinin öldürüldüğünü iddia ederek Husiler'e sağlanan desteğin yalnızca teknik seviyede kalmadığını öne sürmüşlerdir.[383] Ayrıca Husiler'e ait el-Mesire adlı televizyon kanalının Beyrut'un güney banliyölerinden yayın yapması Hizbullah'ın askeri alan dışında medya konusunda da Husiler'i desteklediğini göstermektedir.

Husiler'e desteğin Hizbullah aracılığı ile yürütülmesi, İran'a vekalet ilişkisini ve Husiler'in gerçekleştirdiği saldırılarda payı olduğu iddialarını reddetme imkanı sağlamaktadır. Nitekim İranlı liderler ve İran medyası Husiler'in direnişinden övgüyle

---

[379] "Anatomy of a 'Drone Boat': A water-borne improvised explosive device (WBIED) constructed in Yemen", Frontline Perspective (Conflict Armament Research, Aralık 2017), 1, https://www.conflictarm.com/perspectives/anatomy-of-a-drone-boat/.
[380] "Letter dated 25 January 2019 from the Panel of Experts on Yemen addressed to the President of the Security Council - Final report of the Panel of Experts on Yemen" (United Nations Security Council, 25 Ocak 2019), https://reliefweb.int/report/yemen/letter-dated-25-january-2019-panel-experts-yemen-addressed-president-security-council.
[381] Esfandiary ve Tabatabai, "Yemen", 165.
[382] Knights, "The Houthi War Machine: From Guerrilla War to State Capture", 18.
[383] "Saudi-led coalition says Hezbollah fighters killed in Yemen battles", *Reuters*, 25 Haziran 2018, https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-group-idUSKBN1JL0YR.

bahsetseler de verdikleri desteğin yalnızca İDMO komutanı Ali Caferi'nin deyimiyle "tavsiye ve manevi destek" olduğunu belirtmişlerdir.[384] Benzer şekilde bir Husi lider de İran'ın sağladığı silah desteği iddialarının Suudi Arabistan tarafından başarısızlığını örtbas etmek için ortaya atıldığını ifade etmiştir.[385]

Husiler İran'dan sağladığı askeri ve finansal desteğin dışında kendine yeterlilik konusunda belirli bir düzeye erişmiştir. Yemen ordusundan birliklerine kattığı komutanlar sayesinde kendi birliklerini eğitmekte diğer yandan da kontrol ettiği bölgelerde toprak ve limanları işleterek yürüttüğü savaşı finanse etmeye çalışmaktadır. Ayrıca yukarıda da belirtilen askeri üretim kapasitesini arttırmaya yönelik girişimleri de bu çabanın bir ürünüdür.[386] Bu durum belirli bir düzeyde bağımsız hareket edebilme kapasitesi sağlıyor olsa da İran'ın desteği Husiler için hala birçok açıdan hayati önem taşımaktadır. Ayrıca sürekli gelişen bu destek ile beraber Husiler, ideolojik olarak da İran'ın dış politik söylemine yakınlaşmıştır. Örneğin bu bağlamda Husi lideri Abdülmelik Husi, "Halkımız direniş cephesi ile tam koordinasyon içinde çalışmaya devam edecek ve düşman İsrail'e ve ABD komplolarına karşı koymak için elinden gelen her şeyi yapacaktır." şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.[387] Başka bir röportajında ise Lübnan veya Filistin'de bir savaş çıkması durumunda İsrail'e karşı Hizbullah ile birlik olacağını belirten Abdülmelik ayrıca şu açıklamalarda bulunmuştur:

> Yeni bir savaşa savaşçı göndermek konusunda isteksiz olmayacağız. Yemen'in birçok aşiret mensubu, İsrail'e karşı savaşma konusunda hırslı ve İslam ulusunun onurlu adamlarına katılmanın gününü bekliyorlar.[388]

---

[384] Glenn ve Nada, "Iran, Yemen and the Houthis".

[385] Jonathan Saul Georgy Parisa Hafezi, Michael, "Exclusive: Iran Steps up Support for Houthis in Yemen's War - Sources", *Reuters*, 22 Mart 2017, https://www.reuters.com/article/us-yemen-iran-houthis-idUSKBN16S22R.

[386] Yemen'in mevcut askeri ve ekonomik kaynakları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. "Chapter Five: Yemen", içinde *Iran's Networks of Influence in the Middle East* (London: International Institute for Strategic Studies (IISS), 2019), 164-69, https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-07-ch-5-yemen.

[387] "Houthi leader vows to fight with Hezbollah in future war with Israel", *Middle East Eye*, 23 Mart 2018, https://www.middleeasteye.net/fr/news/houthis-leader-say-they-will-ally-hezbollah-against-israel-future-war-1044362159.

[388] https://www.middleeasteye.net/fr/news/houthis-leader-say-they-will-ally-hezbollah-against-israel-future-war-1044362159

Netice itibari ile 2015 yılında "neredeyse tamamen yerel konular tarafından motive edilen özerk bir liderliğe sahip yerli bir Yemenli grup"[389] olarak tanımlanan Husiler, bugün itibari ile Hizbullah kadar güvenilir olmasa da İran'ın caydırıcı gücü olarak "Direniş Ekseni"nin Arap Yarımadası'ndaki temsilcisi haline gelmiştir.

Sonuç olarak Yemen, coğrafi açıdan oldukça stratejik bir konuma sahip olsa da İran için bir ulusal güvenlik sorunu değildir. Buna karşın Yemen'de Husiler'in yürüttüğü çatışmalar birçok açından İran'ın arzulanan çıkarlarına yönelik fırsatlar barındırmaktadır. Bu nedenle İran, Yemen'deki çatışmalara *kaosu beslemek* şeklindeki vekalet savaşı ile müdahil olmuştur. Bu vekalet savaşında asıl hedef vekilin kazanması değil rakibin çıkarlarına ulaşmasını engellemektir. Bu doğrultuda İran Husiler'e sağladığı destek ile çatışmaların sürmesini sağlayarak Yemen'i hayati çıkarı olarak gören Suudi Arabistan'ın kaynaklarını ve odağını buraya yoğunlaştırmasını sağlamıştır. Çatışmaların uzamasıyla İran, Suudi Arabistan'ın prestijini sarsmış ve eriştiği caydırıcı güç ile bölgesel hakimiyetini genişletmiştir.

İran hayati çıkarları tehdit edilmediği ve çatışmanın sürmesinden fayda sağladığı için Husiler'e görece kısıtlı bir destek sağlamıştır. Örneğin Irak'ta hayati çıkarlarına yönelik tehdit teşkil IŞİD'e karşı vekili Haşdi Şabi'ye Kasım Süleymani gibi üst düzey komutanlarının danışmanlığında yoğun bir destek sağlamıştır. Ayrıca çatışmanın sonucunu etkilemek için sahada ABD ve Kürt gruplar ile işbirliği yapmıştır. Buna karşın Yemen'deki Husiler'e sağladığı destek günden güne artmış olsa da bu destek teknoloji transferi, stratejik parça temini ve teknik danışmanlık ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca bu danışmanlık desteği doğrudan kendi komutanları yerine büyük ölçüde Hizbullah eliyle sağlanmıştır. Dolayısıyla Irak'taki IŞİD tehdidinin büyük ölçüde sona erip Yemen'deki insanlık krizinin altı yıldır devam etmesinin bir nedenin de İran'ın başvurduğu vekalet savaşının türü ile ilgili olduğu söylenebilir.

İran devrimden itibaren Husiler ile iyi ilişkiler geliştirmiş olsa da bu ilişki ancak Suudi Arabistan'ın Yemen'e doğrudan müdahalesinin ardından vekalet ilişkisine dönüşmüştür. İran'ın sağladığı destek, Husiler'i etkili bir paramiliter güç haline dönüştürmenin yanı sıra mevcut ilişkileri de geliştirmiş ve Husiler'i İran'ın revizyonist

[389] Adam Baron, "Civil War in Yemen: Imminent and Avoidable", Policy Memo (European Council on Foreign Relations, Mart 2015), 5, https://ecfr.eu/publication/civil_war_in_yemen_imminent_and_avoidable311444/.

dış politik söylemine yakınlaştırmıştır. Bu sayede İran, Suudi Arabistan sınırında ve Kızıldeniz'de sağladığı etkinlik ile rakiplerine karşı caydırıcı gücünü pekiştirmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma vekalet savaşının İran dış politikasındaki rolünü Irak ve Yemen örneği üzerinden incelemiştir. İran'ın vekil aktörler ile geniş bir nüfuz ağına erişmesinin nedenlerini belirleyebilmek adına İran'ın devrimden sonraki söylemi ve kurumlarının yanı sıra Ortadoğu'nun siyasal yapısı araştırılmıştır. Ayrıca İran'ın aynı dönemde Irak ve Yemen'de neden farklı vekalet savaşları yürüttüğü sorusuna cevap verebilmek için İran'ın vekalet savaşlarının motivasyonları ele alınmıştır.

Çalışmada İran'ın vekalet savaşlarına teorik bir çerçeve sunabilmek açısından birinci bölümde vekalet savaşının dinamikleri incelenmiştir. Bu bağlamda vekalet savaşı yeni savaşlar teorisi içerisinde ele alınmıştır. Zira küreselleşme devlet merkezli Vestfalyan düzenin temellerini derinden sarsmış bu da savaşların doğasının değişmesine neden olmuştur. Devletin şiddet kullanma tekelini yitirdiği yeni savaşlarda devlet dışı aktörler savaşın birer aktörü haline gelmiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın ardından nükleer silahların yaygınlaşması ile geleneksel savaşlar devletler için maliyetli bir hal almış ve savaşların ahlaki boyutu tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bu nedenler devletleri doğrudan müdahale yerine dolaylı müdahaleye sevk etmiştir. Zira dolaylı müdahale daha ekonomik olmasının yanı sıra faaliyetlere gizlilik ve inkâr etme olanağı sağladığı için politika yapıcılarını ekonomik, politik ve sosyal birçok maliyetten kurtarmaktadır. Ayrıca devletler dolaylı müdahale ile fikirsel işbirliği içerisinde oldukları devlet dışı aktörleri destekleme imkanı da bulmaktadır.

Literatürde bulunan kavram karmaşası belirli bir tanım yapabilmek adına vekalet savaşı kavramını daraltmayı gerektirmiştir. Bu bağlamda vekalet ilişkisi bir devlet ile devlet dışı aktör arasındaki hiyerarşik bir ilişki olarak tanımlanmıştır. Devlet dışı aktörden kasıt, siyasi motivasyonu olan yerel bir aktördür. Bu tarz bir ilişkide müdahaleci devlet çatışmaya doğrudan kendi askeri birlikleri ile dahil olmak yerine vekil aktöre sağladığı çeşitli desteklerle dahil olmaktadır ve bu destek karşısında vekil aktörün hareketleri üzerinde kısıtlı da olsa söz sahibidir.

Groh'un çalışmasından hareketle devletlerin hangi tür motivasyonlar ile vekalet savaşı yürüttüğünü belirleyebilmek adına çıkar kavramı iki başlık altında ele alınmıştır. Bunlardan ilki devletin varlığını ve güvenliğini sürdürmeye yönelik çıkarlar olan hayati çıkarlar; ikincisi ise ülkenin halkının ve uluslararası toplumdaki ortaklarının

refahı ve değerlerine yönelik olan arzulanan çıkarlardır. Bu bağlamda Groh'un ortaya koymuş olduğu devletlerin bu çıkarlarına karşı algıladıkları tehditlere yönelik başvurduğu dört vekalet savaşı incelenmiştir.[390]

Groh'un ortaya koyduğu dört tür vekalet savaşı şunlardır: (i) kazanmak için müdahale *(in it to win it)* (ii) sürüncemede bırakmak (*holding action)* (iii) müdahil olmak *(meddling)* (iv) ve kaosu beslemek *(feed the chaos). Kazanmak için müdahale*, devletlerin bir çatışmanın sonucunu etkilemeye çok fazla ihtiyaç duyduğu durumlarda başvurduğu bir vekalet savaşı çeşididir. *Sürüncemede bırakmak*, hayati çıkarlar doğrudan müdahaleyi gerektirecek kadar büyük; arzulanan çıkarlara yönelik tehdit ise düşük bir risk altında olduğunda gerçekleşmektedir. *Müdahil olmak*, her iki çıkara yönelik riskin en düşük olduğu müdahale biçimidir. *Kaosu beslemek* ise müdahaleci devletin hayati çıkarlarına yönelik risklerin düşük olduğu durumlarda gerçekleşmektedir. Devletlerin *kaosu beslemek*teki amacı rakip devletin çıkarlarına ulaşmasını engellemektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde İran'ın siyasi yapısı ve dış politikası incelenmiştir. İran'ın karar alma süreci her ne kadar kompleks bir yapının ürünü olsa da dış politika yapımında Devrim Rehberi ve devrimci kurumlar etkindir. Ayrıca hem Rehber hem de bu kurumların geniş yetkilerine rağmen hesap verilebilirlikleri ve denetimleri düşüktür.

İran dış politikası hem coğrafya, doğal kaynaklar ve askeri kapasite gibi realist hem de ideoloji, din ve kültür gibi sosyal inşacı motivasyonlar tarafından şekillenmektedir. Zira İran uluslararası yaptırımlar ile karşı karşıyadır ve tüm komşularından çeşitli yoğunlukta risk algılamaktadır. Bu nedenle ulusal güvenliğini daima tehdit altında hisseden İran, hayatta kalma amacıyla kendine yeterlilik ve rakiplerini dengelemeye yönelik politikalar benimsemektedir. Diğer yandan İran'ın dış politikasında belirleyici olan bağımsızlık, adalet ve direniş olmak üzere kimlik ve ideolojisinden kaynaklanan üç temel motivasyonu bulunmaktadır. Bağımsızlık hem İran'ın köklü tarihine duyulan gurur ve özgüvenden hem de geçmişte yaşadığı dış müdahalelerin oluşturduğu şüphe ve korkudan kaynaklanmaktadır. Adalet yalnızca İslamiyet'in değil İslamiyet öncesi

[390] Groh'un ortaya koyduğu dört tür vekalet savaşı şunlardır: (i) kazanmak için müdahale *(in it to win it)* (ii) sürüncemede bırakmak (*holding action)* (iii) müdahil olmak *(meddling)* (iv) ve kaosu beslemek *(feed the chaos)* Groh, *Proxy War,* 35-37.

İranlıların kabul ettiği Zerdüştlüğün de temel öğretisidir ve devrimden sonra kabul edilen anasayadaki ezilenleri destekleme misyonunun zeminini oluşturmaktadır. Direniş söylemi ise devrimden sonra İran'ın devrim ihracı ile uluslararası sistemi dönüştürme hedefinin bir tezahürüdür.

İran dış politikası, ideoloji ve ulusal çıkarlar arasındaki karmaşık bir karar alma süreci sonucunda belirlenmektedir. Bu çıkarların çatıştığı yerlerde ise "düzenin yararı" anlamına gelen maslahat ilkesi doğrultusunda realist motivasyonlar idealist motivasyonlara tercih edilebilmektedir. Bu anlamıyla İran'ın bu iki tür motivasyonu birinci bölümde tanımlanan hayati ve arzulanan çıkarlar ile de uyum içerisindedir.

Çalışmanın son bölümünde İran'ın vekalet savaşlarının bileşenleri ile Irak ve Yemen'de yürüttüğü vekalet savaşları ele alınmıştır. İran dış politikasının bugünkü dinamikleri büyük ölçüde İran-Irak Savaşı'na dayandığı için İran'ın vekalet savaşlarının motivasyonları da bu savaşın doğurduğu sonuçlar temel alınarak incelenmiştir. Bu bağlamda İran'ın dolaylı müdahaleye başvurmasının en önemli nedenlerinden birisi eski savaş örneği olan İran-Irak Savaşı'nda tecrübe ettiği ağır maliyetlerdir. Zira savaş İran'ın toplumsal ve ekonomik yapısından hizmet ve altyapı endüstrilerine kadar her alanda ağır bir yıkım doğurmuştur. Bu nedenle İranlı karar vericiler bu maliyetlerden kurtulmak için rakipleriyle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Ayrıca vekalet savaşının sağladığı gizlilik ve inkâr edilebilirlik imkanı İran'ın vekalet savaşı yürütmesinde de etkili olmuştur. Ayrıca İran'ın dış politikasındaki tüm motivasyonlarında görülen küresel sisteme ve çevresindeki devletlere karşı güvensizlik devlet dışı aktörler ile ilişkilerine önem vermesini sağlamıştır.

İran'ın devrimci ideolojik söylemi ve vekalet ilişkisi yürütebilecek asimetrik kapasiteye sahip İDMO ve Kudüs Gücü gibi devrimci kurumların İran siyasi yapısında önem kazanması bu vekalet ilişkilerinin geliştirilmesini kolaylaştırmıştır. Zira İranlı yöneticiler İran-Irak Savaşı ile 680 yılında gerçekleşen Kerbela Olayı arasında sembolik bir ilişki kurmuştur. Bu sayede yaratılan şehitlik kültürü İran'a çıkarları doğrultusunda Şii toplulukları mobilize edebilme gücü sağlamıştır. Bunun neticesinde İran, Irak ve Suriye'deki kutsal Şii türbelerini seferberlik aracı olarak kullanabilmiştir. Ayrıca gönüllü milislerin tek çatı altında toplanmasıyla oluşturulan İDMO ve Kudüs

Gücü'nün İran siyasetinde baskın askeri güç haline gelmesi, devlet dışı aktörler ile onun sahip olduğu ilişkilerin kurumsal bir düzleme taşınmasını sağlamıştır. Zira bu kurumlar bizatihi devrimi yaymak üzere devlet dışı örgütlere destek olmak maksadıyla kurulmuştur. Ayrıca İDMO ve Kudüs Gücü'nün faaliyetleri, bu kurumların siyasi denetimden uzak olması nedeniyle gizlilik ile yürütülebilmektedir.

İran'ın devlet dışı aktörler ile etkili bir caydırıcı güce erişmesi, İran'ın siyasal yapısının bu ilişkiye elverişli olması kadar Ortadoğu'nun zayıf devlet yapısıyla da ilgilidir. Zira Ortadoğu'daki ülkelerde ulus kimliği, din ve mezhep gibi ulus-ötesi; kabile ve akrabalık gibi ulus-altı kimliklerin üzerinde bir yer edinemediği için egemenlik tek bir elde toplanamamıştır. Bölge hakimiyeti ve toplumsal meşruiyeti zayıf rejimlere neden olan bu durum neticesinde, ulus-altı ve ulus-ötesi kimliklere sahip devlet dışı aktörler, bu otorite boşluğunu doldurmak için devletler ile rekabete girebilecek otonom yapılar halini almıştır. Devletler arası savaşlar, ABD'nin 2003 yılındaki Irak İşgali ve Arap Baharı gibi gelişmeler Ortadoğu'daki devletlerin hali hazırda zayıf olan egemenliklerini daha da aşındırdıkça devlet dışı aktörler etkinliklerini arttırmıştır. Bu durum İran'ın revizyonist devrimci söylemini güçlendirmiş ve bu aktörler ile olan bağlarını kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle İran'ın vekalet ilişkisi geliştirdiği ülkelerde bu tarz bir güç boşluğundan faydalandığı görülmüştür.

İran, Irak'ta IŞİD'in yükselişine karşı Groh'un *kazanmak için müdahale* olarak tanımladığı en etkili vekalet savaşını yürütmüşken Yemen İç Savaşı'na *kaosu beslemek* şeklindeki vekalet savaşı ile müdahil olmuştur. Bunun nedeni İran'ın IŞİD'i hem toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliği gibi hayati çıkarlarına hem de Şiilerin koruyuculuğu ve devrim ihracı gibi arzulanan çıkarlarına yönelik yoğun bir tehdit olarak algılamış olmasıdır. Zira Irak, İran için hem kendi topraklarına yönelik bir saldırıda "ilk savunma hattı" hem de Akdeniz'deki Suriye ve Hizbullah gibi müttefikleri ile köprü vazifesi görmektedir. Ayrıca Necef ve Kerbela gibi şehirlerdeki kutsal türbelerin ve Şiilerin IŞİD'in saldırılarına uğraması Şiiliğin fiili liderliğini üstlenen İran'ın bu duruma kayıtsız kalmasını engellemiştir. Bu nedenle İran, Irak'taki vekil aktörü Haşdi Şabi'ye mühimmat ve finansal yardım, askeri danışmanlık ve eğitim konularında yoğun düzeyde destek sağlamıştır. İran, Irak'ta Kasım Süleymani gibi üst düzey komutanlarıyla varlık göstermiştir. Ayrıca çatışmanın sonucunu etkilemek için sahada ABD ve Kürt gruplar ile işbirliği yapmıştır. Netice itibariyle

IŞİD'e karşı verilen savaş sona erdiğinde İran geliştirdiği vekil ağları sayesinde, ulusal güvenliğine yönelik hayati çıkarlarını koruduğu gibi Irak siyasetinde daha fazla söz sahibi olarak arzulanan çıkarlarını da büyütmüştür.

Buna karşın Yemen, coğrafi açıdan oldukça stratejik bir konuma sahip olsa da İran için bir ulusal güvenlik sorunu değildir. Bu nedenle Yemen İç Savaşı, İran'ın hayati çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmayıp arzulanan çıkarlarına dair çeşitli fırsatlar sunmaktadır. İran, Yemen'deki çatışmalara dahil olarak Suudi Arabistan'ın hedeflerine ulaşmasını engelleme ve hem küresel hem de bölgesel prestijini sarsma imkanı bulmuştur. Ayrıca geliştirdiği vekalet ilişkisi ile Suudi Arabistan sınırında ve Kızıldeniz'de etkili bir caydırıcı güce erişerek bölgesel hakimiyetini genişletebilmiştir. Bu nedenle Yemen'deki Husiler'e sağladığı destek günden güne artmış olsa da bu destek teknoloji transferi, stratejik parça temini ve teknik danışmanlık ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca sağladığı danışmanlık desteği doğrudan kendi komutanları yerine büyük ölçüde Hizbullah eliyle gerçekleştirilmiştir. Netice itibariyle İran'ın Yemen'de çıkarları doğrultusunda yürüttüğü vekalet savaşı Irak'ın aksine çatışmaların sürdürülmesini gerekli kılmıştır. Dolayısıyla Irak'taki IŞİD tehdidinin büyük ölçüde sona erip Yemen'deki insanlık krizinin altı yıldır devam etmesinin bir nedeninin de İran'ın başvurduğu vekalet savaşının türü ile ilgili olduğu söylenebilir.

Bugün İran'ın devlet dışı aktörler ile ilişkisinin kurumsal bir yapıya dönüşmüş olması, kişilerin bu politika üzerindeki etkisini büyük ölçüde önemsiz kılmaktadır. Zira bu ilişkiler ağı rejimin varlığı için hayati öneme sahip bir hal almıştır. Bu nedenle devlet dışı aktörler ile geliştirilen ilişkilerin "marka yüzü" olarak kabul edilen Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin öldürülmüş olması bu politikanın sürekliliği üzerinde önemli bir etki doğurmamıştır. Dolayısıyla ılımlı ve reformcu olarak anılan Hasan Ruhani yerine daha radikal bir kanadı temsil eden Yargı Başkanı İbrahim Reisi'nin cumhurbaşkanı seçilmiş olmasının da bu politikanın devamlılığı açısından çok büyük bir fark yaratmayacağı öngörülebilir. Fakat yine de dış politikada nihai karar verici olan Devrim Rehberi'nin olası bir değişikliğinde, cumhurbaşkanın konumu önem kazanacağından bu seçimlerdeki değişimin önem arz ettiğini de belirtmek gerekir.

Gelinen nokta itibariyle uluslararası konjonktür Yemen'deki insanlık krizini sona erdirecek bir barışa elverişli görünmektedir. Yeni ABD başkanı Joe Biden, selefi

Trump'ın aksine İran ve Husiler ile diplomatik ilişkiler geliştirmenin yollarını aramakta ve Suudi Arabistan'a Yemen'deki savaşı bitirmesi için baskı yapmaktadır. Suudi Arabistan ise Yemen'de karşılaştığı hezimetten kurtulmak adına BM gözetiminde barış teklifleri ortaya koymaktadır. Fakat Yemen, Suudi Arabistan'ın hayati çıkarlarına doğrudan bir tehdit oluşturduğu için bu tekliflerin büyük tavizler içermesi söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle de sahanın kazananı olan Husiler bu teklifleri yetersiz bulmaktadır. İran ise nükleer anlaşma dahil birçok konuda kendisiyle uzlaşı imkanı arayan yeni ABD yönetimini, karşılaştığı ekonomik yaptırımlardan kurtulmak için bir fırsat olarak görmektedir. Bu noktada İran; Irak, Suriye veya yaptırımlar gibi hayati çıkarları konusunda kazanımlar elde etmek için Yemen'de tavizler verebilir. Böyle bir durum İran'ın Husiler üzerindeki kontrolünü test etme imkanı da sunacaktır. Zira Husilerin bu noktada kendi kazanımlarını mı yoksa İran'ın "direniş ekseni" söylemini mi önceleyecekleri bu ilişkinin dinamiklerinde önemli kırılmalara neden olabilir.

KAYNAKÇA

"ABD İran'ı 11 ülkede kurduğu üslerle ablukaya aldı". *CNN Türk*, 03 Ocak 2020. https://www.cnnturk.com/video/dunya/abd-irani-11-ulkede-kurdugu-uslerle-ablukaya-aldi.

Abdul-Hussain, Hussain. "Hezbollah: A State Within a State". *Hudson Institute*, 21 Mayıs 2009. https://www.hudson.org/research/9801-hezbollah-a-state-within-a-state.

Abedin, Mahan. *Iran Resurgent: The Rise and Rise of the Shia State*. London: Hurst & Company, 2019.

———. "The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy: Challenges to Consensus". *Strategic Analysis* 35, sy 4 (Temmuz 2011): 613-28.

Abrahamian, Ervand. "Ali Shariati: Ideologue of the Iranian Revolution". *Middle East Report 102*, Şubat 1982. https://merip.org/1982/01/ali-shariati-ideologue-of-the-iranian-revolution/.

———. *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*. Çeviren Mehmet Toprak. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

———. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1982.

———. *Modern İran Tarihi*. Çeviren Dilek Şendil. 4. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Adesnik, David, ve Behnam Ben Taleblu. *Burning Bridge: The Iranian Land Corridor to the Mediterranean*. Washington, DC: FDD Press, 2019. https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2019/06/fdd-report-burning-bridge.pdf.

Akbarzadeh, Shahram, ve James Barry. "Iran and Turkey: Not Quite Enemies but Less than Friends". *Third World Quarterly* 38, sy 4 (03 Nisan 2017): 980-95.

Alaca, Mehmet. "Sistani versus Khamenei on Iraq's Hashd al-Sha'abi". *LSE Blogs*, 03 Nisan 2020. https://blogs.lse.ac.uk/mec/2020/04/03/sistani-versus-khamenei-on-iraqs-hashd-al-shaabi/.

Alagöz, Bilgehan, ve Ekber Kandemir. "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 2, sy 2 (18 Nisan 2016): 109-40.

Alam, Shah. "Iran-Pakistan Relations: Political and Strategic Dimensions". *Strategic Analysis* 28, sy 4 (Ekim 2004): 526-45.

Alfoneh, Ali. "Eternal Rivals? The Artesh and the IRGC". Middle East Institute, 15 Kasım 2011. https://www.mei.edu/publications/eternal-rivals-artesh-and-irgc.

Allamiyan, Said, ed. *Tarih İçin Anlatıyorum: Muhsin Refikdust'un Hatıraları 1979-1989*. Çeviren Hakkı Uygur. İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2015.

Alyahya, Mohammed. “Iran Has Been at War for 40 Years”. *Wall Street Journal*, 27 Mayıs 2019. https://www.wsj.com/articles/iran-has-been-at-war-for-40-years-11558989257.

“Anatomy of a ‘Drone Boat’: A water-borne improvised explosive device (WBIED) constructed in Yemen”. Frontline Perspective. Conflict Armament Research, Aralık 2017. https://www.conflictarm.com/perspectives/anatomy-of-a-drone-boat/.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çeviren İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.

Ansari, Ali. “The Revolution Will Be Mercantilized”. *The National Interest*, sy 105 (2010): 50-60.

Arango, Tim, ve Thomas Erdbrink. “U.S. and Iran Both Attack ISIS, but Try Not to Look Like Allies”. *The New York Times*, 03 Aralık 2014. https://www.nytimes.com/2014/12/04/world/middleeast/iran-airstrikes-hit-islamic-state-in-iraq.html?_r=0.

Ardavan, Khoshnood. “The Role of the Qods Force in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran”. *Central European Journal of International and Security Studies* 14, sy 3 (2020).

“Army spokesman reviews fronts developments, coalition breaches”, 13 Ocak 2019. https://en.ypagency.net/79269/.

Art, Robert J. “Geopolitics Updated: The Strategy of Selective Engagement”. *International Security* 23, sy 3 (Ocak 1999): 79-113.

Aryan, Hossein. “The Artesh: Iran’s Marginalized and Under-Armed Conventional Military”. Middle East Institute, 15 Haziran 2011. https://www.mei.edu/publications/artesh-irans-marginalized-and-under-armed-conventional-military.

Avon, Dominique, ve Anaïs-Trissa Khatchadourian. *Hezbollah: A History of the “Party of God”*. Çeviren Jane Marie Todd. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012.

Axworthy, Michael. *Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti’nin Tarihi*. Çeviren Ali Karatay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020.

Aydinli, Ersel. “Assessing Violent Nonstate Actorness in Global Politics: A Framework for Analysis”. *Cambridge Review of International Affairs* 28, sy 3 (03 Temmuz 2015): 424-44.

Azizi, Hamidreza. “The Concept of ‘Forward Defence’: How Has the Syrian Crisis Shaped the Evolution of Iran’s Military Strategy?” Syria Transition Challenges Project. The Geneva Centre for Security Policy (GCSP), Şubat 2021. https://www.gcsp.ch/publications/concept-forward-defence-how-has-syrian-crisis-

shaped-evolution-irans-military-strategy.

Badawi, Tamer. “Iran’s Iraqi Market”. *Carnegie*, 27 Temmuz 2016. https://carnegieendowment.org/sada/64187.

Bapat, Navin A. “Understanding State Sponsorship of Militant Groups”. *British Journal of Political Science* 42, sy 1 (Ocak 2012): 1-29.

Barden, Justine. “The Strait of Hormuz is the world’s most important oil transit chokepoint”. U.S. Energy Information Administration (EIA), 20 Haziran 2019. https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=39932.

Baron, Adam. “Civil War in Yemen: Imminent and Avoidable”. Policy Memo. European Council on Foreign Relations, Mart 2015. https://ecfr.eu/publication/civil_war_in_yemen_imminent_and_avoidable311444/.

Bar-Siman-Tov, Yaacov. “The Strategy of War by Proxy”. *Cooperation and Conflict* 19, sy 4 (Kasım 1984): 263-73.

Barzegar, Kayhan. “Iran’s Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan”. *The Washington Quarterly* 37, sy 2 (03 Nisan 2014): 119-37.

———. “Iran’s Foreign Policy Strategy after Saddam”. *The Washington Quarterly* 33, sy 1 (Ocak 2010): 173-89.

Barzegar, Kayhan, ve Abdolrasool Divsallar. “Political Rationality in Iranian Foreign Policy”. *The Washington Quarterly* 40, sy 1 (02 Ocak 2017): 39-53.

Bashiriyeh, Hossein. *İran’da Devlet Toplum ve Siyaset*. Çeviren Mehmet Koç. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

Basit, Saira. “Explaining the Impact of Militancy on Iran–Pakistan Relations”. *Small Wars & Insurgencies* 29, sy 5-6 (02 Kasım 2018): 1040-64.

Başar, Umut. “Kültürel İran Düşüncesi”. Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Mayıs 2020. https://iramcenter.org/kulturel-iran-dusuncesi/.

Beehner, Lionel. “Iran’s Multifaceted Foreign Policy”. *Council on Foreign Relations*. Erişim 24 Ocak 2021. https://www.cfr.org/backgrounder/irans-multifaceted-foreign-policy.

Behravesh, Maysam. “Iran’s Unconventional Alliance Network in the Middle East and Beyond”. Policy Paper. Middle East Institute (MEI), Nisan 2020. https://www.mei.edu/sites/default/files/2020-04/Iran%27s%20Unconventional%20Alliance%20Network.pdf.

Behrooz, Maziar. *Nasıl Yapılamadı: İran’da Solun Yenilgisi*. Çeviren Ercüment Özkaya. Ankara: Epos Yayınları, 2007.

Biçen, Gürkan. “Ayetullah Humeynî’nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılâbı’nın Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi”. *İran Çalışmaları*

Dergisi 1, sy 1 (30 Haziran 2017): 52-83.

Bolton, John. "Thanks to Obama, America is two steps behind Iran in Middle East". *The Hill*, 23 Ekim 2017. https://thehill.com/opinion/white-house/356667-thanks-to-obama-us-is-two-steps-behind-iran-on-middle-east-strategy.

Bozeman, Adda B. *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*. 2. bs. New York, NY: Routledge, 1994.

Bruno, Greg, ve Lionel Beehner. "Iran's Involvement in Iraq". *Council on Foreign Relations*, 03 Mart 2008. https://www.cfr.org/backgrounder/irans-involvement-iraq.

Buchta, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 2002.

Bull, Hedley. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. 4. ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012.

Burch, Kurt. "Changing the Rules: Reconceiving Change in the Westphalian System". *International Studies Review* 2, sy 2 (Eylül 2000): 181-210.

Byman, Daniel. *Deadly Connections: States That Sponsor Terrorism*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 2007.

Byman, Daniel, Peter Chalk, Bruce Hoffman, William Rosenau, ve David Brannan. "Trends in Outside Support for Insurgent Movements": Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2001.

Byman, Daniel, Shahram Chubin, Anoushiravan Ehteshami, ve Jerrold D. Green. *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2001.

Byman, Daniel, ve Stephen Van Evera. "Why They Fight: Hypotheses on the Causes of Contemporary Deadly Conflict". *Security Studies* 7, sy 3 (Mart 1998): 1-50.

Caporaso, James A. "Changes in the Westphalian Order: Territory, Public Authority, and Sovereignty". *International Studies Review* 2, sy 2 (2000): 1-28.

Cerny, Philip G. "Neomedievalism, Civil War and the New Security Dilemma: Globalisation as Durable Disorder". *Civil Wars* 1, sy 1 (Mart 1998): 36-64.

———. "Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization". *Government and Opposition* 32, sy 2 (Nisan 1997): 251-74.

Champion, Marc. "How Iran Pursues Its Interests Via Proxies and Partners". *Bloomberg*, 08 Ocak 2020. https://www.bloombergquint.com/quicktakes/how-iran-pursues-its-interests-via-proxies-partners-quicktake.

"Chapter Five: Yemen". İçinde *Iran's Networks of Influence in the Middle East*, 159-78. London: International Institute for Strategic Studies (IISS), 2019. https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-07-ch-5-

yemen.

“Chapter Four: Iraq”. İçinde *Iran’s Networks of Influence in the Middle East*, 121-58. London: International Institute for Strategic Studies (IISS), 2019. https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-06-ch-4-iraq.

Chehabi, Houchang Esfandiar, ve Hassan I. Mneimneh. “Five Centuries of Lebanese–Iranian Encounters”. İçinde *Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years*, editör Houchang Esfandiar Chehabi. London: I.B. Tauris, 2006.

Chubin, Shahram. “Is Iran a Military Threat?” *Survival* 56, sy 2 (04 Mart 2014): 65-88.

Clarke, Colin, ve Phillip Smyth. “The Implications of Iran’s Expanding Shi`a Foreign Fighter Network”. *CTC Sentinel* 10, sy 10 (Kasım 2017): 14-18.

Clausen, Maria-Louise. “Competing for Control over the State: The Case of Yemen”. *Small Wars & Insurgencies* 29, sy 3 (04 Mayıs 2018): 560-78.

Clausewitz, Carl von. *Savaş Üzerine*. Çeviren Selma Koçak. İstanbul: Doruk Yayınları, 2019.

Coker, Christopher. “Post-modern War”. *The RUSI Journal* 143, sy 3 (Haziran 1998): 7-14.

Corbin, Henry. *İslâm Felsefesi Tarihi: Başlangıçtan İbn Rüşd’ün Ölümüne*. Çeviren Hüseyin Hâtemî. 12. bs. C. 1. 2 c. İstanbul: İletişim yayınları, 2020.

Çeçen, Halil, çev. *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*. Ülke Anayasaları Çevirileri, II. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2019.

Çelik, Kadri, çev. *İmam Humeyni (r.a.) Açısından Filistin*. İstanbul: İhsan Yayınları, t.y.

Çetinsaya, Gökhan. “The Caliph and Mujtahids: Ottoman Policy towards the Shiite Community of Iraq in the Late Nineteenth Century”. *Middle Eastern Studies* 41, sy 4 (Temmuz 2005): 561-74.

Dabashi, Hamid, ve Peter Chelkowski. *Bir Devrimi Sahnelemek: İran İslam Cumhuriyeti’nde Propaganda Sanatı*. Çeviren Ali Birer. İstanbul: The Kitap Yayınları, 2018.

Daftary, Farhad. *Şii İslam Tarihi*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Daher, Joseph. *Hezbollah: The Political Economy of Lebanon’s Party of God*. London: Pluto Press, 2016.

Dalton, Melissa G. “How Iran’s Hybrid-War Tactics Help and Hurt It”. *Bulletin of the Atomic Scientists* 73, sy 5 (03 Eylül 2017): 312-15. https://doi.org/10.1080/00963402.2017.1362904.

"Defending holy shrines in Iraq obligation: Iran cleric". *Islamic Invitation Turkey*, 23 Haziran 2014. https://www.islamicinvitationturkey.com/defending-holy-shrines-in-iraq-obligation-iran-cleric/.

Demirel, Hamza. "Assessing the Role of the Islamic Revolutionary Guards Corps' Extraterritorial Activities in Attaining Iran's Foreign Policy Goals". Old Dominion University, 2016.

Deutsch, Karl W. "External Involvement in Internal Wars". İçinde *Internal War: Problems and Approaches*, editör Harry Eckstein. New York: Free Press of Glencoe, 1964.

Dinçer, Osman Bahadır, ve Mehmet Hecan. "The Legacy of Statehood and its Looming Challenges in the Middle East and North Africa". Valdai Papers, Kasım 2015. https://valdaiclub.com/files/11413/.

Donovan, Jerome. *The Iran-Iraq War: Antecedents and Conflict Escalation*. 32. London ; New York: Routledge, 2011.

Dougherty, James E., ve Robert L. Pfaltzgraff. *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. 5th ed. New York: Longman, 2001.

Dudoignon, Stéphane A. *The Baluch, Sunnism and the State in Iran: From Tribal to Global*. Comparative politics and international studies series. New York, NY: Oxford University Press, 2017.

Duffield, Mark R. *Global Governance and the New Wars: the Merging of Development and Security*. London; New York: Zed Books, 2001.

Duman, Bilgay, ve Göktuğ Sönmez. "Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü". İçinde *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Örgütler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, editör Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, 2. bs, 235-63. İstanbul: SETA, 2019.

Dunér, Bertil. "Proxy Intervention in Civil Wars". *Journal of Peace Research* 18, sy 4 (Aralık 1981): 353-61.

Ehrhart, Hans-Georg. "Postmodern Warfare and the Blurred Boundaries between War and Peace". *Defense & Security Analysis* 33, sy 3 (03 Temmuz 2017): 263-75.

Ehteshami, Anoushiravan. "The Foreign Policy of Iran". İçinde *The Foreign Policies of Middle East States*, editör Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami, 261-88. Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002.

Eisenstadt, Michael. "Iran and Iraq". *The Iran Primer*, 05 Ekim 2010. https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-iraq.

———. "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change". Middle East Studies Monograph Series. Middle East Studies Monograph Series. Quantico, VA: Marine Corps

University, Kasım 2015.

Eisenstadt, Michael, Michael Knights, ve Ahmed Ali. “Iran’s Influence in Iraq: Countering Tehran’s Whole-of-Government Approach”. Policy Focus. Washington, DC: the Washington Institute for Near East Policy, Nisan 2011.

El-Bar, Karim. “Proxies and politics: Why Iran funds foreign militias”. *Middle East Eye*, 07 Nisan 2017. https://www.middleeasteye.net/big-story/proxies-and-politics-why-iran-funds-foreign-militias.

Elhan, Nail. “Pehleviler Dönemi’nde İran’da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı”. *İran Çalışmaları Dergisi*, Aralık 2019.

Elik, Suleyman. *Iran-Turkey Relations, 1979-2011: Conceptualising the Dynamics of Politics, Religion and Security in Middle-Power States*. London: Routledge, 2013.

El-Katiri, Mohammed. “United States-Gulf Cooperation Council Security Cooperation in A Multipolar World”. Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2014.

Elkhamri, Mounir. “Iran’s Contribution to the Civil War in Iraq”. Washington, DC: The Jamestown Foundation, Ocak 2007.

Ersoy, Eyüp. “Realizm”. İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, editör Ramazan Gözen, 1. bs, 159-87. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Ertem, Helin Sarı. “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: ‘Kimliğin Güvenliği’ ve ‘Güvenliğin Kimliği’”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8, sy 16 (Haziran 2012): 177-237.

Esfandiary, Dina, ve Ariane Tabatabai. “Iran’s ISIS Policy”. *International Affairs* 91, sy 1 (Ocak 2015): 1-15.

———. “Yemen: An Opportunity for Iran–Saudi Dialogue?” *The Washington Quarterly* 39, sy 2 (02 Nisan 2016): 155-74.

Fathollah-Nejad, Ali. “Iranians respond to the regime: ‘Leave Syria alone!’” *Al Jazeera*, 02 Mayıs 2018. https://www.aljazeera.com/opinions/2018/5/2/iranians-respond-to-the-regime-leave-syria-alone/.

Freedman, Guy. “Iranian Approach to Deterrence: Theory and Practice”. *Comparative Strategy* 36, sy 5 (20 Ekim 2017): 400-412.

Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Çeviren Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil, 2011.

Georgy, Jonathan Saul, Parisa Hafezi, Michael. “Exclusive: Iran Steps up Support for Houthis in Yemen’s War - Sources”. *Reuters*, 22 Mart 2017. https://www.reuters.com/article/us-yemen-iran-houthis-idUSKBN16S22R.

Gerges, Fawaz A. *ISIS: A History*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017.

Gilpin, Robert. *War and Change in World Politics*. New York: Cambridge University Press, 1981.

Giovanni, Janine. "Nemesis: The Shadowy Iranian Training Shia Militias in Iraq". *Newsweek*, 27 Kasım 2014. https://www.newsweek.com/2014/12/05/nemesis-shadowy-iranian-training-shia-militias-iraq-287610.html.

Glenn, Cameron, ve Garrett Nada. "Iran, Yemen and the Houthis". *The Iran Primer*, 11 Ocak 2021. https://iranprimer.usip.org/blog/2015/apr/29/who-are-yemens-houthis.

Goodarzi, Jubin M. "Iran and the Syrian and Iraqi Crises". Viewpoints. Wilson Center, Kasım 2014. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/iran_syrian_iraqi_crises.pdf.

Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013. https://islamansiklopedisi.org.tr/zeydiyye.

Groh, Tyrone L. *Proxy War: The Least Bad Option*. Stanford University Press, 2019.

Guzansky, Yoel, ve Ari Heistein. "Saudi Arabia's War in Yemen Has Been a Disaster", 25 Mart 2018. https://nationalinterest.org/feature/saudi-arabias-war-yemen-has-been-disaster-25064.

Güler, Recep Tayyip, Ömer Behram Özdemir, Murat Yeşiltaş, ve Burhanettin Duran. "Deaş: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü". İçinde *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Örgütler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, 2. bs, 463-94. İstanbul: SETA, 2019.

Halliday, Fred. "The Middle East and Conceptions of 'International Society'". Içinde *International Society and the Middle East*, editör Barry Buzan ve Ana Gonzalez-Pelaez, 1-23. London: Palgrave Macmillan UK, 2009.

Hammes, Thomas X. *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*. Voyageur Press, 2006.

Hart, B. H. Liddell. *Strateji: Dolaylı Tutum*. Çeviren Selma Koçak. Doruk Yayınları, 2015.

Held, David. *Models of Democracy*. 3. bs. Cambridge, UK ; Malden, MA: Polity, 2006.

———. "The development of the Modern State". İçinde *Formations of Modernity*, editör Stuart Hall ve Bram Gieben, 71-126. Cambridge: Polity Press, 1992.

Held, David, ve Anthony G. McGrew, ed. *The global transformations reader: an introduction to the globalization debate*. 2. bs. Cambridge: Polity Press, 2008.

Hiltermann, Joost. "Iraq: The Clerics and the Militias", 13 Ekim 2015. https://www.nybooks.com/daily/2015/10/13/iraq-clerics-militias/.

Hiltermann, Joost R., ve April Longley. "The Houthis Are Not Hezbollah". *Foreign*

Affairs, 27 Şubat 2017. https://foreignpolicy.com/2017/02/27/the-houthis-are-not-hezbollah/.

Hinz, Fabian. "Missile multinational: Iran's new approach to missile proliferation". *The International Institute for Strategic Studies (IISS)*, Nisan 2021. https://www.iiss.org/blogs/research-paper/2021/04/iran-missile-proliferation-strategy.

Hiro, Dilip. *Cold war in the Islamic world: Saudi Arabia, Iran and the struggle for supremacy*. Oxford ; New York, New York: Oxford University Press, 2018.

Hirst, Paul, ve Grahame Thompson. "Globalization and the Future of the Nation State". *Economy and Society* 24, sy 3 (Ağustos 1995): 408-42.

Hoffman, Frank G. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007.

Hollingshead, Emmet. "Iran's New Interventionism: Reconceptualizing Proxy Warfare in the Post-Arab Spring Middle East". Political Science Honors Projects, 2018.

Holsti, K. J. "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy". *International Studies Quarterly* 14, sy 3 (Eylül 1970): 233.

———. *The State, War, and the State of War*. Cambridge studies in international relations 51. New York: Cambridge University Press, 1996.

"Houthi leader vows to fight with Hezbollah in future war with Israel". *Middle East Eye*, 23 Mart 2018. https://www.middleeasteye.net/fr/news/houthis-leader-say-they-will-ally-hezbollah-against-israel-future-war-1044362159.

Hughes, Geraint. *My Enemy's Enemy: Proxy Warfare in International Politics*. Brighton: Sussex Academic Press, 2012.

Huntington, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. Editör Hande Şarman. Çeviren Cem Soydemir ve Mehmet Turhan. 17. bs. İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2019.

"If attacked, Iran would take war inside the enemy's borders". Iranian Students' News Agency (ISNA), 08 Eylül 2012. https://en.isna.ir/news/91061810836/.

"In First, Hezbollah Confirms All Financial Support Comes from Iran". *Al Arabiya*, 25 Haziran 2016. https://english.alarabiya.net/features/2016/06/25/In-first-Hezbollah-s-Nasrallah-confirms-all-financial-support-comes-from-Iran.

Innes, Michael A., William C. Banks, ve William C. Banks. *Making Sense of Proxy Wars: States, Surrogates & the Use of Force*. Potomac Books Inc., 2012.

"Iran in Yemen: Tehran's Shadow Looms Large, But Footprint is Small". Telgraf. WikiLeaks, 12 Eylül 2009. https://wikileaks.org/plusd/cables/09SANAA1662_a.html.

"Iran may seek naval bases in Yemen or Syria: chief of staff". *Reuters*, 27 Kasım 2016. https://www.reuters.com/article/us-iran-navy-yemen-syria-idUSKBN13M08M.

"Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance". Washington, D.C.: Defense Intelligence Agency, 2019.

"Iran not seeking permission for supporting Iraq". *İslamic Republic News Agency (IRNA)*, 25 Eylül 2014. en.irna.ir/news/2738699/.

"Iran rejects any ties to Erbil rocket attack, condemns acts harming peace in Iraq". Press TV, 16 Şubat 2021. https://www.presstv.com/Detail/2021/02/16/645399/Khatibzadeh-Iran-Erbil-Kurdistan-Iraq-rocket-attack.

"Iran rejects US accusation over drone attacks on Aramco plants". Al Jazeera, 15 Eylül 2019. https://www.aljazeera.com/news/2019/9/15/iran-rejects-us-accusation-over-drone-attacks-on-aramco-plants.

"Iran to defend holy shrines with all power". *MEHR News*, 06 Haziran 2016. https://en.mehrnews.com/news/117892/Iran-to-defend-holy-shrines-with-all-power.

"Iranian general killed by sniper bullet in embattled Iraqi city". *World Bulletin*, 28 Aralık 2014. https://worldbulletin.dunyabulteni.net/iraq/iranian-general-killed-by-sniper-bullet-in-embattled-iraqi-city-h151796.html.

"Iran's Priorities in a Turbulent Middle East". Middle East & North Africa. International Crisis Group, 13 Nisan 2018. https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/184-irans-priorities-turbulent-middle-east.

"Iraq militia commander arrested under 'anti-terrorism' law". *Al Jazeera*, 26 Mayıs 2021. https://www.aljazeera.com/news/2021/5/26/iraq-militia-commander-arrested-under-anti-terrorism-law.

"IRGC admits to the role of Quds Force and Soleimani in suppression of Syrians". Iran International, 27 Haziran 2020. https://iranintl.com/en/world/irgc-admits-role-quds-force-and-soleimani-suppression-syrians.

Isakhan, Benjamin. "The Islamic State Attacks on Shia Holy Sites and the 'Shrine Protection Narrative': Threats to Sacred Space as a Mobilization Frame". *Terrorism and Political Violence* 32, sy 4 (18 Mayıs 2020): 724-48.

"ISIS releases video, threatening Iran". *Tehran Times*, 30 Mart 2017. https://www.tehrantimes.com/print/412215/ISIS-releases-video-threatening-Iran.

İleri, Kasım. "ABD, İran Devrim Muhafızlarını terör örgütleri listesine aldı". Anadolu Ajansı, 08 Nisan 2019. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iran-devrim-muhafizlarini-teror-orgutleri-listesine-aldi/1445706.

İnce, İrfan. "Ridde". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları

Merkezi, 2008. ttps://islamansiklopedisi.org.tr/ridde#1.

“İran’ın sınır ötesi gücü: Milis grup ve yapılanmalar”. *Mepa News*, 14 Şubat 2020. https://www.mepanews.com/iranin-sinir-otesi-gucu-milis-grup-ve-yapilanmalar-26727h.htm.

Jafari, Saeid. “‘Cyrus the Great’ enters Iranian politics”. Al Monitor: The Pulse of the Middle East, 02 Kasım 2016. https://www.al-monitor.com/originals/2016/11/iran-cyrus-day-commemoration-nouri-hamedani-protest.html.

Jenkins, William Bullock. “Bonyads as Agents and Vehicles of the Islamic Republic’s Soft Power”. İçinde *Iran in the World: President Rouhani’s Foreign Policy*, editör Shahram Akbarzadeh ve Dara Conduit, 155-75. New York: Palgrave Macmillan US, 2016.

Johnston, Trevor, Matthew Lane, Abigail Casey, Heather Williams, Ashley Rhoades, James Sladden, Nathan Vest, Jordan Reimer, ve Ryan Haberman. *Could the Houthis Be the Next Hizballah? Iranian Proxy Development in Yemen and the Future of the Houthi Movement*. Washington, DC: RAND Corporation, 2020. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2551.html.

Joscelyn, Thomas, ve Bill Roggio. “Newly released interrogation files demonstrate Iran’s long game in Iraq”. *Long War Journal*, 30 Ağustos 2018. https://www.longwarjournal.org/archives/2018/08/newly-released-interrogation-files-demonstrate-irans-long-game-in-iraq.php.

Juneau, Thomas. “Iran’s Policy towards the Houthis in Yemen: A Limited Return on a Modest Investment”. *International Affairs* 92, sy 3 (Mayıs 2016): 647-63.

Juneau, Thomas, ve Thomas Razavi, ed. *Iranian Foreign Policy Since 2001: Alone in the World*. London: Routledge, 2013.

Kaldor, Mary. “In Defence of New Wars”. *Stability: International Journal of Security and Development* 2, sy 1 (07 Mart 2013): 1-16.

———. *New and Old wars: Organized Violence in a Global Era*. 3. bs. Chichester: Polity Press, 2012.

———. “Peacemaking in an Era of New Wars”. Carnegie Europe, 14 Ekim 2019. https://carnegieeurope.eu/2019/10/14/peacemaking-in-era-of-new-wars-pub-80033.

Kamran, Taremi. “Iranian Perspectives on Security in the Persian Gulf”. *Iranian Studies* 36, sy 3 (2003): 381-91.

Kant, Immanuel. *Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme*. Çeviren Yavuz Abadan ve Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960.

Kaplan, Robert D. *The revenge of geography: what the map tells us about coming conflicts and the battle against fate*. 1st ed. New York: Random House, 2012.

Karsh, Efraim. *The Iran-Iraq War: Impact and Implications*, 1989.

"Kata'ib Hezbollah". İçinde *Counter Extremism Project*. Erişim 30 Mayıs 2021. https://www.counterextremism.com/threat/kata%E2%80%99ib-hezbollah.

Katzman, Kenneth. "Iran's Foreign and Defense Policies". Congressional Research Service, 11 Ocak 2021.

———. *The Warriors of Islam: Iran's Revolutionary Guard*. Boulder: Westview Press, 1993.

Kaye, Dalia Dassa, Alireza Nader, ve Parisa Roshan. "Iranian Perceptions of and Policies Toward Israel". İçinde *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry*, 55-80. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2011.

Kaygusuz, Özlem. "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen". İçinde *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, editör Evren Balta, 25-74. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Keen, David. "War and Peace: What's the Difference?" *International Peacekeeping* 7, sy 4 (Aralık 2000): 1-22.

Keyman, E. Fuat. "Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya". *Uluslararası İlişkiler* 3, sy 9 (Bahar 2006): 1-20.

Khan, Zahid Ali. "Balochistan Factor in Pak-Iran Relations: Opportunities and Constraints". *South Asian Studies* 27, sy 1 (2012): 121-40.

Kinzer, Stephen. *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*. Çeviren Selim Önal. İstanbul: İletişim, 2004.

Kiras, James D. "Irregular Warfare". İçinde *Understanding Modern Warfare:*, 2. bs. Cambridge University Press, 2016. https://doi.org/10.1017/CBO9781316460276.

Knights, Michael. "Iran's Foreign Legion: The Role of Iraqi Shiite Militias in Syria". *The Washington Institute for Near East Policy*, 27 Haziran 2013. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-foreign-legion-role-iraqi-shiite-militias-syria.

———. "The Houthi War Machine: From Guerrilla War to State Capture". *CTC Sentinel* 11, sy 8 (Eylül 2018).

Koç, Mehmet. "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği". Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ekim 2017. https://iramcenter.org/iranda-devlet-yapisi-ve-temel-kurumlar-i-devrim-rehberligi/.

Krieg, Andreas, ve Jean-Marc Rickli. "Surrogate Warfare: The Art of War in the 21st Century?" *Defence Studies* 18, sy 2 (03 Nisan 2018): 113-30.

Küçük, Mustafa. "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık". İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, editör Ramazan Gözen, 1. bs, 325-77. İstanbul: İletişim Yayınları,

2014.

Lambton, Ann K. S. *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: The Jurists*. Reprinted. London Oriental Series 36. Oxford: Oxford University Press, 1991.

Langran, Irene Victoria, ve Tammy Birk. *Globalization and Global Citizenship: Interdisciplinary Approaches*, 2018.

"Leader Leads Tehran Friday Prayers", 05 Şubat 2011. https://english.khamenei.ir/news/1407/Leader-Leads-Tehran-Friday-Prayers.

"Letter dated 25 January 2019 from the Panel of Experts on Yemen addressed to the President of the Security Council - Final report of the Panel of Experts on Yemen". United Nations Security Council, 25 Ocak 2019. https://reliefweb.int/report/yemen/letter-dated-25-january-2019-panel-experts-yemen-addressed-president-security-council.

"Letter dated 26 January 2018 from the Panel of Experts on Yemen mandated by Security Council resolution 2342 (2017) addressed to the President of the Security Council". United Nations Security Council, 26 Ocak 2018. https://reliefweb.int/report/yemen/letter-dated-26-january-2018-panel-experts-yemen-mandated-security-council-resolution.

Leverett, Flynt Lawrence, ve Hillary Mann Leverett. *Going to Tehran: why the United States must come to terms with the Islamic Republic of Iran*. New York: Metropolitan Books/Henry Holt and Company, 2013.

Levitt, Matthew. "Iran and Israel's Undeclared War at Sea (Part 1): IRGC-Hezbollah Financing Schemes". Policy Analysis. The Washington Institute for Near East Policy, 06 Nisan 2021. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-and-israels-undeclared-war-sea-part-1-irgc-hezbollah-financing-schemes.

Levitt, Matthew, ve Nadav Pollak. "Hezbollah in Iraq: A Little Help Can Go a Long Way". Policy Analysis. the Washington Institute for Near East Policy, 25 Haziran 2014. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-iraq-little-help-can-go-long-way.

Levitt, Matthew, ve Phillip Smyth. "Kataib al-Imam Ali: Portrait of an Iraqi Shiite Militant Group Fighting ISIS". Policy Analysis. The Washington Institute for Near East Policy, 05 Ocak 2015. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/kataib-al-imam-ali-portrait-iraqi-shiite-militant-group-fighting-isis.

Lewis, Bernard. *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Çeviren Selan Y Kölay. 3. bs. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006.

Lind, William S., John F. Schmitt, Joseph W. Sutton, ve Gary I. Wilson. "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation". *Marine Corps Gazette*, Ekim 1989.

Loveman, Chris. “Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention”. *Conflict, Security & Development* 2, sy 03 (Aralık 2002): 29-48.

Ludendorff, Erich von. *Topyekûn Harp*. Çeviren Erhan Çifci ve Aynur Onur Çifci. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.

Mansour, Renad, ve Faleh A. Jabar. “The Popular Mobilization Forces and Iraq’s Future”. Carnegie Endowment for International Peace, Nisan 2017.

“Mapping Militant Organizations”. Hezbollah. Stanford University, Temmuz 2019. https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/hezbollah.

McLuhan, Marshall, ve Bruce R. Powers. *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21th Century*. New York: Oxford Univ. Press, 1992.

Mearsheimer, J. “Why We Will Soon Miss the Cold War”. *The Atlantic Monthly* 266, sy 2 (1990): 35-50.

Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton, 2001.

Meier, Daniel. “Hizbullah’s Shaping Lebanon Statehood”. *Small Wars & Insurgencies* 29, sy 3 (04 Mayıs 2018): 515-36.

Milani, Mohsen M. “The Evolution of the Iranian Presidency: From Bani Sadr to Rafsanjani”. *British Journal of Middle Eastern Studies* 20, sy 1 (Ocak 1993): 83-97.

Moazami, Behrooz. *İran’da Devlet, Din ve Devrim, 1796’dan Bugüne*. Çeviren Bahar Bilgen. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Mohsenin, Mehrdad M. “The evolving security role of Iran in the Caspian region”. İçinde *The Security of the Caspian Sea Region*, editör Gennady I. Čufrin, 166-77. New York, NY: Oxford University Press, 2001.

Moin, Baqer. *Son Devrimci: Ayetullah Humeyni*. Çeviren Osman Cem Önertoy. Ankara: Elips, 2005.

Morgenthau, Hans J. “To Intervene or Not to Intervene”. *Foreign Affairs* 45, sy 3 (Nisan 1967): 425-36.

Moshirzadeh, Homeira. “Discursive Foundations of Iran’s Nuclear Policy”. *Security Dialogue* 38, sy 4 (Aralık 2007): 521-43.

Moslem, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2002.

Mozaffari, Mehdi. *Islamist Policy: Iranian Ideological Foreign Policy*. Aarhus: Centre for Studies in Islamism and Radicalisation, Aarhus University, 2009.

Mueller, John E. *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*. University of Rochester Press, 1996.

Mumford, Andrew. *Proxy Warfare*. Cambridge: Polity, 2013.

Münkler, Herfried. *Yeni Savaşlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Nader, Alireza. "Profile: Revolutionary Guards Chief Gen. Jafari". *The Iran Primer*, 21 Ocak 2013. https://iranprimer.usip.org/discussion/2013/jan/21/profile-revolutionary-guards-chief-gen-jafari.

"New game highlighting Gen. Soleimani's role in battle for breaking ISIS siege of Amerli", 25 Mayıs 2021. https://www.tehrantimes.com/news/461344/New-game-highlighting-Gen-Soleimani-s-role-in-battle-for-breaking.

Newman, Edward. "Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World". *Contemporary Security Policy* 30, sy 3 (Aralık 2009): 421-43.

———. "The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective Is Needed". *Security Dialogue* 35, sy 2 (Haziran 2004): 173-89.

Oktav, Özden Zeynep. "Understanding Iran's Approach to Violent Non-State Actors: The ISIS and YPG Cases". Içinde *Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War: The ISIS and YPG Cases*, editör Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal, ve Ali Murat Kurşun, 193-210. Cham: Springer International Publishing, 2018.

Organski, Abramo F. K. *World Politics*. New York: Alfred A. Knopf, 1968.

Ostovar, Afshon. "Secterian Dilemmas in Iranian Foreign Policy: When Strategy and Identity Politics Collide". Massachusetts, NW: Carnegie Endowment for International Peace, Kasım 2016. https://carnegieendowment.org/2016/11/30/sectarian-dilemmas-in-iranian-foreign-policy-when-strategy-and-identity-politics-collide-pub-66288.

———. "The Grand Strategy of Militant Clients: Iran's Way of War". *Security Studies* 28, sy 1 (Ocak 2019): 159-88.

———. *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards*. New York, NY: Oxford University Press, 2016.

Öçal, Şamil. "İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı: Kültür ve Dil". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 2, sy 2 (27 Aralık 2018): 46-68.

Öz, Mustafa. "Râfizîler". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007. https://islamansiklopedisi.org.tr/rafiziler.

Özyurt, Güneş Muhip. "Foreign Policy Perspectives of Political Factions in Iran". Middle East Technical University, 2011.

Parker, Ned, Babak Dehghanpisheh, ve Isabel Coles. "How Iran's military chiefs operate in Iraq". *Reuters*, 24 Şubat 2015. https://www.reuters.com/investigates/special-report/mideast-crisis-committee/.

Deutsche Welle Türkçe. "Petrol transferinin 'can damarı' Hürmüz Boğazı", 14 Haziran 2019. https://p.dw.com/p/3KUmF.

Pfaff, C. Anthony. "Proxy War Ethics". *Journal of National Security Law and Policy*

9, sy 2 (Ağustos 2017).

Poggi, Gianfranco. *The development of the modern state: a sociological introduction*. Stanford, Calif: Stanford Univ. Pr, 1992.

Porter, Gareth. "Israel's Construction of Iran as an Existential Threat". *Journal of Palestine Studies* 45, sy 1 (177) (2015): 43-62.

Rabi, Uzi. *Yemen: Revolution, Civil War and Unification*. London; New York: I. B. Tauris, 2015.

Rakel, Eva Patricia. "Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006". *Perspectives on Global Development and Technology* 6, sy 1-3 (2007): 159-87.

———. *Power, Islam, and political elite in Iran: a study on the Iranian political elite from Khomeini to Ahmadinejad*. International Comparative Social Studies. Leiden; Boston: Brill, 2009.

Ramazani, R.K. "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy". *The Middle East Journal* 58, sy 4 (01 Ekim 2004): 549-59.

Ramazani, Rouhollah K. *Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2013.

Rasheed, John Irish, Ahmed. "Exclusive: Iran Moves Missiles to Iraq in Warning to Enemies". *Reuters*, 31 Ağustos 2018. https://www.reuters.com/article/cnews-us-iran-iraq-missiles-exclusive-idCAKCN1LG0WB-OCATP.

Rauta, Vladimir, ve Andrew Mumford. "Proxy Wars and the Contemporary Security Environment". Içinde *The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence*, editör Robert Dover, Huw Dylan, ve Michael S. Goodman, 99-115. London: Palgrave Macmillan UK, 2017.

Razoux, Pierre. *The Iran-Iraq War*. Çeviren Nicholas Elliott. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2015.

Reiff, Jesse C. "When Ali Comes Marching Home: Shi'a Foreign Fighters after Syria". *Studies in Conflict & Terrorism* 43, sy 11 (01 Kasım 2020): 989-1010.

Reisinezhad, Arash. "Iran's Geopolitical Strategy in the West Asia: Containment of 'Geography' and 'History'". *Iranian Review of Foreign Affairs* 11, sy 1 (2021): 31-60.

———. *The Shah of Iran, the Iraqi Kurds, and the Lebanese Shia*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.

Reus-Smit, Christian. "Konstrüktivizm". İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çeviren Muhammed Ağcan ve Ali Aslan, 3. bs. İstanbul: Küre Yayınları, t.y.

Rezaei, Farhad. "Iran's Ballistic Missile Program". *Insight Turkey* 18, sy 4 (2016):

181-208.

Risse, Thomas. “Governance Configurations in Areas of Limited Statehood: Actors, Modes, Institutions, and Resources”, SFB-Governance Working Paper Series, sy 32 (Nisan 2012): 38.

———, ed. *Governance Without a State? Policies and Politics in Areas of Limited Statehood*. New York: Columbia University Press, 2011.

Robinson, Eric. *When the Islamic State Comes to Town: The Economic Impact of Islamic State Governance in Iraq and Syria*. Washington, DC: RAND Corporation, 2017.

Roggio, Bill, ve Amir Toumaj. “Qods Force commander an official advisor to government, Iraq’s foreign minister says”. *Long War Journal*, 07 Haziran 2016. https://www.longwarjournal.org/archives/2016/06/qods-force-commander-an-official-advisor-to-government-iraqs-foreign-minister-says.php.

Rondeaux, Candace, ve David Sterman. “Twenty-First Century Proxy Warfare: Confronting Strategic Innovation in a Multipolar World”. Washington, DC: New America, Şubat 2019. https://www.newamerica.org/international-security/reports/twenty-first-century-proxy-warfare-confronting-strategic-innovation-multipolar-world/.

Roy, Olivier. *Siyasal İslamın İflası*. Çeviren Cüneyt Akalın. 2. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

Russett, Bruce M. *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1995.

Sadjadpour, Karim. *Reading Khamenei: The World View of Iran’s Most Powerful Leader*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2009.

Saikal, Amin. *Iran Rising: The Survival and Future of the Islamic Republic*, 2021.

———, ed. *The Arab World and Iran: A Turbulent Region in Transition*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016.

Saleh, Alam, ve James Worrall. “Between Darius and Khomeini: Exploring Iran’s National Identity Problematique”. *National Identities* 17, sy 1 (02 Ocak 2015): 73-97.

Salehyan, Idean. “The Delegation of War to Rebel Organizations”. *Journal of Conflict Resolution* 54, sy 3 (Haziran 2010): 493-515.

Salmoni, Barak A., Bryce Loidolt, ve Madeleine Wells. “Sa‘da in the North Yemeni Context”. İçinde *Regime and Periphery in Northern Yemen*, 19-44. The Huthi Phenomenon. RAND Corporation, 2010.

———. “The Huthis as Combatants”. İçinde *Regime and Periphery in Northern Yemen*, 189-242. The Huthi Phenomenon. RAND Corporation, 2010.

San-Akca, Belgin. *States in Disguise: Causes of State Support for Rebel Groups*. 1 edition. Oxford University Press, 2017.

Santini, Ruth Hanau. "A New Regional Cold War in the Middle East and North Africa: Regional Security Complex Theory Revisited". *The International Spectator* 52, sy 4 (02 Ekim 2017): 93-111.

"Saudi-led coalition says Hezbollah fighters killed in Yemen battles". *Reuters*, 25 Haziran 2018. https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-group-idUSKBN1JL0YR.

Scholte, Jan Aart. *Globalization: A Critical Introduction*. 2. bs. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Seliktar, Ofira, ve Farhad Rezaei. *Iran, Revolution, and Proxy Wars*. Philadelphia, PA: Palgrave Macmillan, 2020.

Shaher, Omar al-. "Iraq: Iran's Economic Gateway To the World". *Al-Monitor*, 28 Haziran 2013. https://www.al-monitor.com/originals/2013/06/iraq-iran-economic-gateway-sanctions-tehran.html.

Shaikh, Shaan. "Iranian Missiles in Iraq". CSIS Briefs. Center for Stratecih & International Studies (CSIS), 11 Aralık 2019.

SIPRI. "SIPRI Military Expenditure Database". Erişim 08 Mayıs 2021. https://www.sipri.org/databases/milex.

Singer, Peter Warren. *The Enablers of War: Casual Factors behind the Child Soldier Phenomenon*. The Brookings Institution, 2006.

Sinkaya, Bayram. *The Revolutionary Guards in Iranian Politics: Elites and Shifting Relations*. Routledge, 2017.

"Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014: Report of the detailed findings of the Group of Eminent International and Regional Experts on Yemen". United Nations Human Right Council, 29 Eylül 20202. https://reliefweb.int/report/yemen/situation-human-rights-yemen-including-violations-and-abuses-september-2014-detailed.

Slavin, Barbara. "'Strategically Lonely' Iran Exploits Opportunities for Regional Influence". *Atlantic Council* (blog), 25 Mart 2011. https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/strategically-lonely-iran-exploits-opportunities-for-regional-influence/.

Smith, D.W. "Iran: An Examination of the 'Mosaic Defense' in a Conflict With the West". Master Tezi, Canadian Forces College, 2013.

Smith, Wright. "'Our Defense Is a Holy Defense!' - The Iran-Iraq War and Its Legacy in Contemporary Iranian Factional Politics". *Journal of Georgetown University-Qatar Middle Eastern Studies Student Association* 2015 (Nisan 2015): 3.

Smyth, Phillip. “The Shia Militia Mapping Project”. The Washington Institute For Near East Policy, 20 Mayıs 2019. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/shia-militia-mapping-project.

Strange, Susan. “The Limits of Politics”. *Government and Opposition* 30, sy 3 (01 Temmuz 1995): 291-311.

Sun, Degang. “The US Military Bases in the Gulf Cooperation Council States: Dynamics of Readjustment”. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 4, sy 4 (Aralık 2010): 44-63.

Şahin, Hanifi. “Dabiq Dergisi Bağlamında IŞİD’in Şiilik Algısı”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 1, sy 2 (31 Aralık 2019): 183-214.

Tabaar, Mohammad Ayatollahi. “Factional Politics in the Iran–Iraq War”. *Journal of Strategic Studies* 42, sy 3-4 (07 Haziran 2019): 480-506.

Tabatabai, Ariane. *No Conquest, No Defeat: Iran’s National Security Strategy*. New York, NY: Oxford University Press, 2020.

Tabatabai, Ariane M., ve Annie Tracy Samuel. “What the Iran-Iraq War Tells Us about the Future of the Iran Nuclear Deal”. *International Security* 42, sy 1 (Temmuz 2017): 152-85.

Taflıoğlu, M. Serkan. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı ‘Velâyet-i Fakih’”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68, sy 3 (2013): 95-112.

Tamm, Henning. “The Origins of Transnational Alliances: Rulers, Rebels, and Political Survival in the Congo Wars”. *International Security* 41, sy 1 (Temmuz 2016): 147-81.

“Tehran’s strategic intent”. İçinde *Iran’s Networks of Influence in the Middle East*. International Institute for Strategic Studies (IISS), 2019. https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-03-ch-1-tehrans-strategic-intent.

Terriff, Terry, Aaron Karp, ve Regina Cowen Karp. *Global Insurgency and the Future of Armed Conflict: Debating Fourth-Generation Warfare*. Abingdon: Routledge, 2008.

Thaler, David, Alireza Nader, Shahram Chubin, Jerrold Green, Charlotte Lynch, ve Frederic Wehrey. *Mullahs, Guards, and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2010.

“The Bab el-Mandeb Strait is a strategic route for oil and natural gas shipments”. *U.S. Energy Information Administration*, 27 Ağustos 2019. https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=41073.

“The World Factbook: Yemen”. Central Intelligence Agency (CIA), 04 Mayıs 2021. https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/yemen/#people-and-society.

"The World's Muslims: Unity and Diversity". The Pew Research Center, 2012. https://www.pewforum.org/2012/08/09/the-worlds-muslims-unity-and-diversity-1-religious-affiliation/.

Tilly, Charles, ed. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, NY: Univ. Press, 1975.

Toumaj, Amir. "Iraqi militia leader receives warm reception in Tehran". *Long War Journal*, 09 Eylül 2016. https://www.longwarjournal.org/archives/2016/09/iraqi-militia-leader-receives-warm-reception-in-tehran.php.

"Treasury Targets Vast Supreme Leader Patronage Network and Iran's Minister of Intelligence". *U.S. Department of The Treasury*, 18 Kasım 2020. https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1185.

Truitte, Kevin. "The Red Sea Insurgency: The Asymmetrical Houthi Threat to the Strategic Waterway". *Georgetown Security Studies Review*, 21 Aralık 2018. https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2018/12/21/the-red-sea-insurgency-the-asymmetrical-houthi-threat-to-the-strategic-waterway/.

"UN humanitarian office puts Yemen war dead at 233,000, mostly from 'indirect causes'". *United Nations News*, 01 Aralık 2020. https://news.un.org/en/story/2020/12/1078972.

Uyar, Mazlum. *İran'da Modernleşme ve Din Adamları: Meşrutiyet Örneği*. İstanbul: Emre, 2008.

Uzun, Ezgi. "Iran's Foreign Policy in Iraq and Syria after 2011". Young Academics Program Analysis Paper Series. Global Relations Forum (GRF), Ocak 2020.

———. "'The Axis of Resistance': The Role of Religion in Iranian Foreign Policy". Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2018.

Üstün, İsmail Safa. "The Ottoman Dilemma in Handling the Shi'i Challenge in Nineteenth-Century Iraq". Içinde *The Sunna and Shi'a in History*, editör Ofra Bengio ve Meir Litvak, 87-103. New York: Palgrave Macmillan US, 2011.

Van Creveld, Martin. *The Transformation of War*. New York: Free Press, 1991.

Vinci, Anthony. "Anarchy, Failed States, and Armed Groups: Reconsidering Conventional Analysis". *International Studies Quarterly* 52, sy 2 (Haziran 2008): 295-314.

Vohra, Anchal. "Israel's Attacks on Iran Are Not Working". *Foreign Policy* (blog), 27 Nisan 2021. https://foreignpolicy.com/2021/04/27/israels-attacks-on-iran-are-not-working/.

Walt, Stephen M. *Revolution and War*. Ithaca, NY: Cornell Univ. Press, 1996.

Waltz, Kenneth N. "The Origins of War in Neorealist Theory". İçinde *The Origin and Prevention of Major Wars*, kitap editörü Robert Gilpin, John F. Guilmartin, Myron P.

Gutmann, Jeffrey L. Hughes, Robert Jervis, Jack S. Levy, Charles S. Maier, vd., 39-52. editör Robert I. Rotberg ve Theodore K. Rabb, 1. bs. Cambridge University Press, 1989.

———. *Uluslararası Politika Teorisi*. Editör Çınar Özen. Çeviren Osman S. Binatlı. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015.

———. "Why Iran Should Get the Bomb". *Foreign Affairs* 91, sy 4 (Ağustos 2012): 2-4.

Ward, Steven R. *Immortal: A Military History of Iran and Its Armed Forces*. Washington, DC: Georgetown Univ. Press, 2009.

Wastnidge, Edward. "The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War". *Politics* 35, sy 3-4 (Kasım 2015): 364-77.

Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. Editör Hans Gerth ve C. Wright Mills. Çeviren Taha Parla. 6. bs. İstanbul: İletişim, 2004.

Wehrey, Frederic, David E. Thaler, Nora Bensahel, Kim Cragin, Jerrold D. Green, Dalia Dassa Kaye, Nadia Oweidat, ve Jennifer Li. *Dangerous But Not Omnipotent*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2009.

Weiss, Michael, ve Hassan Hassan. *ISIS: Inside the Army of Terror*. Regan Arts, 2015.

Wendt, Alexander. "Collective Identity Formation and the International State". *American Political Science Review* 88, sy 2 (Haziran 1994): 384-96.

Wendt, Alexander E. "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası". Çeviren Ş. Gökçe Gezer. *Uluslararası İlişkiler* 10, sy 39 (Güz 2013): 3-43.

"Without the defenders of the shrine, enemies would have come close to Imam Hussain's tomb". Mehr News, 24 Ocak 2018. https://en.mehrnews.com/news/139020/Without-the-defenders-of-the-shrine-enemies-would-have-come.

Wood, Graeme. "What ISIS Really Wants". *The Atlantic*, Mart 2015. https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/03/what-isis-really-wants/384980/.

Wyer, Sam. "The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq". Middle East Security Report. Washington, DC: Institute for the Study of War, Aralık 2012. http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ResurgenceofAAH.pdf.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011. https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir.

"Yemeni Tribal Leader: For Saleh, Saudi Involvement In Sa'ada Comes Not A Moment Too Soon". Telgraf. WikiLeaks, 29 Aralık 2009. https://wikileaks.org/plusd/cables/09SANAA2279_a.html.